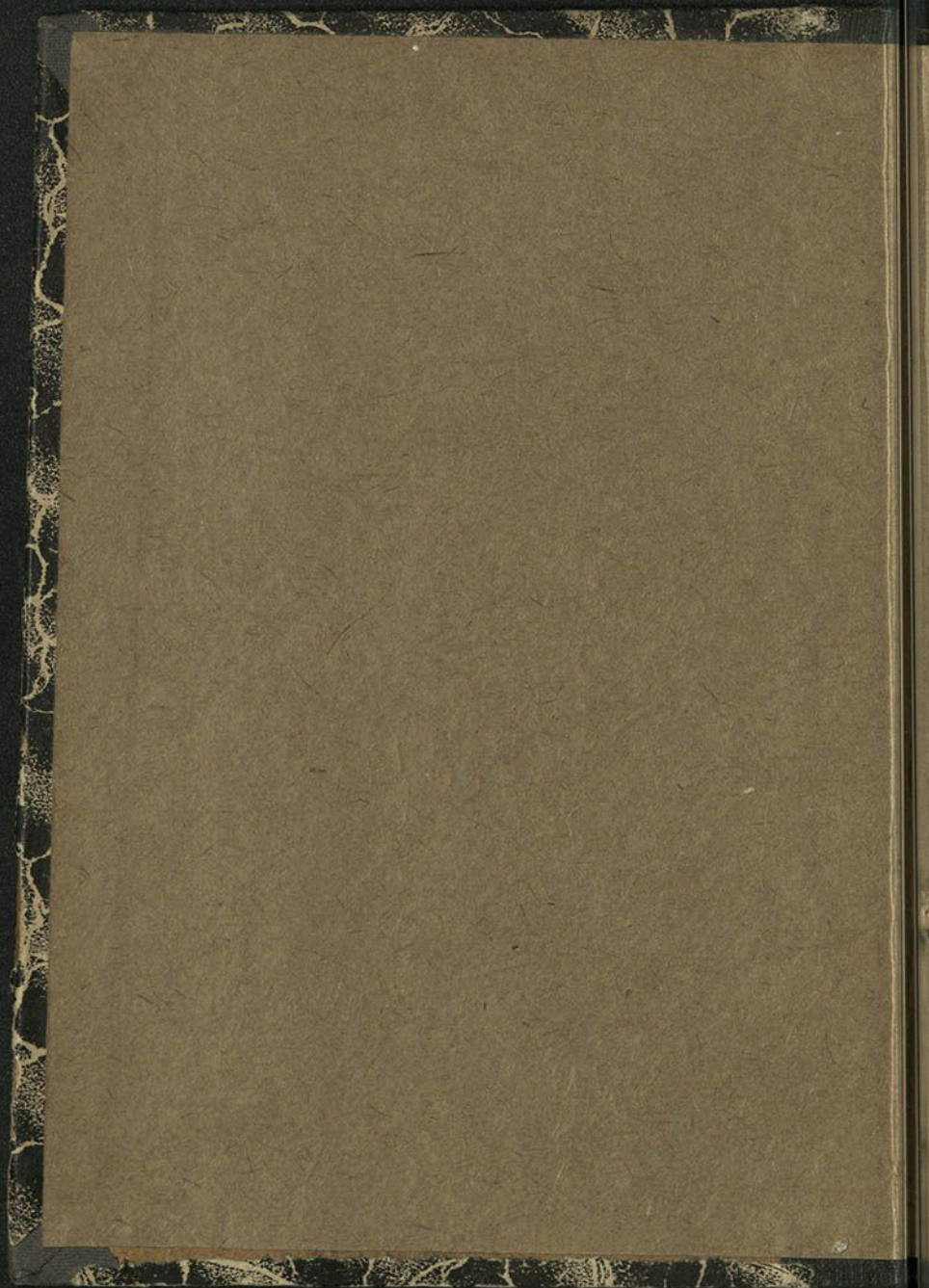
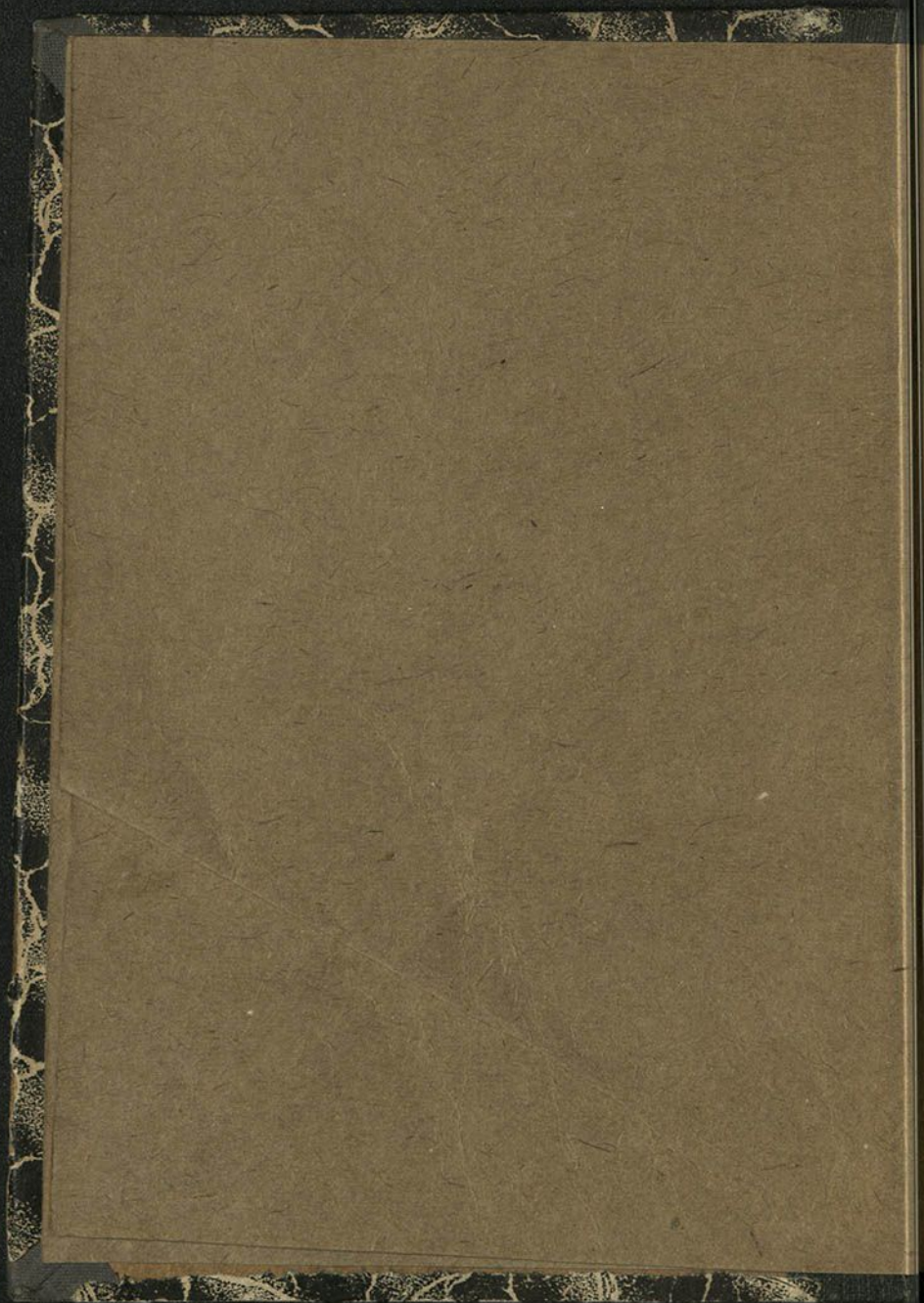

Ба 4812

4812

204

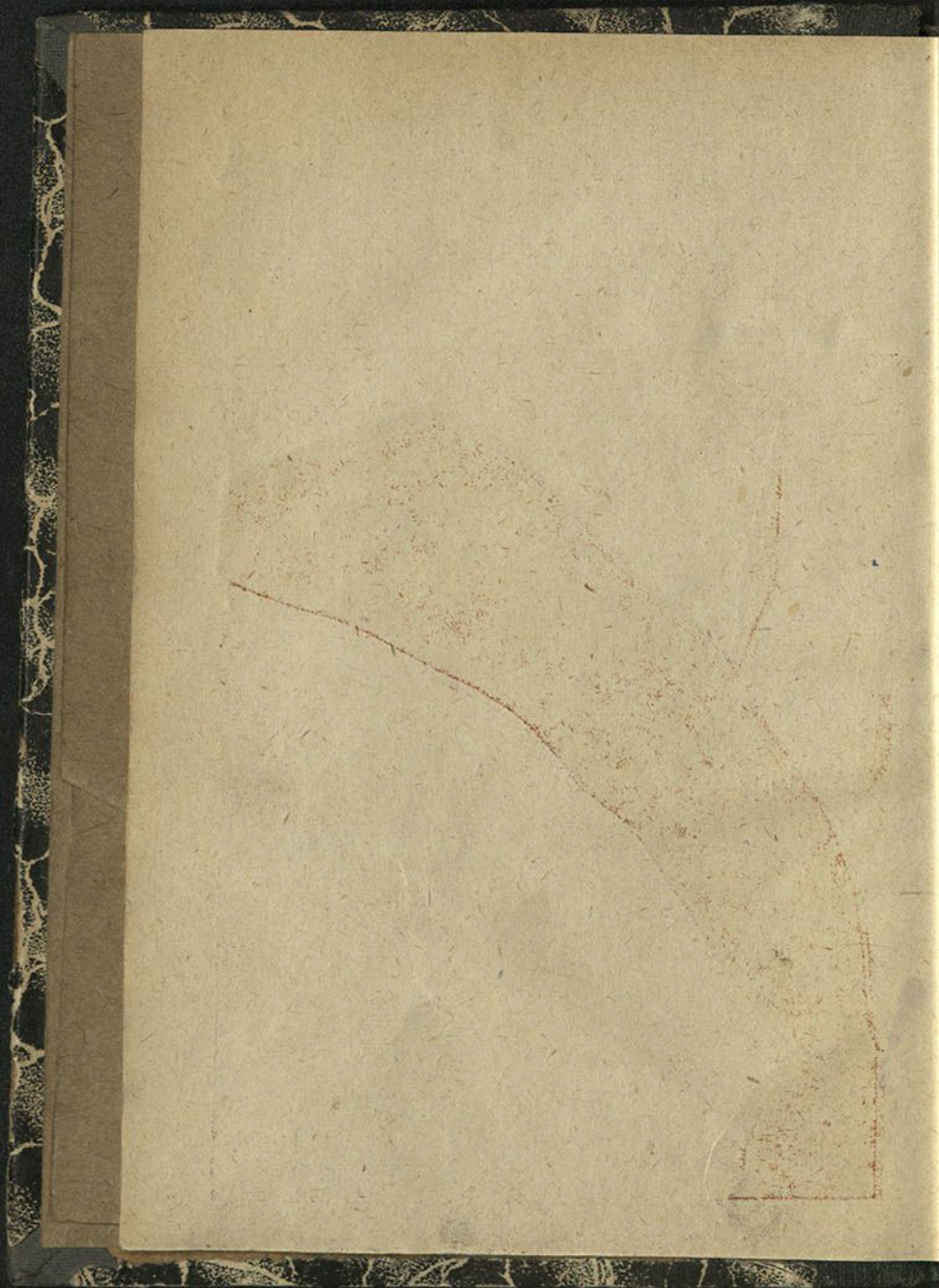

Л. Р О Д З Е В І Ч

В О Г Н І Ш Ч А Б А Р А Ц Ь Б Ы

Б Е Л Д З Я Р Ж В Ы Д А В Е Ц Т В А ♦ 1930

Ба 4812

Л. РОДЗЕВІЧ

ВОГНІШЧА
БАРАЦЬБЫ

АПАВЯДАНЬНІ З ЖЫЦЦЯ
ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ

69924

Бк 4812
Мнв. 1953 г.

Бел. едства
1994 г.

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕНТВА
МЕНСК — 1930

Зьмест

	<i>Стар.</i>
Вогнішча барацьбы	5
Рабочы Тамаш	11
Прыгода	23
Нямая барацьба	28
Нягоднае	41
На вуліцы	57
У падпольлі	66
Рэволюцыйная прысяга	72
Дайшоў свайго	76
Ня вырываў	115
Душа стала	128
Як у казцы	138
Дадзелі паны	142
Узрасьціў сваю праўду	145
Прамень Ёсходу	152
„Ах, да чаго даходзе“	157
Чырвоны лезунг	177
Гершонке	180
Мікітка	185
Цэнзар	194

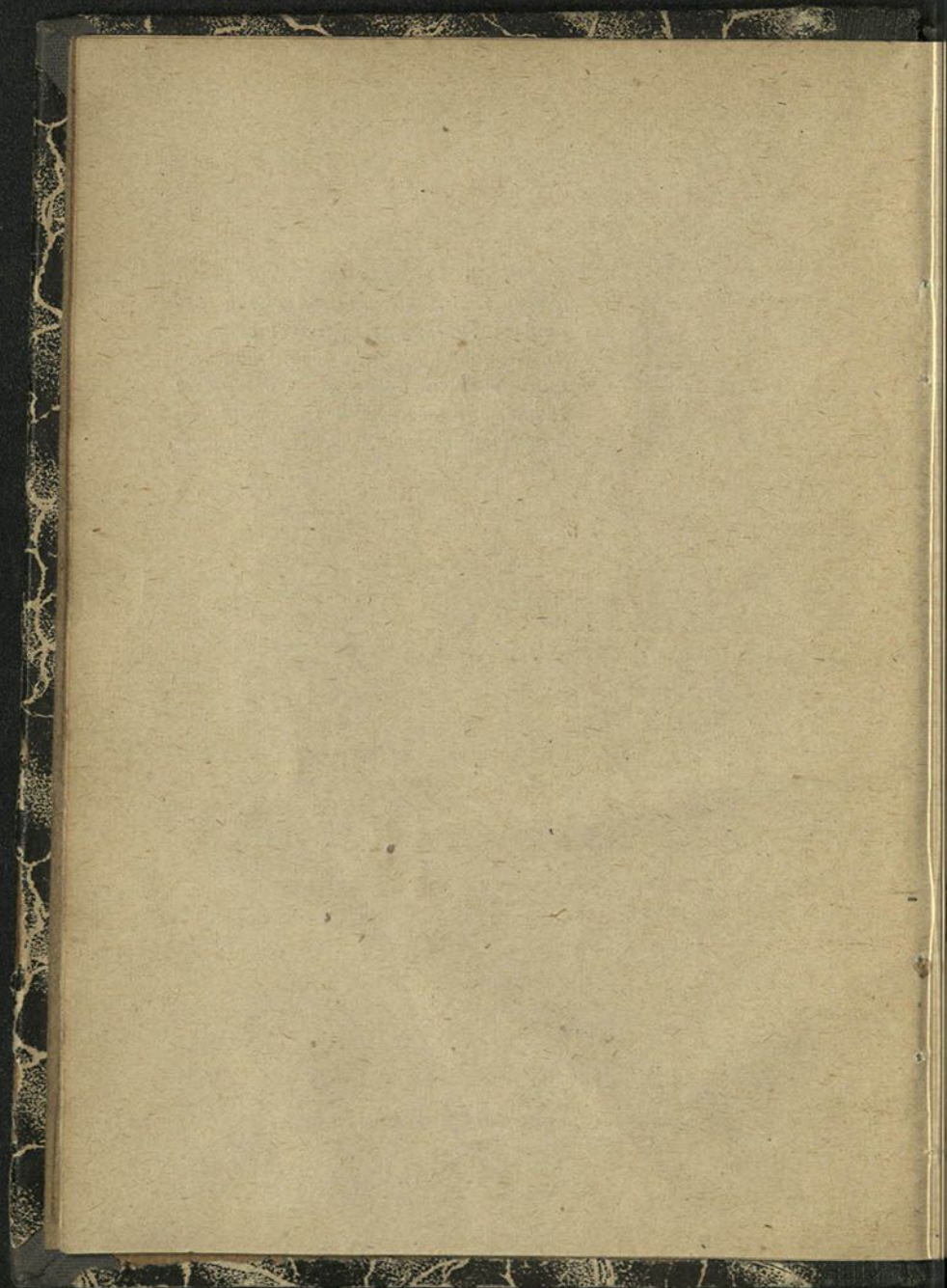
Заказ № 855. 5.000 экз. (5¹/₈ арк.) Галоўлітбел № 2089.

Друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва.

25. 11. 2009

Няхай і гэтых некалькі агня-
цвітаў з клясава-вызваленчай ба-
рацьбы Заходняй Беларусі супроць
фашыцкай окупацыі чырванью акве-
цяць сьвята перамогі — дзесятую
гадавіну вызвалення Савецкай Бе-
ларусі ад польскіх захопных наезь-
нікаў.

Аўтар.

Вогнішча барацьбы

Ёсць на зямной кулі невялічкі лапiк тэрыторыі, вядомы шырокаму сьвету жудаснай пагудкай. А пагудка гэтая ўзрасла пад гругановым крылом панскай окупацыі, якая душыць той лапiк тэрыторыі чорнай ночай. Пагудка гэтая ўзрасла без праменьняў жыцьцядаўчага сонейка, радзілася з мук, крыўд і паняверы мільённых мас.

І лунае яна непаўстрыманая, галасістая ад краю да краю, супыняецца па гнёздах працы і машын—фабрыках, супыняецца паміж ніў каласістых, гэтых гаварлівых жалабшчыкаў, паміж пушч—пяюньняў песень бунтарскіх, супыняецца там, дзе вялікая армія працы мае жыцьцё каля вогнішча барацьбы.

Чуюць баяны і змагары сусьветнай арміі працы, чуюць, дазнаюць ад пагудкі, што як жыў-быў чалавек, як сьвет-сьветам існуе, дык ня было такой краіны, як Заходняя Беларусь, так зьвільжанай і прасякнутай чалавечай крывёй, потам і сьлязьмі. Нідзе ня чувана, ня гадана, каб здэкваўся дзікі зьвер над сваёй пажывай так, як здэкуецца пан-

скі окупант над целама паняволенага краю. Сквапна трымаецца ён учарэпіўшыся кіпцюрамі, упіўшыся зубамі ў сваю ахвяру і прагавіта лыпае вачыма на Ўсход, каб яшчэ як рвануць кавалак цела жывога народу.

Штодзённы, паўсямесны, бязупынны, соцыяльны, нацыянальны, культурны і політычны здзек і панявольне, дзікая эксплёатацыя праз сваіх, акупанцкіх і міжнародных жывадзёраў, дармаедаў і іх паслугачоў.

Ня раны, ня язвы дымяцца крывёй па гарадох, мястэчках і вёсках—гэта турмы, дэфэнзыва і паліцэйскія замакаркі аседласць сваю маюць. Тут найтанчэйшымі сярэднявечнымі катаваньнямі выматваюць душу, калечаць цела рабочым і сялянам, хочуць зламаць сталь рэвалюцыйнай волі.

Тут астрог—школа.

Хлеб—у астрозе.

Зямля—у магіле.

Жыцьцё—бы катарга.

Воля—у сьмерці.

Ой, закавалі ў кайданы і не дапушчаюць паны непакорную працоўную Заходнюю Беларусь да вогнішча сусветнай барацьбы, каб ня кінула туды іхнія крываваыя дзеі-падзеі.

Але пад чорным крылом окупацыі ўзрасла пагудка—не паўстрымаць імпэту, не акарнаць паном палёту пагудкі. Водзіць яна лапцевую Заходнюю Беларусь па шырокім сьвеце, водзіць па

асфальтавых вуліцах Бэрліну, па жалеза-бэтонным Нью-Ёрку, па кривавых разорах абстралянага Кітаю, водзіць да блізкай сваячніцы—далёкай Індыі, да змагаркі Афрыкі з гарачым дыханьнем. Аднак, найчасьцей Заходняя Беларусь наведвае кузню жыцьця, вогнішча сусьветнай рэволюцыі, штаб арміі пролетарыяту—СССР.

Змагарка Заходняя Беларусь знае шлях да свайго вызваленьня, ой, добра знае шлях да Савецкай Вільні. Ідзе яна ў вагromістай грамадзе па бушуючых бунтарска-ўсхваляваных прасторах і друзгоча ў грузалкі, у трэскі ўсе перашкоды і запоры. Нічым гэтага жалезнага паходу ня збочыць, не разьбіць, ня спыніць.

Усюды, дзе праходзіць Заходняя Беларусь, яе вітаюць фабрыкі, аквечанья ў чырвань сьцягаў, а вёскі высьцілаюць шлях дыванамі—нівамі, частуюць бунтарскімі песьнямі.

Усюды рознагалосыя, рознакалёрныя вітальнікі—рабочыя ў знак разуменьня, спагады і самахвярнасьці ўзьнімаюць на мазольных далонях, бы сьветачы свае сэрцы, пылаючыя жарам клясавай нянавісьці, узварушанья гатоўнасьцю да бою, да расправы.

Бо ўсякі, у каго нутро гартавана ў агні працы і змаганьня, хто бача паняволенай душой, а чуе параненым сэрцам, той адгукнецца агняцьветамі барацьбы, напружыць сілай мускулы, развогніць думкі лёзунгамі.

Шумяць, хвалююцца чырвоныя сьцягі ў сталё-
вых руках пролетарыяту, а грудзі дыхаюць пры-
вітаньнем, паклічам і гімнамі.

Бо як-жа інакш!

Вось рабочыя гарадоў Заходняй Беларусі ў ня-
роўным баі напружанай, стойкай забастоўкай на-
магаюцца палажыць капіталістаў на абедзьве ла-
паткі.

Вось бядняк вёскі на падпісным лісьце выводзе
подпіс сваёй крывёй за вызваленьне політэня-
воленых, супроць фашыцкай дыктатуры. Ведае,
што гэты подпіс-протэст грозіць няміласьцю і
помстай з боку паноў. Аднак, рука яго ня дры-
жыць.

Вось вясковая кабеціна ўтуліла любоўна, пры-
ціснула да грудзей ня крыжык і ня мэдалік, а сваё
наймілае, найдарагое. Кінула-рынула хатнія спра-
вы, перанесла праз колькі дзесяткаў вёрст праз
агонь, вадугу і непагоду, праз ксяндзоўскае пекла,
катаваньні дэфэнзывы і паліцыі праз вобыскі, па-
грозы, подкупы, стрэлы і нагайкі, перанесла сваё
наймілае, найдарагое—выбарны номер за тых,
хто змагаецца за вызваленьне; прынесла сваю ня-
навісьць да окупантаў, каб уліць яе атрутай у
ўрну панскага шчасьця.

Вось дзеці рабочых і сялян, дзеці героі, дзеці
барацьбіты з чырвонымі сьцягамі, рэволюцый-
нымі песьнямі ідуць больш сотні наперадзе дэмон-
страцыі, першыя прымаюць удары ад паліцэй-

скага наскоку. А колькі-ж малалетніх рэволюцыя-
нэраў было збіта па дэфэнзывах і гібее па астро-
гах!

Слухае Савецкі Менск, як б'ецца рэволюцый-
нае сэрца Вільні.

Слухае паняволеная, галодная, безработная
Вільня, як вольны Менск пяе песьніс жыцьцю, чуе
водгук сталёвых крокаў індустрыі, крынічны бег
творчага жыцьця, поступ да соцыялізму. Усёй
істотай, усімі пачуцьцямі, кожным дыхам свайго
жыцьця рвецца, схінаецца пролетарская Вільня к
дарагому, доўгачаканаму Менску.

А малажавы Менск працягвае любоўна-свае
крэпкія рабоча-сялянскія абнімы да змагаркі Віль-
ні і недалёка той час, калі іх гарачым пацалункам
закляшча, забісуе кроснамі тэкстыльны Беласток,
узрадуецца шырокай усмешкай лапцевае Па-
лесьсе.

Недалёка гэты сьветазарны трыумф працоўных.

Ёсьць на зямной кулі лапik тэрыторыі, які слы-
вець тытанічнай барацьбой паміж працай і капі-
талам і вядомы пад назвай Заходняя Беларусь.
На гэтым невялічкім лапіку тэрыторыі сваёй ця-
гучай натурай і жылістай сілай рэволюцыйная ар-
мія адбівае напор дзікай навалы контррэволюцыі,
раскідвае мулкае ярмо сваіх і чужых жывадзёраў
і дармаедаў.

—Прывет табе КПЗБ—штаб рэволюцыйнай арміі Заходняй Беларусі, прывет табе красамоўны вечавік, адважны маніфэстант, вогнішча барацьбы, заклік барыкад. Твой рэволюцыйны імпэт, бунтарскі шал, развогненая барацьба нясупынна падрываюць узбярэжжа царства капіталу, падпякае пяты заборчым наезьнікам. Ты, сутыкаючыся з Савецкай мяжой, праводзіш ток рэволюцыі па гарадох і вёсках, раскідваеш шыбеніцы, астрогі, арэналы.

Ой, ня любіць гэтага току буржуйская Польшча, кісла моршчыцца і корчыцца бы п'яўка асыпаная сольлю і яе парлямонт-скамарох заскомліў, прытуліў хвост і прысеў на заднія лапы. І чорны фашыцкі знак гнецца, мнецца бы воск ад полымя, свае крыжовыя крыльлі ў кучу скідае.

Ужо курыцца пагрозай рэволюцыйны вулькан, неўзабаве яго магутны выбух плюне агнём пометы, сьмертаносна храбасьне каменнем па ашпаранай гаршывай сьпіне буржуазіі і будзе яе канец, а наш пачатак.

Воля і чын мільёнаў бліскавіцай уткніцеся ў асяродак мэты!

Дыхайце поклічамі!

Шырэй разгортвайся вогнішча барацьбы!

Рабочы Тамаш

Тамаш рабочы з гарадзкой электроўні, жыў недалёка ад месца сваёй службы. Хоць было яшчэ больш гадзіны да зьмены, аднак Тамаш вышаў з дому, каб да службы схадзіць у аптэку і купіць лякарства сыну. Яго васьмігодні Франук у апошнія дні занямог, мабыць перабраў меру ў ежы. Увесь месяц жылі ўпрогаладзь, а на днях прыдбаў Тамаш трохі грошы, ну дык на радасьці жонка больш наварыла і ўсе сквапна накінуліся на ежу.

Успомніўшы пра грошы, Тамаш хоць і чуў іх цяжасьць у кішэні, аднак рашыў упэўніцца і пашчупаў свой абмусолены кашэль, які павінен быў карміць усю яго сям'ю ня менш двух тыдняў, а там трэба будзе зноў выкручвацца, як скурат на агні.

Праходзячы праз пляц, увагу Тамаша зьвярнуў вялікі натоўп рабочых. Над іх галовамі выдзяляўся ўпалавіну прамоўца, як можна было дагадацца, падтрымваны на руках. Бяз шапкі, размаваючы моцна рукамі, кідаў ён гарачыя словы ва ўсе бакі шчыльна згуртаванай масы. Тут-жа на

сьвежа абструганым кїі палыхалася чырвонае палотнішча. Дзе-ні-дзе ў вокнах ці на балконах тырчэлі наслухваючыя фігуры ў пагардлівых позах. Кругом пляцу на тротуарах было паўнюсенька зьявак, хоць паміж мітынгуючымі і тротуарам свабоднага месца колькі хочаш.

Выглядала так, што на плошчы ідзе няпрямнае, але інтрыгуючае прадстаўленьне, а вакол згрудзіліся выпадковыя глядачы, якіх абурэе прадстаўленьне, але цікавіць яго канец. Стануць на брук плошчы—гэта значыць часткова прыняць удзел у чырвоным прадстаўленьні—вось чаму ўсе таўкліся і ціскаліся на тротуары.

Затрымаўся і Тамаш: адно, што трудна было далей праціскацца, а другое, што цікава было да ўсяго прыгледзецца і паслухаць, што кажа прамоўца.

Акружаючыя Тамаша кпінавалі і нахабна зьдзекваліся з сур'ёзных і маўчаліва разважных мітынгуючых рабочых. Бразгат, шыпеньне, скрогат іхняй гутаркі перашкаджаў Тамашу ўслухацца ў музыку зычных слоў прамоўцы. Як ні цікава было Тамашу даведацца аб чым кажа прамоўца, аднак ён падыйсьці бліжэй не адважваўся. Нечага, па ягонаму, было натыкацца на ражон, бо ён шмат ад каго чуў, што гэтакія зборышчы дрэнна канчаюцца.

Колькі разоў яго знаёмы, рабочы з тартака, заклікаў прыйсьці там да іх памагчы і самаму наву-

чыцца, уліцца ў рабочую сілу, падтрымаць рабочую справу. Супроць рабочае справы ён нічога ня меў, няхай робяць, перашкаджаць ня будзе, але самому ўблугавацца—рэч не патрэбная. Можна бяз працы на вуліцы апынуцца. Яго і ў электроўню прынялі з асьцярогай, што калі хоць крыху заўважаць што-небудзь, зразу разьлік. Ды ці яго гэта работа політыкай занімацца.

Таўсты ягомасьць, які стаяў побач, уздумаў выпхнуцца наперад ды так штурхнуў Тамаша, што ён страціў роўнавагу і апынуўся на бруку. Закіпела ў нутры Тамаша, хацеў ён тым-жа адплаціць панскаму хаму, але сьцерпеў, бо быў пэўны, што таўсты ягомасьць паліча гэта не як разрахаўнак, а як напад, перадасьць яго ў рукі паліцыі, а там ужо рэч вядомая—падзіраваць скуру, душу выматаюць. Хапае і бяз гэтага бяды ў хаце. Ня жыцьцё, а катарга. Адна радасьць у яго гарапашным жыцьці гэта Франук. Важны хлапчына, будзе радасьць і апора пад старасьць. Ня гледзячы на хатні недастатак і на недамаганьні, Франук як кукамі зьбіты—целам крэпкі, голасам зычны, валаскі залацістыя, бы сьпелае збожжа, а з-пад іх яскрава сіняць жывыя вочкі, бы васількі.

— Ну як-жа такога малайца кінуць на галодную сьмерць. Чорт з ім з панам—сьцярплю. Вось трэба ў аптэку сьпяшаць, трошкі яшчэ пастаю і пайду.

А таўсты ягомасьць ня ўнімаўся і з абурэньнем валтузіўся.

— Чорт ведае што—казаў—дзе гэтая паліцыя, чаму яна дазваляе на бунты бальшавіцкія.

— Цяпер вось зьбіраюцца, нагаварваюцца, а пасьля, пачнуць людзей выразаць. Яны заўсёды так,—паддаківаў галамызы, падобны да крамніка, з акраіны гораду.

— Езус, Марыя, кары божай на іх няма,—бы парваная струна, засакатала сухарлявая дэвотка.

— Ня кару на іх трэба ссылаць, проша пані, а асьвету. Народ гэта цёмны, з дзікімі інстынктамі. Шкадаваць і ўшляхэтняць яго трэба,—казаў, настаўляючы, панок у акулерах і з портфэлем.

— Ага, трасца вашай галаве, не падабаецца вам ўсё гэта,—падумаў з задаваленьнем Тамаш. А ўголас сказаў.

— Ня ўсе яны тут бальшавікі, але што, слушаючы гэтага гаваруна, мардуюць усе час, дык гэта праўда.

Прысутныя заместа адказу звысока глянулі на Тамаша і вытрымалі пагардлівую маўчанку, а таўсты пан адварнуўся налітай салам патыліцай.

— Чаму яны ўсе так насы круцяць ня тое, мусіць, сказаў, разважаў пра сябе Тамаш. Кампаньён я для іх непадхадзяшчы, гэта праўда. Ды яно нечага і крыўдаваць на іх, не раўня я ім. Усё-ткі яны і з навукаў і грошы маюць, чыста апрануты, а ў мяне вопратка вугальлем вымазана, мазутам аддае, апрача гэтай замусоленай мазалістай пецярні нічога

больш ня маю. І як на бяду, рук гэтых колькі хочаш, выбірай любя, — вунь колькі іх.

У гэты час на пляцы мітынгуючыя махалі шапкамі, вітаючы аратара і паўтараючы лёзунг, кінуты ім.

— Бач як быдла расходзілася. Ну і парадкі ў нас, — злаваліся суседзі Тамаша.

— Гура! — нечакана для самога сябе, крыкнуў Тамаш пападаючы ў тон мітынгуючым. Яго акружаючыя вытрашчылі вочы, поўныя здзіўленьня і нянавісьці.

— Гура! Гура! — крычаў Тамаш і чуў, што пад варожымі ўзглядамі голас самохаць слабее і яго «гура» выходзе, што раз слабей, ажно ўрэшце зусім абарвалася.

Залажыўшы рукі за сьпіну, выставіўшы жывот, абмотаны тоўстым залатым ланцужком, пхаўся на Тамаша той, падобны да крамніка, і прыскаючыся сьлюнкамі, шыпеў.

— Бальшавік! Так, бальшавік! Комуны хочаш, а ў турму неахвоч, а? як?

— Ды я жартуючы, чаго чэпіцеся, перадражніваю іх дурняў, вось і ўсё. Вялікая штука крыкнуць гура. Кожны здаецца, мае на гэта права. Нашоўся дасужы. А мне хоць ты лопні крычучы гура ці не гура, слова не скажу. Прыстаў...

Абураўся пад канец Тамаш, калі яго напасьнік адышоў водаль, пабедна сказаўшы: то-то. Тамаш

сам быў ня рад за свой выкрык у чэсьць мітынгуючых і дзівіўся, як гэта ён адважыўся — само вырвалася.

Ад перажытай сутычкі ў Тамаша ўнутры астаўся непакой і гарката, незадаволенасьць і няяснае пацуцьцё помсты. Як яму не абрыдлай была фігура крамніка, аднак ён ня мог стрымацца, каб ня глянуць у яго бок і ня вылаяцца ў думках. Ён ужо быў рашыў пайсьці ў аптэку—прападзіце вы тут усе пропадам,—але жаданьне набедакурыць чым-небудзь гэтым выпадковым суседзям, але ўсюды і часта сустраканым людзям, затрымала яго.

Затрымала Тамаша і п'яньне Інтэрнацыяналу, якое разьлягалася па ўсім пляцы і ў якім чулася векавечная скарга і боль і бурны парыў да бою, да жыцьця. Гэтага гімну падняволеных, эксплёатаваных і пакрыўджаных Тамаш ня ўмеў, але чуў яго некалькі разоў і любіў слухаць. Яму было крыўдна і жаласна, што ня ўмее п'яць, чуў сябе абасобленым, пакінутым. Штось там глыбока ў душы варушылася балючае і радаснае. Усплывалі ўспаміны, то бы золак на прадвесні, то бурны горкім дымам з трубы электроўні, то фіалетавымі электраіскрамі. Душа набракала любоўю да Франука, якая разьлівалася сытай цяплынёю і аж да сьлёз шкада было свайго пястуна, шкада сваёй моладасьці і змарнаванага беспрасьветнага, беспатольнага жыцьця. Шкада і злосьць агортвала.

І непатрэбныя, як чужыя, сьлёзы туманілі вочы,
Тамаш моргаў векамі, каб разагнаць іх па воку.
А побач чуў сьвіст, лаянку, пракляцце:

— Пейце, пейце хутка кроўю будзеце плакаць.
Вам гэта дарам ня пройдзе, тут вам не бальшэвія.

Ды пэўне-ж падратуюць іх, падушцаць. Шукаюць
сабе гузака. Ці гэта мала нашаму брату і так да-
стаецца,—казаў Тамаш больш для таго, каб
скрыць, каб заглушыць, мляўкае прыкрае па-
чуцьцё, сваю душэўную слабасьць і разлад.

Як хто нажом ёрзаў па шкле, так адбівалася ў
яго вушох дзікае скавытаньне абураных суседзяў.
Нібы з ненароку, Тамаш усёй сваёй цяжкасьцю
уступіў грубым ботам на лякіраваны камаш пу-
затага пана, які праз залатыя зубы шыпеў пра-
кляцці проста ў вушы Тамаша. Завыў, заенчыў з
болю пан і накінуўся на Тамаша.

— Хамскае рыла, хіба ня бачыш!? Чаго тут топ-
чышся, вунь тваё месца з імі, бальшавікамі...

— Паліцыя! Паліцыя!—пачуліся з усіх бакоў
крыкі.

У аднэй з вуліц паказаўся атрад коннай паліцыі,
якая проста чгала на мітынгуючых.

— Уцякайце, чэрці, чаго вы вароніце,—крычаў
Тамаш рабочым, паказваючы на паліцыю.

А на тротуарах шумна радаваліся:

— Урэшце паліцыя.

— Біце іх бальшавікоў.

— Аратара лавіце.

Ад мітынгуючых аддзяліўся пажылы яўрэй і хацеў увайсці на тротуар, але крамнік груба яго адпхнуў нагой, бэсьцячы апошнімі словамі.

Натоўп на плошчы захваляваўся. Паміж паліцыяй і мітынгуючымі завязалася кароткая туза-ніна. У паветры мільганулі каменні, паблісквалі шашкі паліцыянтаў. Крык, енк, заклікі, каманда. Народ кінуўся ўцякаць ва ўсе бакі. Чырвоны сыцяг зьнік. Паліцыя направа і налева рубала па ўцякаючым тупым бокам шаблі. Міма аслупеўшага ад жудаснага відавочу Тамаша беглі рабочыя з перапудам і нянавісьцю ў вачох. Вось прайшоў, хістаючыся, рабочы, прыцскаючы рукой чырвоную пляму на сівых валасох, а па загрубелых пальцах пацёркамі зьбягала кроў, водаль бегла жанчына, стогнучы, і працірала рукамі вочы, якія заплывалі крывёю ад раны на галаве. На плошчы там-сям валяўся аглушаны ці забіты; іншыя не маглі ісьці і паўзьлі па зямлі пад сьцены дамоў, размазваючы кроў па каменнях.

Пасмутнела ў вачох, занудзіла Тамашу. За што, за што,—зычэла ў вушох і пераходзіла ў лямант, у адчай.

— За што?

І перад ім вырастаў пыталынік, такі вялікі, быццам закруцістым сваім канцом чапляўся за яго малаледзтва, а вострым—прабіў сэрца. За што ён усё жыцьцё набіваў крываваы мазалі. Ці не яго рукамі выгнаны гэтыя мураваныя вуліцы, апра-

нуты гэтыя паліцыянты, вымашчаны—кругом сьляды яго працы!

— Дык за што яны рубаюць маю галаву, бы качан капусты, за што качаюся ў крыві па бруку, як конь ахвачаны?.. Дык вось яно як з нашымі братам!

Тамаш так праняўся ўсім бачаным, так аддаўся сваім пачуцьцям, што ўсёй істотай уцеляўся ў кожную ахвяру тэрору, перажываў іхнюю крывіду і мукі. Ён ня чуў, як прабягаючыя міма штурхалі і сьпіхалі яго з месца на месца. Тамашу здавалася, што ўсё акружаючае, усё паветра было прасякнута цярпеньнем і нянавісьцю, і яму цяжка было дыхаць, словы душылі ў горле.

Увагу Тамаша зьвярнуў малады рабочы, які прабягаў праз плошчу. Відаць было, што юнак намагае на ўсе свае сілы, каб уцячы ад коннага паліцыянта, які гнаўся за ім, нарыхтаваўшы шашку да удару. Месца паміж уцякаючым і даганяючым з кожным момантам скарачалася. Затаіўшы дыханьне, сачыў за імі Тамаш. Уцячэ, не дагоне, каб толькі да варот дабраўся, упэўняў сябе Тамаш. Аднак рабочы не дабег да сярэдзіны, а паліцыянт быў зусім недалёчка. Ня спускаючы з вока паліцыянта, Тамаш нагнуўся і гвалтоўна выдзіраў камень, абдзіраючы пальцы да крыві. У гэты час уцякаючы крута абярнуўся і спакойна, але з ёмкім размахам кінуў камень у напасьніка. Раптоўна апала шашка і з бразгам ударылася аб брук, па-

ліцыянт зашыпеў, завьў і аберуч хапіўся за калена, а конь устрымаў бег і шагам пайшоў у іншы бок.

Аглядаючы пабоішча на пляцы, Тамаш згледзеў, як адзін з прыбітых крыху прыпадняўся. Увесь акрываўлены, здратованы, на чалавека не падобны выцягнуў руку, у якой трымаў шматкі чырвонага сьцягу і, махаючы ім, штось крычаў, заклікаў, пагражаў.

Тамаш як-бы зразу збудзіўся з цяжкага сну. Думка «ратаваць, выручаць» балюча сьцебанула раз, другі. Гвалтоўна сарваўшыся з месца, бег Тамаш наўпросткі да чырвонага сьцягу. І вось ён бача ці яму здаецца, што яшчэ нехта бяжыць туды-ж, ды не адзін, а з усіх бокоў і за ім бягуць, і разумее ён, што яны з іншай мэтай бягуць, хочучь яго папярэдзіць, бягуць, каб перашкодзіць, зьнішчыць, дабіць...

— Не, сволачы, не даждаць вам, палопваюцца жылы вашы,—запальчыва гразіць Тамаш і бяжыць, бяжыць расхрыстаны, праставалосы туды, дзе бача толькі паднятую руку, конвульсыўна сьціскаючую шматкі чырвонага сьцягу. Вось яшчэ момант, руку працягнуць... ужо... маё...

Але тут удар па галаве звалівае яго з ног. У вухах шум і звон, перад вачмі то чырвонае поле, то залацістая галоўка сына... Стараецца яшчэ што разгледзець, прыпомніць сабе, дзе ён, што з ім.

Дарма—чорная цяжкая заслона захінула сьвядомасьць.

Ачуняў Тамаш ад вострага запаху, які балюча і шчакатліва калоў у носе—раскрыў вочы і пачыў знаёмае акружэньне: шклянныя вокны, скуранныя сьцены і таксама зьбае яго, як калісь чалавек... у белым дае нюхаць лякарства... Калі гэта ён бачыў? Ды вось, як укрузіла раз яму нагу машына на электроўні, ехаў тады ў больніцу... Значыць, ён і цяпер у карэце хуткай дапамогі. Чуў боль у галаве, лапнуў рукамі і пераканаўся што ўся галава была абвязана. Пачаў успамінаць як гэта ён тут апынуўся. Мітынг, чырвоны сьцяг, кучаравая галава Франука, аптэка, грошы... Пашчупаў у кішэні ці ёсьць кашэль з грашымі. Няма. У другой кішэні нешта цяшкое—аказаўся камень. Сажмаў Тамаш камень у гарачай далані і падумаў:

— Гэта я цябе, брат, на паліцыянта выдраў з бруку... А і лоўка той лучыў у калена... Першы гузак буржуйам набіваем каменнем... Так, так.

І твар расплыўся ў спакойную радасную ўсьмешку. Аднак грошы згубіў, галава пашчапана, на зьмену ня трапіў, лякарства ня купіў ды і са службы могуць прагнаць.

— Нічога! Няхай сабе...

І зноў тая самая ўсьмешка. Тамаш чуў, што яго напаўняе ніколі ім не адчуванае радаснае задавальненне, нібы ён нашоў нешта такое, што доўга, доўга шукаў, нібы памаладзеў, пакрапчэў, нібы зрабіў

такое, што яго будуць паважаць як таго аратара,
а ў Франука ад зацікаўленасці аж вочкі расшыры-
ліся і ён спачуваючы любоўна галоўку туліць.

— Чырвоны сьцяг, камень і кроў...

Сказаў у голас і ў гэтых словах учуў асаблівую
гармонію і моц.

— Чырвоны сьцяг і камень! Сонца і сталь!

Паўтараў Тамаш і цешыўся са слоў, а калі за-
даваленьне напаўняла паверх берагоў, дык яно
сплывала спакойна радаснай усьмешкай.

Прыгода

Столяр Андрэй рашыў выкарыстаць сьвяточны дзень і схадзіць да сакратара гарадскога раённага камітэту партыі. Адно, што мусіў занесці яму партыйную літаратуру і матар'ялы, а пасля меў пагутарыць, параіцца з ім аб рабоце сярод рабочых электроўні. Запакаваўшы старанна ў паперу невялікія брошуркі, выданьня КПЗБ і некалькі пісаных цыркуляраў, Андрэй палажыў пачак у бакавы кішэнь паліта і пайшоў да сакратара, які жыў на аднэй з рухлівых вуліц гораду.

Ужо па дарозе Андрэй шкадаваў, што днём нясе ў кішэні гэтых 10—15 гадоў катаргі. Бяда, як кажуць, між людзьмі ходзе, можа прыстаць які «хвост», залезе ў кішэнь і тады не адкараскаешся. Хоць Андрэй быў легальны і ведаў, што за ім ня сочаць, аднак спадручней было-б пацемнаце, тым больш, што асьцярожнасьць у такіх выпадках неабходна.

Найбольш трывожыла яго тое, што як папазецца ён у лапы дэфэнзывы, дык прападзе пачатая ім работа на электроўні—заснаваньне чырво-

най фракцыі. Ён з вялікім жарам і захапленнем аддаўся выкананьню даручэньня дадзенага яму партыяй. Пашыраць уплыў кампартыі, укараняць яе ідэі, а ў выніку няшчадная клясавая барацьба вось з гэтымі самымі, чыё панаваньне ён адчувае даколя на кожным кроку—такая работа была Андрэю па душы, запальвала і радавала, ня глядзячы на перашкоды і часовыя няўдачы. Неяк няясна, вобмацкам, бачком узлазяць рабочыя электроўні на рэволюцыйны шлях, а іншы так рване, разгоніцца, што ажно пераскоча на другі бок. Так было і з ім, Андрэем, пакуль ён ня стаў камуністым. Доўга браззіў, шукаў выхаду з труднага жыцьця і не находзіў, і гаркату гэтага жыцьця часта-густа разбаўляў у гарэлцы.

Іншая рэч цяпер, калі ён сьвядома ідзе па шляху барацьбы рабочае клясы,—ужо ён не якая-небудзь сьлімазарная пакута, а салдат рэволюцыйнай арміі, неразрыўная частка барацьбітоў Кітая, ангельскіх вуглякопаў, маскоўскіх тэкстыльшчыкаў, і гэта на паўняе яго гонарам і адвагай. Яго сталярская душа ўжо ня нейкі там сьлёзны згодніцкі тон, ня тужлівы туман, а сталёвая воля, гартованная ў барацьбе,—яна пры кожным яго цьвёрдым кроку па асфальту гораду радасна зьвініць. Вось таму рэволюцыйная праца Андрэя сярод рабочых была яго кроўнай справай і дзеля таго ён з такім жарам аддаваўся гэтай справе і так любоўна наглядаў за процэсам усьведамленьня і актывізацыі рабочых.

Аддаўшыся цалкам сваім любімым думкам і абмазгоўваючы дэталі заснавання чырвонай фракцыі на электрастанцыі, Андрэй забыўся аб магчымай небяспецы і прайшоў усю дарогу. Ужо пры доме, дзе жыў сакратар, ён заўважыў дакола асаблівае ажыўленьне. У варотах стаяла грамадка людзей і аб нечым горача разважала, людзі снавалі туды-сюды зацікаўленыя і абураныя, а ззаду за Андрэем бег пшодоўнік і паліцыянт. Каб не паказацца падазроным, Андрэй ужо не зьмяняў кірунку і ўвайшоў у вароты. У гэты-ж момант пачуў, як хлопнулі за ім жалезныя вароты і прагрымеў загад пшодоўніка.

— Панове, ні зьмесца! Рэвізія!

Усіх, хто быў у панадворку, паліцыянты пачалі зганяць у кучу, у той лік папаў і Андрэй. «Уліп-жа я нямінуча»,—падумаў ён, і ўнутры запякло, зашчымела. Занылі, як у сырую пагоду, зажыўшыя раны, пабітыя паліцыяй у часе адной дэманстрацыі. «Шэсьць гадоў катаргі, як плюнуць, вось табе і чырвоная фракцыя»!

Хутка Андрэй пераканаўся, што пагоня была не за ім,—паліцыя не паднімала-б такі шум-тэрарам, арыштавала-б яго аднаго як гэта заўсёды робіцца. Аднак ад рэвізіі ня выкруціцца. Паліцыянты па чарзе вытрасаюць кішэні ва ўсіх прысутных і кожную дробязь старанна разварачваюць і разглядаюць. Вось яшчэ аднаго абшукаюць і возьмуцца за яго.

«Вось табе і чырвоная фракцыя»,—выстуквала ўсхваляванае сэрца. «Ды і шэсьць гадоў катаргі, дзела таксама відавочнае. І як па дурному ўліп». Андрэй аглядаўся дакола шукаючы ратунку, выхаду. Уцячы няма куды, бо панадворак як дно студні, у якой сьценкі з колькі павярховымі дамамі. «Ды што шэсьць, я гатоў дванаццаць годзікаў адседзець, толькі каб пасья, як арганізую чырвоную фракцыю. То-ж работа пачала там добра разгортвацца. Нашую літаратуру чытаюць і перадаюць, а той чарнявы добры хлапец...» І Андрэй ізноў забыўся аб усім на сьвеце і перанёсся думкамі на электроўню, пачаў снаваць пляны.

— Прошэн пана...—перабіў салодкія думкі Андрэя паліцыянт і ўраз-жа пачаў запускаяць рукі ў кішэні, спачатку ў нагавіцах, піджаку, камізэльцы і вось ужо шукае ў паліце.

— Пяруна на вас няма, перашкаджаеце абмазгаваць справы,—ледзь у голас не сказаў Андрэй, але ўраз-жа ачуняў і асьвядоміў сабе, перад якой пагрозай стаіць. Тух, тух—біла кроў у вушах, біла гвалтоўна з напружанай растаноўкай. Андрэю дзіўным здавалася, што паліцыянт не адчувае ўдараў сэрца, то-ж яно Андрэю проста-такі грудзі дружгоча, разрывае.

Паліцыянт вынуў пачак з літаратурай, трымае яго ў аднэй руцэ, а другой лапае па дну кішэні, каб чаго не асталося. Вось ужо маніцца разьвяр-

нуць пачак, вось ужо захрусьцела папера пад пальцамі...

— Ёсьць! Рэнцы до гуры!—крыкнуў здаволена пшодоўнік, які абшукаў франтаватага ягомасьця, і паклікаў паліцыянта.

Ададаўшы Андрэю пачак, паліцыянт зрабіў пад казырок і адыйшоў да свайго начальства.

Аказалася, што ў гэты двор ускочыў злодзей, які ўкраў у старой пані нейкую дарагую рэч, якую, Андрэй ня цікавіўся—быццам вырваў кольчык з вуха ці гадзіннік сарваў з ланцужком...

Андрэю было не да злодзея, ён стараўся бардзей распутацца з усёй гэтай паганай прыгодай. Праз накалькі мінут, ідучы па ўсходах на чацьверты паверх да сакратара, Андрэй з тым-жа захапленьнем вёў далей свае разважаньні аб заснаваньні чырвонай фракцыі на электроўні.

Нямая барацьба

Рабочы квартал. Субота. Акружком партыі— Мірэк, Ігнат, Жэня, Абраша і Тодэк—сабраўся ў памяшканьні Ходаша. Гэта было адзінае памяшканьне, дзе можна было яшчэ сабрацца,—усе іншыя былі расконсьпіраваны, і за імі сачылі шпікі.

Дэфэнзыва напружыла ўсе сілы, каб параліжаваць дзейнасьць арганізацыі компартыі, якая, з свайго боку, мобілізавала ўсе сілы, выкарыстала ўсе магчымасьці для разгарненьня аднэй з сваіх важнейшых кампаній. Белы тэрор бушаваў ва ўсю. Павальныя ператраскі, масавыя арышты, за найменшае падазрэньне арышт, а там катаваньне, калецтва, нялюдзкі зьдзек, патайнае забойства, якія на офіцыяльнай мове называюцца «самагубствам», ці «забойства пры ўцёках».

Трэба было мець надзвычайна разьвітую асьцярожнасьць і консьпірацыйнасьць, трэба было ўжываць увесь спрыт, развагу і стойкасьць, каб ня ўскочыць на зуб дэфэнзыве, каб не пахіснуцца пад ударамі белага тэрору.

Кожны падпольны работнік, нясучы страшэнна цяжкую і трудную, але радасна-бадзёрую адказ-

насьць за рэволюцыйную справу, жыў у гэты час ўсёй сваёй нэрвай систэмай, жыў надзвычайна напружаным трывожным жыцьцём. Мусіў пільна сачыць за ўсім вакольным, за кожным сваім рухам, сваім словам, кожны момант быць гатовым прыняць удар дэфэнзывы. У такім жыцьці тая ці іншая нэрва, нацягнутая да апошняй меры, ня вытрымлівала і рвалася незаўважана і бяз болю. І толькі пасля, калі спадала гарачковасьць і ўлягалася ўздыбленая энэргія, парваная нэрва балесна напамінала аб сабе і парушала гармонію арганізму.

Падпольнік у фашыцкай Польшчы рызыкне сваім жыцьцём, ён жыве як-бы ў ваеннай абстаноўцы. Аднак, нельга раўняць перажываньні падпольнага работніка з перажываньнямі ў часе вайны. Там адвага, страх і мэта фізычнага зьніштажэньня ворага ў адкрытым баі. Тут усе гэтыя пачуцьці таксама ёсьць, толькі значна больш складаныя. У падпольнага работніка пераважае барацьба самай тонкай і вострай зброяй—думкай ці, так сказаць, барацьба душэўна-ўмысловая, барацьба за ідэалёгію, за настрой мас, за ўплыў над імі, ідзе змаганьне нутром, моцай розуму, трываласьцю нэрваў. Кожны крок падпольніка павінен быць асьцярожны, як кошкі, і сьмелы, як ільва. Кожны падпольнік нясе ў сабе найкаштоўнейшае зерне ўзятае з рэволюцыйнай сусьветнай скарбніцы, і мусіць яго пасеяць сярод шырокіх мас ды так, каб многавокі і многавушны вораг загадзя не адабраў.

Не аддаць гэтае зерне, хоць-бы вораг жацеў
разам з жыццём яго вырваць, бо ворагу ня
сьмерць твая патрэбна, а іменна тое чарадзейскае
зерне бальшавізму! І мэта дэфэнзывы паляваць,
вылоўліваць, настаўляць сеткі і пасткі, жудаснымі
нялюдзкімі мукамі з кроўю, з энкам вырываць
гэтае зерне з нутра рэвалюцыянэраў.

Пры такіх абставінах паседжаньне АК павінна
было мець шпаркі тэмп і праходзіць пры найбольшай
асьцярожнасьці. Бяз лішняй траты часу пры-
ступілі камуністы да абгаварэньня спраў. Праца
адбывалася арганізавана і паводле строгага пляну.
Кожны разгортваў думкі толькі па чарговым пы-
таньні дня. Думкі ўсіх працавалі гармонічна і раз-
віваліся ў адным пэўным кірунку. Кожная думка
узвжана, адмерана. Словы, як цэгляны, прыяр-
коўваліся адно да аднаго, старанна клаліся ў пара-
дак і зацэмантоўваліся пастановай. Нягодныя сло-
вы адкідаліся, як брак. Ішла пільная, але арганіза-
цыйна вытрыманая будова рэвалюцыйнай бараць-
бы, вырасталая зграбная сыстэма мэтодаў працы на
бліжэйшы час.

Але давясці паседжаньне да канца не ўдалося.
У пакой увайшоў узброены паліцыянт-пшо-
довнік.

Гэта было так нечакана і раптоўна.

Уся плянавасьць і гармонія паседжаньня, як бом-
бай, узарваны. Нібы цягнік у сваім шалёным імпэце
раптам згубіў рэйкі пад коламі.

Гэты гвалтоўны перабой плыні думак кoмуні-
стых выявіўся ў гарачковых чырвоных плямах,
альбо ў пыльнай бледнасьці на іх тварах.

Аб тым, як трымацца, што далей рабіць, кожны
бліскавічна рашаў па-свойму, адкідаў адзін проект
за другім і хоць не глядзеў на паліцыянта, каб ня
выдаць сябе, аднак украдкай сачыў за найменшым
яго рухам.

Паплылі, замітусіліся крывавыя вобразы дэфэн-
зывы.

Ні адзін з іх носіць сляды яе лап.

Інстынктыўна кожны шукаў вокам пазьдзіранья
пазногці і ад гэтага прыкра-гідкія пальцы Мірэка.
На зьмену жудасьці і разладу думкі выступала
трывога,—усё больш балюча ўдаралі пытаньні.

А што будзе з працай? Як з арганізацыяй??
А сувязі???

І мімаволі ўзрокі кoмуністых сустрэліся. На гэ-
тыя пытаньні ў іх вачох быў настойлівы адказ пы-
таньнем.

Дык што цяпер рабіць?

Жэня, прыгнуўшы кучаравую галаву ў цені ка-
штанавых валасоў, дала бліскучыя знакі вачмі,
каб скочыць на паліцыянта і пакончыць з ім, а
дрыготкія яе пальцы нэрвова выяўлялі бязвыход-
насьць становішча і сваю гатоўнасьць. Яе заклік у
гэтую часіну быў вельмі актуальны і прывабны—
ён сярод мінутнай дэзорыентацыі і няпэўнасьці

комуністых пачаў заваёўваць прыхільнасць. Першы далучыўся Ігнат. Гэты вясковы гэркулес сьціснуў сківіцы, разьдзьмуў ноздры і, як раздражнены бык, глянуў спадылба на Абрашу, у якога непаслухмяныя дрыготкія рукі даволі неконспірацыйна згортвалі запісаныя карталюшкі са стала.

Аднак пшодовнік трымаўся так, што большасць комуністых параканалася ў тым, што нападаць на яго заўчасна, што ёсьць маленькая надзея на іншы выхад, у якім менш рызыкі і менш для іх страты.

Паліцыянт, увайшоўшы, адразу ня скеміў, што трапіў на паседжаньне комуністых. Ня было яму прычын так думаць. Стукаўся, дзьверы былі адчынены; субота, прышоў у хату яўрэя, магчыма, што госьці... сьвяткуюць...

Увайшоўшы, адразу запытаўся, хто тут гаспадар Ходаш, якому ён прынёс ад політычнай паліцыі нейкую паперыну. Ходаш вышаў з суседняга пакою. Гм, а чаму ён не з гасьцьмі, цюкнула паліцыянту. Тут кінуўся яму ў вочы і зьбянтэжаны Абраша. Прыгледзеўся да грамады. Ёсьць ня толькі хрысьціяне, але нават і вясковы тып. Даўжэй затрымаў узрок на Ігнату. Лішня панурай выдалася яму фігура Жэні. Усе чамусьці сядзяць за пустым сталом, а той паперкі хавае. І ўсё гэта дзеецца ў Ходаша, які замешаны ў політыцы. І вось тут наляцела пшодовніку шматабяцаючая думка: комуністыя. Паглядзіў вусы, штучна непатрэбна адкашляўся, патупаў на месцы.

— Дык якую вы мне паперку хочаце даць,—запытаў Ходаш голасам, які выяўляў душэўны непакой, хоць ён намагаўся надаць яму натуральнасьць.

Пшодовнік не адказаў, сеў з павагай за стол, палажыў на каленях портфэль і пачаў у ім капацца... Відавочна было, што, перабіраючы паперкі, ён адначасна наглядаў за прысутнымі, што шукае ён не паперы да Ходаша, а адказу, што яму тут рабіць.

Першай яго пастановай было спытаць ува ўсіх дакуманты і перапісаць іх.

Але гэтага мала; ад начальства ня толькі будзе падзяка, а можа нават уляціць, што ў такі «гарачы» час выпусьціў такіх важных птушак. А птушкі, відаць, не абы якія, важныя.

І рашыў: арыштаваць!

У зьвязку з гэтым пшодовнік, зрабіўшы міну на твары, быццам нешта пільнае ўспамінае, падняў галаву і пачаў нібы ад няма чаго рабіць аглядаць прысутных, каб ацаніць іх «важнасьць» і адпорнасьць пры арышце. Маючы набітае вока ў так званых вывротowych справах, ён ня мыляўся ў характарыстыцы кожнага. Верхаводам вызначыў ён Мірэка, а Тодэк, Ходаш, Абраша таксама «фігуры» і ад Мірэка не адстануць—пойдуць на пралом і гатовы на ўсё. Не спадабаўся паліцыянту і вялізны кулак Ігната, што так дэманстрацыйна красаваўся

на стале. Жэня, відаць, запальчывая і можа нарабіць шмат клопату.

Наогул, самахоць яны не здадуцца, гэта зусім ясна, і рызыка тут немалая.

Агледзеў і памяшканьне, як стратэг поле бойкі. Другі паверх, адно акно, але двое дзвярэй—месца нявыгоднае, шмат можа ўцячы.

Усе перажываньні прысутных мерыліся сэкундамі. Думка бліскавічна змянялася думкай, вырасталі новыя пляны і праякты, перарашаліся паставы—ішла зацятая, не на жыцьцё, а на сьмерць, нямая барацьба паміж паліцыянтам і камуністамі.

У кожнай мазгавой каморачцы паліцыянта ішло змаганьне паміж зьвярыным страхам парад сьмерцю і павабамі тых нагарод і кар'еры, якія чакалі за ўдалы арышт.

Кожны камуністы стараўся, наколькі ўмеў, манэўраваць у барацьбе і трымацца грамады... Камуністыя былі вельмі азлоблены апошнімі бесперастаннымі ўдарамі па іх арганізацыі і ў даным выпадку кожны цвёрда наважыў ужыць усе меры і сродкі, каб выратаваць хоць частку акружкому.

Калі паліцыянт шукаў паперыну, камуністыя ня ведалі, дагадваецца ён пра што-небудзь ці не, і ўсе стараліся выглядаць спакойнымі і незацікаўленымі аб тым, што каля іх адбываецца. Тодэк зрабіў рух нібы пазяхае, Абраша калупаў пад пазногцем, толькі Жэня выразна выяўляла свой штурмовы на-

строй і гэтым рабіла ня мала клопату таварышом, якія баяліся яе самастойнага выступленья. Доўгі, калючы, загадваючы ўзрок Мірэка крыху яе ўціхамірыў. Але Мірэку гэтае напружаньне волі, гэты радыё-загад ня мала каштаваў—ён намерыўся ацерці пот, але тут-жа пасьпяшыў схваць скалечаную дэфэнзывай руку, бо ў гэты момант на яго глянуў паліцыянт, які не прапускаў ніводнага руху комуністых.

Пшодовнік перадаў Ходашу паперыну і сказаў расьпісацца ў атрыманьні, а сам, расьпёршыся на сталае і, нагла гледзячы ў вочы Мірэка, Ігната і Тодэка, сказаў, кривячы рот іроніяй.

— Ну што-ж шабасуеце разам з жыдамі?

Гэты зварот, які выразна казаў, аб чым думае вораг, прымусіў усіх комуністых схямянуцца і быць нападатове, што выклікала паміж імі маленькае замяшаньне і што не прайшло міма вока паліцыянта.

Пан пшодовнік набіраўся рашучасьці, ён усё больш нахабна стараўся злавіць узрок прысутных, провокуючы іх на гэта рознымі спосабамі, асабліва пільна ўглядаўся на Тодэка. Мірэк заўважыў, што паліцыянт пазнаў яго таварыша, што ён ня раз памыкаўся пачаць гутарку з Тодэкам, але, відаць, баяўся выдаць перад комуністымі свае думкі, баяўся іх нападку. Тодэк, відаць, таксама ўспомніў сваё знаёмства з паліцыянтам, бо яго рухі зрабіліся кантаватымі і неспакойнымі—ён грыз пазногці,

расшпільваў то зноў зашпільваў жакетку, урэшце нагнуўся і пачаў правіць шнуркі ў камашах.

Хутка ўсе камуністыя ясна ўбачылі, што паліцыянт апазнаў іх таварыша, усе яны разумелі, што, мабыць, цяпер не абойдзецца бяз гвалту, а можа і сьмерці...

Зноў Жэня памыкаецца яднаць каля сябе на наступленьне, але тут яе конкурэнтам выступіў Ігнат, які нядвузначна даваў зразуменьце таварышом, што ўжо час пачынаць. Кроў яму ўдарыла ў твар, зачырванеўся па вушы, вочы палыхалі, набраклі жылы, усёй сваёй паставай ён быў гатоў да скоку.

Мірэк і Ходаш былі яўна проціў такога несваячаснага паўстаньня.

Тодэк здэзорыентаваны.

Абраша выразна трусіў.

Паліцыянт заўважыў рознабой у камуністых, наважыўся выкарыстаць спагадны яму момант і пачаць наступленьне. У яго ўжо гатоў і плян нападу: адойдзе да выхадных дзьвярэй, накіруе рэвольвэр і кожнага, хто памкнецца ўцякаць ці напасьці на яго,—класьці трупам. Трывожыла толькі няпэўнасьць, што рэвольвэр можа хібіць, альбо кульня хопіць.

Ён схаваў расьпіску Ходаша, многазначна крэкнуў, адышоў ад стала і меркаваў так стаць, каб усіх мець перад сабой. Зноў прамацаў поглядам мускулы і здольнасьць да барацьбы кожнага камуністага. Эх, будзе зараз жніво,—радаваўся ў

душы пшодовнік,—толькі, каб усё абмазгаваць і не спудлаваць ў чым, бо справа вельмі сур'ёзная і небяспечная. Для большай пэўнасці і для постраху на другіх можна, а то нават і трэба, застрэліць каго-небудзь, хоць-бы гэтага чырвонамордага вяскоўца. Забойства надасць нават больш геройства і важнасці ўсяму выпадку, скажа, што бараніўся, ратуючы інтарэсы Рэчыпосполітай. Пасья выстраліць у паветра раз-другі, гэтым стэрорызуе іншых, а тут і паліцыя падбяжыць, і ўсё будзе ў парадку.

Позыцыя, занятая паліцыянтам і яго нахабнае абыходжаньне набліжала момант разьвязкі. У хаце запанавала жудаснае маўчаньне. Усе сядзелі нярухомыя, кожнаму здавалася, што чуў стукат сэрца сваіх таварышоў, чуў рух яго думак. Кожны сьпешна мобілізаваў усю сваю сілу і рашучасьць. Ішоў маўклівы падзел роляў. Мірэк павінен быў першы даць знак пачынаць. Кожны адзін аднаго ў момант зразумелі, усе зрабіліся аднадумцамі, зрабіліся арганізаванай сілай.

Парушыў адзінства толькі Абраша. Страх, які ён нядаўна перажываў, як у прорву зьнік, але ён ня жыў трывожнымі перажываньнямі таварышоў, не запальваўся іх вагністымі думкамі. Абраша адчуваў сябе ўжо арыштаваным і заняўся сваімі клопатамі, стараўся лучыць момант, каб зьнішчыць запіскі, дзе было некалькі прозьвішч і адрасы. Абраша стаў цяжарам і перашкодай камуністам у шалёным імпаце іх перажываньняў.

— Так!—адазваўся паліцыянт сярод глыбокага маўчаньня. Гэта быў як-бы ўдар каменя па ваконай раме—шкло зазьвінела, але ня трэснула.

Зазьвінелі, ускалыхнуліся думкі куністых, усіх узрокі перасякліся ў вачох Мірэка. Мобілізаваная энэргія прабівалася наверх—кожны рух, кожны подых, пастава, узрок—усё крычала: трэба пачынаць, час ужо!

— Так!—нечакана для сябе бахнуў Ігнат, нібы рэха паліцыянту. Усе ледзь зварухнуліся з месца, нібы пачуўшы кароткі ўдар электрычнага току.

Пшодовнік крутым рухам хапіўся за месца, дзе вісеў рэвольвэр.

Напружаньне сярод прысутных дайшло да кульмінацыйнага пункту.

Пшодовнік адразу адчуў на сабе ўзрокі ўсіх куністых. Вочы куністых залпам стралялі перапоўненымі пачуцьцямі. Ні то няпэўнасьць, ні то млоснасьць пачала данімаць пшодовніка—яго рука застыгла на ручцы рэвольвэра.

Мірэк, ледзь-ледзь захоўваючы спакой, пайшоў паволі да печкі і, такім чынам, апынуўся ззаду паліцыянта.

Вочы Ігната перабягалі з чорнага кабура рэвольвэра на вазоны і вагі ад насыценнага гадзінніка; на яго чале сіняватымі вузельчыкамі выступілі жылы.

Тодэк устаў, залажыў глыбока рукі ў кішэні і ўпарта глядзеў на ворага. Уся яго пастава выклі-

кала на схватку, а моцна сьціснутыя сківіцы выяўлялі цвёрдую рашучасьць.

Жэня злоснай усьмешкай як-бы провоцыравала паліцыянта, каб пачынаў.

Абраша штось насьвістваў, каб заглушыць шастаньне паперак, якія ён ў кішэні рваў і мянтусіў.

Ходаш абапёрся аб вушак дзьвярэй і запытаў звонка:

— А што яшчэ ад мяне трэба?

Паліцыянт зразумеў, што ўсё ўжо прапала, ён пачуў, як яго халадком пачаў абвяваць страх, а за плячыма зрабілася так прыкра, несамавіта, што на гвалт хацелася іх куды схіліць, прытуліць. Парыўчае наступленьне комуністых прымусіла яго да абароны, якую ён стараўся прыкрыць густой скорагаворкай.

— Ой, час мне ўжо, панове, ісьці. Якая гэта гадзіна: палова дзесятай. У мяне яшчэ некалькі спраў. Вы, здаецца, у мяне нешта пыталіся?— зьвярнуўся ён да Ходаша.

— А нічога важнага,—адказаў той флегматычна і адышоў ад дзьвярэй, як-бы кажучы: каціся ты ўжо кілбасой.

— Трэба сьпяшацца. Давідзэньня, панове!—і жвава панырнуў у дзьверы.

Усе ўздыхнулі з палёгкай. Пасьля колькі хвілін напружанай душэўнай барацьбы чулі сябе ўшчэнт змучанымі.

Нехта сказаў: «Ну, хлопцы, шпарчэй вымятай-
цеся, а то аблава на нас нямінуча».

Праз колькі хвілін пакой апусьцеў.

Пасьля аказалася, што Ходаш, не прычыніўшы
шчыльна дзьверы ў калідоры, запёр замок, ад чаго
і здарыўся перабой у паседжаньні АК.

Нягоднае

Буйна хвалюецца рэволюцыйная ніва на Заходняй Беларусі.

Вялікае крывавае жніва мае дэфэнзыва. Няма тэй фабрыкі, вёскі, дзе-б ні было двух трох мучальнікаў за вызваленне Беларусі. Няма тэй фабрыкі, вёскі, якая-б не стагнала!

— Эх, хутчэй-бы час расплаты!

Арыштаванага, перанёсшага найтанчэйшыя, найстрашнейшыя фізычныя мукі ў дэфэнзыве, пераводзяць або ў вастрожную больніцу, або ў вастрог. Тут доўгія гады прыходзіцца цяпець цяжкія перажываньні, душэўныя мукі.

Хто, як не рэволюцыянэр, урастае такімі раскідзістымі і глыбокімі карэньнямі ў масы, у жыццё, а вось яго сілком, гвалтам выкрываюць з найдражэйшага акружэньня, ад блізкай удзячнай працы, пазбаўляюць свабоды рухаў, кідаюць у каменны мяшок на монотоннае, дзіка-рэжымнае, напоўгалоднае бытаваньне, на прымусовую бясчыннасьць.

Паміма сваёй волі чалавек уваходзіць у нутро пускае поўным ходам сваю мазгавую машыну, ня-

ўстрымана буяюць лёгкакрылыя думкі-лятункі, якіх нічым не падняволіць. На ўсе падзеі і праявы шырокага сьвету рэагуеш толькі, ці пераважна, сваімі думкамі, моцай сваіх перажываньняў.

Той, хто не трэніраваў сваіх думак, а больш займаўся фізычнай працай, вельмі цяжка звыкаецца з астрожным жыцьцём. Шмат хто ня можа асіліць, апанаваць наплыў сваіх думак, ня можа вытрымаць, здужаць цяжар і складанасьць перажываньняў і канчае самагубствам, або вар'ячце. Быў выпадак, што адзін селянін, засуджаны на дзесяць гадоў у адзіночку, ня вынес адзіноцтва, запаліў сяньнік і сьпёк сябе жыўцом на ім.

Няма мабыць такога месца на сьвеце, дзе было-б уціснута столькі трагічных гісторый, самых складаных і глыбокіх чалавечых пачуцьцяў ды перажываньняў, як у камеры астрогу. Камера астрогу ў Заходняй Беларусі, апрача ўсяго гэтага, яшчэ фабрыка, дзе вырабляецца для буржуазіі сьмертаносная атрута—рэвалюцыйная сьвядомасьць.

Але здараецца і так, што ў камеры, у сям'і політвязьняў знаходзіцца часамі грунт, на якім узрастае нягоднае і шкоднае. Крутая зьмена жыцьця, абмежаванае, замкнутае існаваньне, провокацыйная політыка адміністрацыі, цяжкія астрожныя абставіны ўносяць часамі разнабой у сужыцьцё політвязьняў, выклікаюць няпрыемныя, нетаварыскія выхадкі паасобных таварышоў. Зразумела, што руку ў гэтым прыкладае дэфэнзыва, што яна

вельмі старанна кідае зерне і ўзрашчвае тое нягоднае ды шкоднае. Але і тут жалезная воля партыі найчасцей рве провокатарскія сеткі, адсякае руку дэфэнзывы і злітоўвае яшчэ мацней у адну сям'ю палоннікаў капіталу.

У камеры політычных павятовага астрогу ў горадзе В. грамадка політвязняў сядзела ўжо гадамі. Збольшага яны ўжо прывыклі, атупелі ад зьдзеку і самаволі адміністрацыі, да смуроду ражак, голаду, клапаў і рознага броду. Адно, што ўсе востра адчувалі,—гэта бязупынную патрэбу вырвацца на волю. Кожная вестка а партыі, а барацьбе на так званай волі хвалявала іх да глыбіні душы, перапаўняла гарачымі пачуццямі. Гэта былі моманты ня сьвята і ўрачыстых задаваленьняў, але моманты гарту рэволюцыйнай думкі, набіраньне сіл на трываласьць і стойкасьць, каб ня толькі адседзець свае гады, зноў стаць у шэрагі барацьбітоў, але каб вясьці барацьбу на кожным кроку з бязупынна наступаючай адміністрацыяй.

Ад дружнага колектыву камеры адставаў Мэтак,—сядзеў ён ужо колькі месяцаў, аднак ні з кім яшчэ ня зжыўся, трымаўся адасоблена, замкнутым у самым сабе. Таварышы выкарысталі ўсе спосабы, каб дазнацца аб Мэтаку ўсе падрабязнасьці, дакапацца прычын яго панурасьці, якая часамі пераходзіла нават у варожыя адносіны да іх. Ведалі толькі, што ён быў страшэнна зьбіты ў дэфэнзыве. Трапіў да іх у камеру ўвесь у ранах,

пляваў крывёй. Дапамогу і ежу таварышоў адкідаў, відавочна марыў сябе голадам, калупаў свае раны.

Мэтак часта буяніў з адміністрацыяй, за што адсіджваў у карцары, заўсёды стараўся правіннасьці таварышоў па камеры прыняць на сябе і нёс за гэту кару з нейкім схаваным задавольнем, выносіў за ўсіх ражкі, прыбіраў камеру. Таварышы ня раз чулі, як Мэтак начамі варочаўся на пасьцелі, апанаваны думкамі, а раніцой на падушцы бачылі сьляды сьлёз. Не пераставаў дабівацца, каб яго пасадзілі ў адзіночку. Таварышы бачылі, што ён перажывае якісь душэўны непакой, але дзеля таго, што не маглі знайсці прычын, дык прыпісалі ўсе дзівосы Мэтака нэўрастэніі, прыпісалі вынікам катаваньня дэфэнзывы.

Па сутнасьці справа стаяла так. Калі Мэтак на першым допыце з абуреньнем адмовіўся выказаць сваіх таварышоў і адкінуў усе лася абяцанкі, яго завялі ў дэфэнзыўную катойню. Гэта быў спецыяльны пакой з прыладамі катаваньня ахвяр капіталу. У адным кутку была жалезная печка для награваньня шомпалаў і цэглаў, якія тут-жа валяліся. Вісеў прыбіты да столі блёк з вяроўкамі для падвешваньня, пры сьцяне—шырокі тапчан, невялікі столік, у шуфлядзе якога ляжалі шпількі для забіваньня пад пазногці і драўляныя дубчыкі для закладваньня між пальцамі. У кутку валялася брудная, карузлая гунька, якой укручвалі галаву,

каб ня чутна было крыку і энку катаваных, апрача таго, пакой быў без вакон і ўвесь абіты тоўстым лямцам. Пабачыўшы ўсё гэта і сьляды крыві на ўсім, Мэтак здагадаўся, што яго тут чакае, і рашыў ня здацца,—ён пачуў вострае жаданьне фізычнага зьнішчэньня ворага. Не чакаючы, пакуль пачнуць катаваць, Мэтак раптам кінуўся на дэфэнзыўшчыкаў і пачаў іх раскідаць па пакоі. Напад зьянянацку і разьзяраная сіла Мэтака так зьянтэжыла дэфэнзыўшчыкаў, што ён іх даволі лёгка зьбіў з ног і асіліў. Мэтак мог зрабіць спробу ўцячы, але думка яго працавала ў адным кірунку: зьнішчыць гэтых жывадзёраў, буржуазных гіен. Ён, як ашалёны, біў іх чым папала і як папала, кусяў зубамі, адрываючы кавалкамі вопратку і мяса. Урэшце падасьпеўшыя паліцыянты скруцілі да сінякоў Мэтака ланцугамі ды вярхоўкамі і пачалі нялюдзкі зьдзек. Разважна, мэтодычна, з асалодай адзін спосаб катаваньня замянялі другім.

Мэтак ня помніў, калі страціў прытомнасьць. Прачнуўся ад страшнага болю—ад уколаў шпількамі пад пазногці.

— Прабудзіўся,—сказаў адзін кат.

— Ну, дык можна далей,—заўважыў другі.

І пачалі зноў...

Мэтак траціў прытомнасьць штораз надаўжэй.

Вось чуе ён, быццам у цяжкім сьне, як у летаргу, ні то ўдары цьвёрдай гумаю па галаве, ні то ка-

паньне халоднай вады, чуе нібы далёкі сілаты голас-загад:

— Кажы, Сёмка комуніст?

І раптам шум, сьвіст, гоман, хохат заглушылі ўсё, хоць у катойні, апрача паліцыянта ды аднаго шпегга, больш нікога няма—паліцыянт сонны разьлёгся на сталю, а шпег, разьмерна зацягваючыся Папяроскай, кратаў вуснамі—відаць, нешта казаў, але Мэтак яго ня чуў. У носе грызла газа і да нудоты душыў яе смурод—відаць, улівалі праз нос. Паволі і шпег, і паліцыянт, і ўсё ў пакоі пачалі круціцца і нікнуць у імгле, быццам Мэтак апускаўся пад ваду і чым глыбей, тым цяжней, тым цяжэй яму рабілася. Як ні намагаўся, каб павязаць думкі, каб валодаць сьвядомасьцю—ня меў сіл, не хапала волі. Гойдаўся ў бязьмежнасьці сярод шуму і скавытаньня.

— Няўжо звар'яцею, няўжо ня вытрымаю...

І ўспомніўся Мэтаку яго таварыш, калісь быў, як дуб, здаровы, жыцьцярады, а цяпер, выпушчаны з дэфэнзывы, стаў мэлянхолікам. Такі сьмяхотны, непатрэбны, прыкры... І зноў натуга ўсіх сіл, усёй сьвядомасьці, каб не падацца, проціставіцца тэй страшной небясьпецы, каб разагнаць дакучлівы туман у вачох, шум у вушах. «Няхай заб'юць, але каб не звар'яець. Мушу, павінен захаваць яснасьць думак...»

— Кажы, Сёмка комуніст?

І дэфэнзыўшчык, учапіўшыся ў валасы Мэтака, біў галавой аб падлогу ўтакт сваіх запытаньняў. Ад самага нязначнага руху галавы Мэтак адчуваў цэлую гаму боляў у мазгох. Мэтаку здавалася, што на сьвеце больш нічога ня існуе, як толькі гэты клубок зматаных мук, болі...

— Кажы, Сёмка комуніст?

— Комуніст, комуніст...—дайшло да мутнай сьвядомасьці Мэтака і моцна яго ўстрывожыла. З вялікай натугай пачаў зьбіраць думкі, прыслухоўвацца, і яму здалося, што едзе ён у поездзе, а шалёны бег колаў выстукваў—комуніст, комуніст, комуніст...

Ня раз яшчэ мучылі Мэтака, каб вырваць у яго прызнаньне, але ён атупеў да катаваньняў, страшэнна саслабеў, выглядаў напоўпрытомным вельмі часта млеў.

Трапіўшы ў астрог, Мэтак праз якісь час набраў сіл, пакрапчэў. Як праз сон, пачаў успамінаць, што з ім было ў дэфэнзыве. Першым чынам стараўся даведацца, ці арыштаваны Сёмка і гэтым праканацца, выказаў ён свайго лепшага таварыша і сябру ці не. Але ніхто яму нічога дакладнага і пэўнага сказаць ня мог. Мэтак аддаўся сваім затаеным думкам і самотным перажываньням.

— Няўжо я мог выказаць! Як гэта магло здарыцца: здрадзіць партыі, закапаць дарагога Сёмку... То-ж ён мяне дурнога малога выратаваў, калі мяне, пастушка, укусіла гадзіна—прыліп быў, як

п'яўка, да раны і высмактаў атруту. Ён мяне запаліў агнём барацьбы і гартаваў, усведамляў у політычных спрэчках, а тут на табе: Мэтак выдаў, Мэтак провокатар. А чым давядзеш, што я нявінны, што я ня сумысьля выказаў, ды хоць-бы і давёў, дык усё роўна веры мне ўжо няма, бо пасьлізнуўся. Які-ж я да чорта рэволюцыянэр, калі нават мог падумаць, што можа лепш выдаць, як звар'яець, а тым больш калі выказаў. Магчыма, што доўгія гады адданай барацьбы і змылі-б гэтую пляму. Але дзякуй за ласку, кожны дзень несцьці такі цяжар, заўсёды адчуваць скрытае недавер'е і асьцярогу таварышоў. Не, я ўжо прапашчы чалавек. Нават мая асаблівая стараннасьць і адданасьць да працы можа выклікаць у партыі падазронасьць, што ці ня маю я іншай думкі, карэньні якой у тэй ганебнай пляме, якую нічым ня вытравіш, нічым не замажаш, якая на кожным маім добрым учынку будзе іржой напамінаць, што я калісь ня вытрымаў, што я рэволюцыянэр не да канца, што паміма самых шчырых жаданьняў магу зноў пахіснуцца... Вось цяпер у мяне самыя шчырыя і крышталёныя думкі і з поўнай сьвядомасьцю ганьбую свой учынак, аднак, тое, што сталася, падрывае давер'е да мяне ў мяне самога. Мала, што я цяпер гатоў на сьмерць, каб акупіць сваю здраду, гатоў усё сваё жыцьцё, усе надзеі, усё найдаражэйшае, наймілейшае кінуць у агонь барацьбы, ну, а што з гэтага? А хіба-ж я інакш

думаў перш, чым трапіў у дэфэнзыву! Проста распач агортвае. Чую, што тут ня ўсё ў парадку. Ці не ашукваю я сябе, быццам я яшчэ рэволюцыянер, бальшавік? Здрадзіў партыі, ня маю пэўнасьці за сябе, кожная старонка майго жыцьця з тэй праклятай плямкай, ну хіба такія могуць быць у партыі? Рэч бяспрэчная, што я ў сетках дэфэнзывы, ды што ў сетках—сеткі можна парваць, разгрызьці, вырвацца. Дэфэнзыва ўпусьціла ў арганізм, у кроў сваёй атруты, і вось яна разьядае няверай усё нутро маё, атручвае сэрца, сушыць мазгі. Я дзіўлюся, як гэта таварышы не здагадваюцца, што я ня іх, што я шпег, дэфэнзыўшчык. І як ім забаліць, запячэ, калі даведаюцца, хто я, даведаюцца, як я іх ашукваў. Не! Далей так трываць няможна, годзе іх ашукваць і няма патрэбы сябе мучыць—усё роўна няма ні выхаду, ні ратунку. Трэба канчаць. Але зноў-жа самагубствам давядзеш, што не барацьбіт, а дрэнства, кісель і што нічога дзіўнага, што такі гніляк мог выказаць. А гэта самае страшнае. Вось ты, гад, паспрабуй усю сваю энэргію, кроў і розум аддаць справе рэволюцыі, паспрабуй агнём барацьбы выпаліць тую іржу на душы, паспрабуй памерці стойкім барацьбітом, паспрабуй прайсьці ўсе калючкі і перашкоды, усё жыцьцё цяпець, змагацца, перамагаць. Гэта адно, а другое—можа я ўсю гэтую бяду сам выдумаў, бо дзе доказы, што я выказаў, здрадзіў...

Так мучыўся Мэтак сярод сваіх цяжкіх перажываньняў, сярод трывог і здагадак, востра прыслухоўваўся і пільна сачыў, каб даведацца, што робіцца з Сёмкай. Прайшлі месяцы, а Сёмкі ў астросе ня было і ніякія чуткі аб ім не даходзілі. Мэтак пачаў супакойвацца, паправіўся здароўем і пакрыху насьміхаўся над сваімі здрадамі.

Ажно аднаго вечара ўвялі ў камеру зьбітага дапоўсьмерці Сёмку. Выявілася, што ён быў арыштаваны хутка пасля Мэтака і да гэтага часу ў дэфэнзыве яго мучылі і выпытвалі. Трымалі Сёмку дзеля таго доўга, бо ён стаяў цвёрда, адпорна і нічога не казаў, а дэфэнзыва ведала, што ён мог бы ім шмат цікавых рэчаў расказаць.

Мэтак прыпаў да ложка, дзе ляжаў Сёмка і, цалуючы яго рукі ды крывавыя плямы на вопратцы, надрываўся ад енкаў і галашэньня. Ажно прыкра было таварышом прысутнічаць пры такой жаласьлівасьці таго, хто павінен сябе трымаць у руках нават на сьмерць ідучы, а то расупоніўся, як баба на хаўтурах.

Мэтак ужо хацеў быў прызнацца перад усімі, хто ён—хай яго судзяць, даб'юць ці загадаюць чым-небудзь загладзіць свой учынак. Але не хопала адвагі, а галоўным чынам шкадаваў Сёмку—гэта для яго, зьянможанага, быў-бы гібельны ўдар, апрача таго, можа арышт Сёмкі ёсьць выпадковы, бо ня можа быць, каб ён, Мэтак, мог выказаць гэтага дарагога таварыша ды прыцяля,

каб ён, Мэтак, быў прычынай гэтых ран, крыві і мук...

Мэтак з нявольніцкай пакарай служыў Сёмку, чым мог і як умеў, угадваў на паўслове кожны яго рух і, як адданы сабака, не адыходзіў ад ложка да позьняй ночы, хоць усе ўжо ляглі спаць. Заснуў і Сёмка.

Ноччу крык аднаго таварыша абудзіў усю камэру. Выявілася што Мэтак павесіўся на ремяні і ўжо страціў прытомнасьць, але пражка адарвалася,— ён сарваўся і, падаючы, абудзіў аднаго таварыша, які і падняў трывогу. Доўга не маглі прывесці Мэтака да памяці, а калі ачуняў, дык адварнуўся да сыценкі і, не адказваючы на пытаньні таварышоў, пралежыў цэлы дзень, толькі скрогат зубоў ды глыбокія ўздыхі казалі, што няўдалы самагубца перажывае цяжкі час.

Дрэннае пачуцьцё перажываў і Сёмка. У дэфэнзыве ў часе допытаў яму казалі, што яго выказаў Мэтак. Абставіны так склаліся, што словы дэфэнзывы пацвярджаліся, і Сёмка, чым далей, тым больш, пераконваўся што яго выказаў улюбёны прыяцель. Асабліва лішняе чулае спатканьне і намер кончыць самагубствам зусім упэўнілі Сёмку, што дэфэнзыва сказала праўду. Была толькі адна засьцярога: ці Мэтак выказаў пад біцьцём, ці ён зьяўляецца запісным прокатарам. Каб дайсьці праўды, Сёмка надумаў прыкінуцца, што нічога ня ведае і не здагадваецца, надумаўся сачыць. Яму

было крыўдна да сьлёз за свайго сябра. Так-жа яны дружна працавалі, дзяліліся самымі затаёнымі думкамі, радасьцямі і няўдачамі, колькі вострых, рызыкаўных хвілін перажылі разам, неразрыўна зьліліся душой, маніліся разам рэволюцыю рабіць, расьцярушваць панскую окупацыю, а тут маеш табе...

«Зразумела што дапамаглі яму зьвіхнуцца фашызм, дэфэнзывэ», разважаў Сёмка—«а ўсё-такі Мэтак свалата, дуплё гнілое. Вось білі і мяне, а ці я падумаў, ці заікнуўся аб такіх рэчах. Ламаны грош яму цана. Толькі ў такіх абставінах чалавека можна пазнаць».

Хутка Сёмка пераканаўся, што а провокатарстве ня можа быць і гутаркі. Мэтак проста-ткі спаткнуўся на шляху барацьбы, ня вытрымаў спробы і цяпер відавочна шкадуе. Гэта выклікала ў Сёмкі як-бы незадаваленьне ці расчараваньне—цяпер ён ня можа выцяць з усёй сілай па Мэтаку, як па сваім заклітым ворагу, каб разгрузіць тое набалеўшае, накіпеўшае на душы. Сёмка пачуў, як ён моцна азлоблены і як глыбака пагарджае свайго сябру. Дагаджваньне і пакорлівасьць Мэтака выклікалі агіду ў Сёмкі. Мэтак дзяліўся з ім сваёй ежай, папяросамі, рабіў за яго работу па камеры. Калі на 1-е мая Сёмка праз акно камеры махаў чырвоным сьцягам і крычаў лэзунгі да вулічнай дэманстрацыі, дык на допытах адміністрацыі, хто гэта рабіў, Мэтак узяў віну на сябе і за гэта панёс кару. У ад-

каз на шчырыя, а часамі праз меру лісьлівыя адносiны Мэтака, Сёмка меў непаўстрыманае жаданьне чым-небудзь дапячы свайму сябру, зрабіць якую-небудзь скрытую няпрыемнасьць. У адсутнасьці Мэтака часта-густа абгаварваў яго перад таварышамі, а пасья ўпікаў і ляў сябе і даваў абяцанкі пакiнуць гэтую шальмоўскую тактыку. Аднак астрожныя абставiны, дзе, як кажуць, варыцца ў сваім соку, зварочвалі Сёмку на папярэдні шлях. Ён заводзіў гутарку аб тым, як катавалі ў дэфэнзыве, аб провокатарах і партыйнай здрадзе, граміў і ганьбаваў нястойкіх партыйцаў, а пры гэтым цешыўся з душэўных мук і конфузу Мэтака, што ўчыняў яму сваёй гутаркай. Наогул-жа ў вочы Сёмка са сваёй ахвярай стараўся быць, як і перш, добрым прыцелем і дружным таварышом, бо ведаў, што такія лагодныя адносiны больш мучаць Мэтака.

Але хутка гэты моральны зьдзек над Мэтакам перастаў задавальваць Сёмку, ён разважаў: адарваны ад работы, ад партыі, паўжыцьця адабралі ў дэфэнзыве, у баку заўсёды коле, засудзяць на гадоў шэсьць—восем у астрог,—але дзе-ж мне, хваравітаму, вытрымаць столькі гадоў. А ўсё дзякуючы яму, сябру дарагому, пастараўся, свалата.

Пасья такіх разважаньняў ахоплівала жаданьне зрабіць Мэтаку якое зло, балючую няпрыемнасьць, зрабіць адкрыта, каб ён адчуў, што гэта ад яго, Сёмкі, што гэта заслужаная адплата за здраду, за

ўсё злыбеды, якіх ужо не абмінеш, не паправіш. І дзеля таго, што бег дакучлівых думак ня меў сіл знайсці іншы кірунак, што жаданні ня мелі выхаду, Сёмка адчуваў, што яго апаноўваюць дрэнныя пачуцьці, пачуцьці помсты і нянавісьці, якія ў любы момант могуць прарвацца паміма яго волі і выліцца ў нешта нізкае, злачыннае, нявартае рэволюцыянера.

Мэтак цярпліва пераносіў усе моральныя мукі, пераносіў, як пакуту, як кару за свой учынак. Кожны дзень прыносіў які-небудзь выпадак, што з болей напамінаў яго «шальмоўскі ўчынак». Мукам гэтым ня было канца, вось чаму старая рана ня толькі не гаілася, але ўсё больш крывавілася. Камера рабілася да немагчымаьці цеснай і душнай, жыцьцё—цяжкім і непатрэбным.

«Жыць так даўжэй ня хопіць сіл», разважаў з сабой Мэтак, «усяму ёсьць мера і свой канец, вось у гэты канец я ўжо ўпёрся. Таварышы кажучь, што плян маіх уцёкаў роўназначны самагубству. У гэтым я з імі згодны, але ня ўдасца ім мяне стрымаць. Яшчэ дзень, другі— і ўсё будзе падрыхтавана. Жывым ня здамся, а калі вырвуся на волю, давяду, што я магу і хто я».

Аднак здзейсьніць свой плян яму не ўдалося. За дзень да яго ўцёкаў чыноўнік з астрожнай канцылярыі прынёс ліст у камеру і сказаў.

— Тут з вас нехта напісаў ліст да судзьдзі сьледчага, а адрасу зваротнага няма, не напісаў—ад

каго. Хіба ня ведаеце, што гэтых пісем ня пры-
маем.

Ліст кінуў на стол, а сам вышаў. У камеры ўсе
былі здзіўлены, што ніхто не бярэ ліста. Паста-
навілі расьпячатаць і прачытаць. У лісьце быў да-
нос аб тым, што Мэтак зьбіраецца а такой-та га-
дзіне ўцячы. Трывога і абурэньне агарнула ўсіх
вязьняў.

— Хто?—кожны пытаў вачыма прысутных ся-
род грознай маўчанкі.

— Я данёс на яго, бо ён мяне выказаў у дэфэн-
зыве,—сказаў панура Сёмка і пальцам ткнуў на
Мэтака.

Ня здолелі апамятацца таварышы ад гэтай на-
віны, як Мэтак з асьцярвяненьнем накінуўся на
Сёмку і пачаў біць яго па твары злева на права.
Сёмка не даваў ніякага адпору, не захінаўся ад
удараў, як-бы біцьцё было яму прыемна.

— Бі, браток, бі, вінны я, ашалеў ад нянавісьці,
бі...—і сьлёзнымі вачмі Сёмка маліў дараваць яму.

Таварышы кінуліся бараніць. Але пакора Сёмкі
ўраз-жа разброіла раптоўны выбух злосьці Мэ-
така. Схапіўшы кволага Сёмку ў свае жалезныя
абнімы, Мэтак насіў яго па камеры, аціраў сьлёзы,
туліў, як дзіця, і прыгаварваў.

— Даруй, родненькі, я вінны, а ня ты. Свалата
я, кулі варты. Але я не хацеў выказаць, ты-ж мяне
ведаеш, ня мог я так зрабіць... ня ведаю, як стала-
ся. Кулі я варты...

І хоць пабратэрску яны абнімаліся і іхнія сьлёзы пакуты, каяння ды любасьці зьліваліся ў адно, аднак, недзе глыбока ў іхнай падсьвядомасьці быў вопадзь, муту ад мінулага, была лёгкая каламуць і гарката на душы. Адзін і другі нават у пачатку выбуху іхнай узварушанасьці адчувалі, што мала дараваць адзін аднаму, што перад імі ляжыць доўгі шлях, на якім яны павінны акупіць перад партыяй свае ўчынкi. І ў кожным іх слове, руху, на пагляд скіраванымі адзін да аднаго, чулася мальба заклік да прысутных таварышоў, якія, апусьціўшы вочы, стараліся не глядзець на чулую сцэну. Не па сабе было таварышом, не самавіта сябе яны адчувалі, нібы хто ў вуха плюнуў, нібы паміж імі і тымі двума прабегла, як кажуць, чорная кошка. І кожны з іх сур'ёзна і спачуваючы разважаў: трэба тым, хто спаткнуўся, памагчы, трэба іх выручаць.

Праз якісь час політычныя вязьні гэтай камеры, дзе адбыліся апісанья выпадкі, даведаліся, што дэфэнзыва, каб скрыць сапраўднага провакатара, пусьціла чуткі, што Сёмку выказаў Мэтак.

На вуліцы

У каморку з прысьлепаватым акном бадзёра ўвайшла вучаніца—падлетак.

— Чаму, мамулька, сёння так рана?—і дзяўчынка кінула кніжкі на палічку, што вісела на сьцяне падвязаная шпагатам.

— Здарылася, дачушка, тое, чаго я баялася. Прагналі. Ня можаш, кажучь, ты спраўляцца з машынай. Колькі дзесяткаў гадоў, цэлы век працавала, а цяпер калі выціснулі ўсе сілачкі прагналі.

Плакала кабеціна моўчкі—не галасіла, толькі час ад часу змахвала з бледнага касьявага твару буйныя, ціхія сьлёзы. Ад гэтага ў беднай каморцы, куды нават і сонца ніколі не заглядае, стала яшчэ больш бедна і панура.

Ну, што-ж. Не пайду ў школу, пашукаю заробткаў. А плакаць, мамулька, ня трэба. Мне здаецца, што я вельмі лёгка знайду службу. А галоўнае што за навуку ня трэба будзе столькі плаціць— гэта-ж мы столькі грошай туды запрапашчываем.

— Ты, Маня, яшчэ маладая, ты не разумееш таго, што перад намі галодная сьмерць. Я зьнядужэ-

лая і хвора—няма сіл, няма моцы чапляцца за жыцьцё-быцьцё, змагацца з ліхам. А ты, зеляніна, кволае стварэньне, толькі і ведаеш: дай. Вось я меркавала: падвучу, хутчэй станеш на ногі. Ну, а цяпер што рабіць—проста галава ходырам ходзіць.

— Нічога, матулька, страшнага. Я ўжо не такі зломак, як табе здаецца. Пайду куды на фабрыку—ты-ж таксама яшчэ дзяўчынкай стала служыць. Толькі вось на фабрыцы крыўдзяць, дык можа лепш у магазын які прыстроіцца, каб прадаваць, гандляваць, угаварваць пакупцоў—гэта так лёгка і весела. Ды нарэшце я ўмею падлогі мыць, пыл сыціраць, дык у пакаёўкі пайду. Я і бяз гэтага ўсё думала кінучь вучобу, бо моташна мне было дзындыкі біць у той час, калі ты, матулька, на фабрыцы душышся ад тытунёвага пылу.

Гэтай ноччу не магла заснуць маці. Вясёлыя запэўненні і лятункі Мані на фоне чорнае будучыні і вакольнай галечы яшчэ больш надавалі жалю і пякучай болі. Усплылі таксама яе юнацкія гады, калі яе сірату, пуцатую чорнавокую дзяўчыну прынялі на тытунёвую фабрыку. Колькі было радасьці і гордасьці называцца работніцай, працаваць разам са сталымі, побач з афабрычанымі, загартаванымі працай і барацьбой рабочымі, атрымаваць пэнсію...

Агіднай, бруднай плямай усплылі ўспаміны аб прычэпках і лапаньнях старшага майстра, яго

гвалтах. За супраціўленьне выгнаў быў з фабрыкі на вуліцу. А вуліца ліпучымі гразкімі рукамі цягнула ў бруд, у п'янства, распусту. Дык мусіла вярнуцца, аддалася на зьдзек і паняверку. Тыя мінулыя жудасныя пачуцьці цяпер ізноў ажылі. Ізноў сьмярдзючыя агідныя рукі вуліцы з усіх цёмных куткоў сквапна працягваюцца, прагнуцца схапіць самае найдаражэйшае, наймілейшае—яе дачку Маню.

Не, яна не аддасць Мані. На ўсё пойдзе, да апошніх сіл будзе біцца, на дно сэрца схвае гэтую выпешчаную радасьць, хай бяруць з сэрцам, з жыцьцём. Не, яна сваёй дачкі не аддасць для вуліцы. Маню могуць узяць толькі мёртвую. Яна сама заб'е дачку, а не аддасць.

— Мама, матуленька—пачулася тут-жа з цемнаты.

— Га? Што? Гэта ты, Маня?

— Я.

— Ты што-ж ня сьпіш?

Маня ўпала на калені перад ложкам маці і ўтуліўшы твар у падушку захліпвалася ад гвалтоўнага плачу. На доўгія допыты і супакойваньні ўрэшце праз плач адказала мацеры:

— Вучыцца хачу, мамачка, вучыцца...

Гэтыя словы дачкі, для якой маці аддала ўсё жыцьцё, усе надзеі, выклікалі напружаньне ўсіх яе пачуцьцяў, усёй энэргіі і здатнасьці. Гэтае напружаньне, дайшоўшы да кульмінацыйнага пункту,

запаланела нечаканай рашучасьцю. Маці нашла выхад з цяжкага становішча, гэта быў выступ на крутой пахілай роўніцы; на гэтым выступе яна з дачкой можа супыніцца, набраць сіл і зноў выкараскацца наверх. Яна як-быццам абудзілася ад цяжкага сну. І цяпер зусім спакойна, як-бы нічога ня здарылася, уціхамірвала Маню, казала, што яна будзе вучыцца і надалей, бо маці надумала сабе службу—будзе зарабляць. Няхай дачка ідзе спаць, бо заўтра раненька трэба ў школу, яна таксама хоча рана ўстаць, каб памыць бялізну, бо ўжо колькі часу ня мыта.

Їх жыцьцё як-бы зусім не зьмянілася. Маці выходзіла кудысьці кожны дзень, як казала на зароботкі—быццам хадзіла прыслужываць у багатую яўрэйскую сям'ю. Прынасіла крыху грошай, часамі рознай ежы. Маня і далей старанна вучылася і расла на прыгожую дзяўчыну, прынамсі, так мацеры здавалася. Мала таго, Маня вельмі спрытная, дасьціпная дзяўчына: вось яна ўжо нават зарабляе—дае лекцыі. А там памаленьку і стане самастойным чалавекам.

Атрымаўшы першую плату, Маня ішла вечарам дадому, адчуваючы сябе сапраўдным героем. Ад напльву здаволеньня і радасьці ёй хацелася нешта зрабіць такое, што крута вырвалася-б у бок, за межы яе звычайнай жыцьцёвай сьцежкі. Ішла яна дадому з процілежнага канца гораду, дарогі было ня мала, так што збытак энэргіі выкарыстоўваўся

на доўгі падарож. А калі ўспомніла хворую і зьнябытканую маці, дык і зусім уроўнаважылася. Пра матку напамніла ёй жабрачка, якая ішла перад ёй. Кожная старэнькая, забітая кабеціна выклікала ў Мані параўнаньне з яе маткай, выклікала жаль і спачуваньне.

— Вось дам колькі грашакоў гэтай убогай—ніколі ня прыходзіцца дарыць жабракоў.—І яна прысьпешыла крок, каб дагнаць жабрачку.

Аданак, наблізіўшыся, Маня раптам спынілася: жабрачка ў яе выклікала прыкрую падазронасьць. Адстаючы на колькі крокаў, Маня потайкам ступала сьледам за гэтай кабецінай, якая па дарозе вымольвала падачкі ў прахожых. Недалёка ўжо ад дому Мані жабрачка ўвайшла ў цемень варот високага мураванага дому. Маня, прытуліўшыся да сьцяны, чакала. Урэшце кабеціна са зьвязаным у хустку клумкам выйшла з варот—гэта была тая жабрачка, але яна ўжо цяпер мела іншы выгляд, выгляд мацеры Мані.

Прышоўшы дамоў Маня, каб ня лішня хваляваць і крыўдзіць маці, цераз сілу трымалася з выгляду спакойна, дзякавала яе сардэчна за самаахвярнасьць, патульна песьціла і прыгортвала да сябе схудалую, вінаватую, маўклівую ад сораму, а такую дарагую і добрую сваю матулю.

— Ня трэба, роднёнькая, гэтак болей. Ня шукай на вуліцы зьмілаваньня. Пакінь, матулька—угаварвала ласкава дачка, а ў самой надрывалася

ў сярэдзіне ад унутранага рыданьня, ад таго, што прыдзеца разьвітацца з вучобай, што трэба, урэшце, самой брацца голымі рукамі за жыцьцёвыя калючкі.

Хоць Маня атрымала яшчэ некалькі ўрокаў, але трудна было пражыць на гэтыя мізэрныя грошы. А сталай службы яна ніяк не магла дабіцца—у горадзе не такія, як яна, без работы гібеюць. Кіраваць гаспадаркай іхнай каморкі пачала Маня. Яна клапацілася аб тым, каб было што перакусіць, каб было чым абараніцца ад халадэчы, адным словам усе клопаты, усе сілы і энэргію трэба было накіроўваць на тое, каб захаваць дыханьне, каб змагацца з павольным ціхім заміраньнем.

Вось трэба Маці з другога канца гораду ісьці дадому. Яна мае некалькі грошаў у кішэні. Пачынаецца доўгае разважаньне аб тым, сесьці ў аўтабус ці пяхтурою сыпаць. На вуліцы вельмі гразка, чаравікі цякуць, могуць у гразі падэшвы адваліцца, можна прастыць, захварэць, а гэта ўжо найгоршая бяда, нарэшце ўжо позна, маці яшчэ нічога ня ела, ды і па вуліцы цяпер ісьці паскудна—чапляюцца, прыстаюць, ганьбяць...

— Лепш паеду—рашае Маня. Плаціць за білет і сьціскае ў кулачку апошні маленькі грошык, але ён ёй здаецца такім вялікім, важкім, адчувалым.

Біліся дзьве жанчыны ў цісках капіталістычнага гораду, на кожным кроку натыкаючыся на пасткі, правальлі і ўсякае ліха. Нібы так-сяк мадзюць,

перабіваюцца з дня на дзень і раптам нейкае насланьне. І колькі трэба палажыць сіл, стараннасьці, працы, трылогі, здароўя, каб перамагчы гэты вывіх у жыцьці, каб зноў так-сяк выпрастацца пад цяжарам галечы, безбароннасьці, беспатолья.

Вось і цяпер гаспадар дому, судовая ўлада і паліцыянты выкідаюць іх нават з гэтай вільготнай цемравай каморкі бо не змаглі заплаціць за памяшканьне. Стаяць яны абедзьве каля муру, прытуліўшыся адна да другой, а ворагі выносяць на панадворак іх хатнія здабыткі-манаткі і раскідаюць тут-жа.

Ужо няма сіл ні супярэчыць, ні змагацца—рабеце што хочаце—зьявы, каты. Няма ніскуль падтрыманьня, усюды яны валадараць—багатыя, сытыя, здаровыя. Колькі разоў ёй, старой работніцы, прышлося зносіць іх грубую хамскую паняверку, сорам і ўніжэньне толькі таму, што яна бедная, работніцкага роду. Яны вытваралі над ёй што хацелі, выкарыстоўвалі яе красу і здароўе дзеля задаваленьня сваіх дзікіх разбэшчаных пачуцьцяў, высмоктвалі па кропельцы яе сілы, любуючыся, цешачыся з яе мук, яе згасаньня. Колькі разоў яна пакорна стаяла ў іх парогах, парабску згіналася да ног, па-сабачаму цалавала іх пухляя, напарфумаванья рукі.

Адзін толькі раз, калі была забастоўка на фабрыцы, яна пачула сябе дужэй за іх, яе ўзьняло вышэй усіх штодзенных клопатаў і бед. Тады ра-

бочыя зьянацку накрылі былі старшага майстра фабрычным брэзэнтам і пабілі да паўсьмерці.

Яна ручкай ад машыны змагла выцяць толькі два разы нельга было за рабочымі прыступіцца, каб больш спагнаць сваю крыўду. Тады рабочыя сьпявалі такую радасную, бадзёрую сваю песьню, вось тую самую, што і цяпер чуваць, там на вуліцы яе пяюць... паўстань хто з голаду век пух...

Маці, вызваліўшыся ад абыймаў дачкі, топчучы на дарозе выкінутыя свае рэчы, шпарка пайшла з панадворку на вуліцу.

А на вуліцы было рабочае сьвята—стройнымі радамі, з чырвонымі сьцягамі праходзіла міма дэманстрацыя. Сотні грудзей ускалыхнулі паветра «Інтэрнацыяналам». Энтузіязм дэманстрацыі захапіў маці. Першае пачуцьцё, якое яе ахапіла, калі яна агледзела рабочую масу, такую ёй блізкую і зразумелую—гэта, каб зьліцца разам з імі, запець разам з імі. Але тут-жа ўспомніла, што рэчы валяюцца на панадворку, што ані слоў, ані мэлёдыі гэтай рабочай песьні яна ня ўмее.

— Браточкі, таварышы, рабочыя—лепятала яна засмучоная, вінаватая. У гэты час міма яе прамільгнула Маня і, падбегшы да рабочага, які нёс сьцяг, раптам прыпала да дрэўка сьцягу, ажно ён захваляваўся ў паветры. Маці бачыла як Маня вымольвала, цалавала загрубелыя рабочыя рукі, што трымалі сьцяг, а пасьяла кусала іх, грызла. Урэшце далі ёй рабочыя рукі дрэўка і яна, высока нясучы

чырвоны сьцяг, хутка зьмяшалася ў радох, адыйшла, зьнікла сярод рабочае масы.

Цокат падкоў аб брук адвёў вочы маці ў іншы бок—яна згледзела, як паліцыя з голымі шашкамі налятала на дэманстрантаў. Ня помнячы сябе ад нянавісьці і поўная трывогі за дачку, маці сусам кінулася да бліжэйшага паліцыянта і з праклёнам аберуч хапілася за шашку. Паліцыянт спрытна крутануў шашку і ў жменях маці засталася гарачая крывавае мязга.

Падняўшы ўгору акрываўленыя кулакi, бегла маці грозная, разьвіхураная, як сама помста. І праз боль, нянавісьць і трывогу зьвінела падсьвядома, нявыразна ў яе пачуцьцях мэлёдыя рэволюцыйнага рабочага гімну.

У падпольлі

Рабочы Мацей быў пасланы партыяй у горад Вільню памагчы мясцовай арганізацыі падрыхтаваць і правясьці першамайскую кампанію.

Уцёкшы з астрогу і вядомы паліцыі як камуніст, ён мусіў па магчымасьці зьмяніць свой воблік, жыць па чужым пашпарце і, зразумела, трымаць востра вока, каб не праваліцца самому і іншых за сабой не пацягнуць на доўгія гады панскіх астрогаў.

Ужо вечарэла, калі Мацей накіраваўся да свайго консьпіратыўнага памяшканьня. На крывых завулках, дзе жыве гарадзкая бедната споўзаліся ўжо густыя, доўгашатыя цені—іх праганяла электрычнае сьвятло з цэнтру, дзе фанары яскравымі бусамі, роўным шнурком рассыпаліся ў цёмнай сіняве вечара з канца ў канец вуліцы. Рабочая вопратка Мацея не выдзялялася ў мутна-зялёным зьмерканьні і сярод іржавых мурзатых сьцен крывых завулкаў. Але па меры, як ён прыбліжаўся к цэнтру, стаў усё больш адчуваць на сабе варожыя ўзгляды нафуфыраных фігур, якія паблісквалі

гузікамі, залатымі ці срыбнымі нашыўкамі, шоўкам...

— Не патрэбна я тут вытаркнуўся, рашыў Мацей і зьвярнуў з вуліцы Міцкевіча на Партовую. Прайшоўшы квартал-другі Мацей стаў выразна адчуваць, што нехта па сьлядох ідзе, а ён ужо з доўгай падпольнай практыкі ведаў, што такое пачуцьцё рэдка калі бывае беспадстаўным, рэдка калі ашуквае. Каб ня кідацца ў вочы шпегам і не папасьці на зуб дэфэнзыве, дык побач навіку добра мець яшчэ і асаблівыя здатнасьці і свае прошукі ў падпольнай працы. Іншы мае гады практыкі консьпіратыўнага жыцьця, аднак, да яго больш ліпнуць шпегі, як да навічка-падпольніка. Зразумела, што чуткасьць гэтая набіраецца і практыкай падпольнага жыцьця, якая выпрацоўвае асаблівае чуцьцё, так званы «нюх» да небясьпекі правалу, да шпегаву. Ня раз падпольнік, ідучы па вуліцы, не аглядаючыся адчувае, угадвае сочуць за імі ці не. Часамі выглядае так, што быццам нічога падазронага няма і няма ніякіх прычын быць настарожы, аднак, вось гэты нюх папераджае, што сьлед ня чысты, што за табой нехта недзе соча.

«Няўжо, звод-бы на іх, клонулі,—разважаў Мацей. То-ж тыдня ня будзе, як прыехаў у горад, яшчэ з партарганізацыяй належным парадкам не зьвязаўся, не пазнаёміўся, а ўжо хвост валачэцца». Спраўдзіць гэтыя падазрэньні было трудна, бо

Ўжо моцна зьмяркалася. Мацей спыніўся пры акне магазыну, пасля перайшоў крыху і стаў падвязаваць шнуркі ў камашах з тым, каб ні ў знаку прасачыць за сабой, але нічога падазронага ня згледзеў. Аднак быў упэўнены, што ён некага цікавіць. Рашыў звярнуць у глухі завулак. Тут ураз-жа згледзеў, як водаль за ім ішоў мужчына. Перайшоў на другую вуліцу—таксама ідзе.

«Справа дрэнь. Калі ён толькі соча—падумаў Мацей—дык паўбяды, але горш, калі ўздымае на вуліцы арыштаваць. Кінуцца ўцякаць няма сэнсу, значыць трэба пайсьці на рашучы крок, трэба даведацца чаго ён хоча». І Мацей, робячы від, што шукае нумар дому павярнуў назад насупраць таго мужчыны, разьмінуўся з ім і шпарка пайшоў далей. Падазроны тып нырнуў у браму, а праз некалькі мінут зноў паказаўся на вуліцы і зноў пайшоў за Мацеем.

«Значыць няма сумняваньняў—шпег кліонуў і хоча нешта высачыць.—Трэба гада пазбавіцца, няма ніякай ахвоты паказваць яму сваё памяшканьне». І Мацей пайшоў па самых людных вуліцах, шоў рупным крокам, альбо раптоўна затрымоўваўся пры вітрынах, каб мець на воку сваё небясьпеку, каб лучыць момант схінуцца дзе ў бок і зьбіць шпег з тропу.

Пасля паўторнага контролю Мацей пераканаўся, што яго «хвост» адстаў. Для большай бясьпечнасьці рашыў яшчэ пакружыць па блытаных

завулках яўрэйскай дзяльніцы, ну і зайсьці ў Бэрнардынскі сад, каб супачыць дзе на цёмнай лавачцы, бо апрача гэтай няпрыемнасці сёння цэлы дзень быў на нагах—гук спраў залатвіў.

Сядзець доўга ў Бэрнардынцы не давялося, бо неўзабаве падсела густа нафарбаваная кабеціна і ўсё памыкалася пачаць гутарку. Мацей выкурыў папяроску і рушыў дамоў.

Ён моцна быў здзіўлены, што той самы нюх не дае пакою—чуе што нехта соча. Няўжо шпікаманія? Мацей быў пэўны, што таго шпіка пазбыўся, ну дык адкуль-жа зноў узяліся, трасцы іх галаве. Калі лучыў момант і аглянуўся, дык пабачыў, якогась ягомасьця ў сьветлым капялюшы з цёмнай істужкай і зразу пераканаўся, што гэта шпег, бо нахабна, проста на пяты ступае, відаць баіцца, каб у цемнаце ня згубіць. Мацей тут пераканаўся, што дрэнна зрабіў, ходзячы па людных вуліцах, відаць той папярэдні дзеля адводу вачэй перадаў яго па дарозе аднаму са шпегаў, якія панаторківаны бадай на кожнай вуліцы і асабліва на людных і тым больш, што гэта быў час першамайскай кампаніі.

Мацей разважаў, што круціцца па вуліцах горш падазрона, на ізвозчыку ня вельмі ўцячэш, ды па дарозе яго ня сустракаў. Самае лепшае гэта пры Антокальскім масьце пераехаць на чоўне раку, а перабраўшыся на той бок лёгка можна зацерці сьляды.

Гэты плян Мацею ўдаўся добра—шпег спыніўся на беразе, закурыў папяроску, якая вугельчыкам якісь час паблісквала і ўрэшце зьнікла ў цемнаце. Мацею як гара з плеч звалілася. І зусім зразумела,—ён столькі сёння зрабіў работы, ня меў нават часу паабедаць, павінен быў напісаць яшчэ лістоўку і абмазгаваць шэраг пытанняў, ужо пад поўнач падбіраецца, а тут прыходзіцца валаводзіцца з гэтымі дэфэнзыўнымі сабакамі. Мацей ішоў пэўным крокам дамоў, зусім аддаўшыся разважаньням аб партыйных справах.

Па меры таго, як падыходзіў дамоў, чуў, што ўнутры мучыў непакой і пачуцьцё быццам ён зноў у кагось на віду, што нехта яго ўзглядам ашчупвае. Мацей, ня бачачы на гэтыя падазрэньні ніякіх прычын, са злосьці ажно плюнуў, пачаў сабе ляяць за шпікаманію і стараўся перамагчы ўсе думкі, зьвязаныя з выбражальным шпегам.

Прышоўшы на сваю вуліцу, рашыў усё-ткі праверыць свае гэтыя нюхі і непакой і што-ж—ідзе! Выразна той самы, сьветлы капялюш з цёмнай істужкай.

— Цьфу ты напасьць, ці ня здань гэтая якая. Ня інакш, як выпадак, альбо ён тут, хварэць яго галаве, сам жыве.

Часамі ступіш у нешта гідка ліпучае і хутчэй хочацца адцерці нагу і адыйсьці ад паганага месца. Так адчуваў сабе і Мацей. Ён страшна азлоблены рашыў урэшце пазбыцца гэтага ганчака, кончыць

свае бесканечныя спацары, бо інакш будзе ўсяночная. Падпусьціўшы бліжэй шпіка, Мацей зрабіў від, што толькі цяпер яго згледзеў і прыбавіў шагу, каб паказаць быццам уцякае, каб завабіць за сабой шпіка. Мацей усяляк стараўся, каб «хвост» не адстаў, ужываючы пры гэтым прошукі, добра яму вядомыя, а ў думцы разважаў: «паўзі, паўзі гад на сваю пагібель!»

Ад злосьці і абурэньня Мацей ужо ня чуў ні зморы, ні таго нутранага непакою. На Наберажнай вуліцы ў чорнай цені ліпавай алеі Мацей крута павярнуў назад і пайшоў проста на шпіка. Бачачы, што яго аб'ект зьмяніў кірунак, шпег затрымаўся, абапёрся на бар'ер, што стаяў на высокім беразе ракі і насьвістваючы пад нос, углядаўся на той бок ракі.

Шпарка падышоўшы, Мацей зьнянацку з усёй сілай і накіпеўшай злосьцю бахнуў кулаком па галаве шпіка, якая выдзялялася з цёмнаты на водблеску вады, а пасля асьцервянела тоўк, кумячыў яго рукамі і нагамі, аж пакуль той не перакуліўся праз бар'ер і не пакаціўся кульком—понар'ю па высокаму стромкаму берагу Вяльі.

— Ух, урэшце-ж я цябе пазбыўся,—з аблягчэньнем сказаў Мацей і зусім зроўнаважаны і ўпэўнены, што цяпер «чыста» дайшоў бяз прыгоды да свайго памяшканьня.

Рэволюцыйная прысяга

Праз горад доўгім паходам ступае прыгнечаным крокам хаўтурная процэсія. Наперадзе дамавіна, якую нясуць рабочыя, прыкрыта чырвоным сьцягам. Далей шэрагамі панурыўшы галовы ідуць рабочыя і пяюць працяжна надтрэснутым голасам:

„Ахвярай вы палі..“

Там-сям сумна павейваюць, бы спачуваючы гору рабочых, чырвоныя сьцягі. Гэта паход рабочых хэмікаў, якія на сёмым тыдні стойкай забастоўкай хаўтураць свайго таварыша-героя, вырванага галоднай сьмерцю з шэрагаў барацьбітоў.

„Ахвярай вы палі...“

Пануры мае выгляд гэты паход. Зьнібыткаваньня, зьнямогшыя з кантаватымі плячмі, сьціснутымі сківіцамі, са сьціснутымі злосна кулакамі мерна ступаючы праводзяць рабочыя свайго памёршага таварыша. Бледныя змораныя твары бы сьмерць на іх хухнула, запаўшыя распаленьня вочы з тужлівым нярухомым узглядам. Чырвоная дамавіна,

што калышыцца на плячох рабочых, зьяўляецца як-бы грозным напамінаньнем для змучаных шэрагаў.

„Ахвярай вы палі...“

А конная паліцыя на адкормленых конях узбройная да зубоў з блескам і шыкам гарцуе вакола, бы драпежнік цікаючыся за сваёй наживай; яна гатова па першаму загаду скочыць на безбаронных шэрагі рабочых.

Паход усё далей і далей пасоўваецца сярод злосьмехаў, заўваг, поглядаў, сярод дастатку багацьця і роскашы арыстакратычнай часткі гораду.

Вось і магільнік.

Сярод няпрыемнай і тужлівай цішы пры затойным дыханьні апушчана ў дол дамавіна. Згрудзіліся каля жоўтай яміны людзі—цені, мучанікі-героі. Мінута здавалася цэлай вечнасьцю... Маўчаньне мучыць і пужае. Яшчэ шчыльней згрудзіліся. І кожны як-бы чуе гвалтоўныя ўдары сэрцаў гэтай рабочай сям'і, удары ў такт, як шагі дэманстрантаў—нібы адно вялікае сэрца. Лёгкі ветрык калыша тое ці іншае пасма валос на скудлочаных, утупленых праставалосых галовах. Недзе далёка заякатаў фабрычны гудок—напмніў жыцьцё і барацьбу, працу і машыны. Вырасла пякучае набалелае пытаньне: як далей? Адчуваецца надзвычайнае напружаньне, награмаджэньне пачуцьцяў—вось-вось выбухае агульнае рыданьне, альбо... няшчадная помста.

— Таварышы!—разыляглося сярод маўчанья. Усе ўздрыгнулі, яшчэ больш спахмурнелі. Гэта соцыял-згоднік пры дапамозе галоднай сьмерці стаў ламаць сталёвыя пружыны ў душах змучаных рабочых. У адказ рабочыя сталі моўчкі кідаць па жмені пясок на апушчаную дамавіну, як-бы хочучы гэтым хутчэй закапаць свайго таварыша, каб ня чуць яму іх здрады, якую яны зараз рыхтуюць, якую яны зараз аддадуць соцыял-згоднікам...

Раптам замяшаньне і трывожныя воклікі, захвалявалася рабочая маса, бы збожжа ад набегшага ветру.

— Таварышы, увага!

І гэты запыхаўшыся голас выдаўся рабочым сокатам толькі-што пушчаных у ход машын. Гэта быў голас свой, блізкі, так часта чуты ў водгуку барацьбы.

— Таварышы, не засыпайце, спыніцеся, я скажу зараз такое, ад чаго і мёртвы ўваскросьне. Увага! Атрымана зараз вестка, што хэмікі Савецкага Саюзу прыслалі нам падмогу грашмі і пролетарскае пажаданьне перамогі ў нашай барацьбе.

— Ура!

«Паўстань пракляцьцем катаваны...»

Пяюць радасныя, бадзёрыя, той—іншы змахвае сьлёзы і ўсьмяхаецца радаснай усьмешкай адзін да другога. А тут нехта крыкнуў:

— Таварышы, мы супольна з нябожчыкам-ге-

роем павінны паслаць баявы адказ нашым вольным братом.

І тут-жа масавы загад:

— Даставай дамавіну!

— Наверх дамавіну!

Бадзёра, спраўна і жартуючы адзін з другога даставалі дамавіну так, бы там быў ня труп, а ляжаў нейкі жартаўнік, прыкінуўшыся нябожчыкам. Сярод натоўпу ажыўленьне, загулі, схямянуліся: кожны рух—круты і сьмелы, кожнае слова—звонкае і важнае, востры і гнеўны пагляд у бок паліцыі...

— Таварышы, ад імя нашых змагарскіх шэрагаў і нашага таварыша-героя, які ня здрадзіў сваёй клясе, які не сагнуўся пад ударамі, а нёс чырвоны сьцяг барацьбы да канца, шлем гарачае пролетарскае прывітаньне клясавым братом, скінуўшым яро эксплёатацыі, узяўшым уладу ў свае рукі. Таварышы, прысягнем над гэтай дамавінай, што будзем змагацца да апошніх сіл, будзем змагацца да перамогі...

— Прысягаем!

— Прысягаем!

— Прыся...

Тут паліцыя перабіла рэвалюцыйную прысягу...

Аднак, прысяга праводзіцца ў жыцьцё.

Дайшоў свайго

Апанавала цесьляра Гардзея драўляная бяда—толькі аб ёй і мысьліць. Чаму драўляная? А таму, што ён сын кутніка і сам кутнік, усякай бяды бачыў, усякага гора зазнаў на сьвеце. А вось драўляная бяда стала цырыцай усім бедам і запалоніла, скамячыла самога Гардзея.

Як замулены конь перабіваецца Гардзею па сваім шляху—абы жыць, абы зарабіць. Рукі мазольныя, агрубелыя, як карэньні выкарчаванага дубка, цела канатнае, няскладнае, думкі нясныя, тупыя і непаваротлівыя. Усё прыдушыла непасільная праца аж змаленства, ад якой хрумшчэлі яшчэ неацвярдзеўшыя дзіцячыя яго костачкі, усё спутала, стапала гарамычнае жыцьцё—ды і колькі таго жыцьця, а ўжо цэлы век—дваццаць гадоў з гакам.

Бацька Гардзея адвекаваў свой век пастухом у вёсцы і перад сьмерцю прасіў, дабіваўся ў сялян, каб і сына пастухом абралі. Але Гардзею ня ўзьлюбіў бацькавага рамяства і пайшоў па цесьлярскай працы. Год—другі і прылаўчыўся—стаў самастойным майстрам з цесьлярскімі навывкамі. Калі

іначне бярвяно абчэсваць, дык выгане трэску ва ўсю даўжыню бярвяна і абчэша гладзенька, як з-пад габэлка. Перш чым палажыць бярвяно на ізруб, дык яго абстукае па бакох абухом ад сякеры, прыслушаецца да яго звону-гутаркі, сам штось памармыча і так ужо дагаварыўшыся нажыльваецца, каб ускласьці бярвяно на падрыхтаванае месца.

Меў Гардзеі і кавалак зямліцы. Перапала яна яму ад сваяка—комуністага, які адышоў разам з Чырвонай арміяй у Савецкую Беларусь, аставіўшы гэты худы лапik зямлі на карыстаньне Гардзею. Аднак, існаваньне сваёй сям'і Гардзеі падтрымоўваў цесьлярствам.

І вось, калі стаў цесьляром, дык і пачалася драўляная бяда ў Гардзея. З гэтага часу яна чым далей, тым горш мучыла і данімала рознымі няўдачамі. Гардзеі стаў бачыць такія рэчы, якіх ён перш не заўважваў быў—зжыўся з імі, прывык, а цяпер яны кідаліся яму ў вочы, цяпер ён іх перажываў.

Ён стаў заўважваць, і гэта яму ныла, як рэўматызм, што ён апанаваны драўляным царствам, што дрэва ў яго штодзеннай патрэбе неабходна так, як вада, соль, можна сказаць, хлеб, каб ён яго меў кожны дзень. З самага маленства, і цяпер, устаўшы, кожны дзень і на кожным кроку, ён сустракаў драўляныя рэчы, меў драўлянае акружэньне. Лыжкі, міска, салонка, начоўкі, стол, лава, калыска, розгі, лапці, гузікі, плот, хата, усе

гаспадарскія прылады нават і цьвік, засаўка ў дзьвярах—усё з дрэва. Усё гэтыя рэчы былі і перш, ні адна з іх даслужылася да мянюшкі «бацьку памятае», аднак, толькі стаўшы цесьляром, стаўшы майстрам па дрэву, Гардзеі пачаў адчуваць гэтыя рэчы і балесна перажываць драўлянае акружэньне.

Прабудзіцца часамі Гардзеі ноччу, хоча павярнуць руку, каб пачасаць паясьніцу, а рука ані руш, як дзеравяка, ведама пасья цяжкай дзеннай працы страціць чуласьць і паваротлівасьць, а Гардзею здаецца, што і тут сядзіць драўляная бяда, што ён за рукой можа і сам задзервянец і з перапуду пот халодны кроплямі выступіць.

Калі часам жонка на жыцьцёвае гора не адзавецца, як звычайна плачам і нараканьнем, а ходзе як драўляная тычка сьцяўшы зубы, і з рук у яе ўсё вывальваецца, спатыкаецца на роўнай дарозе, слухае і нічога не цяме, дык Гардзею ўжо страх і сваю трывогу прыкрываў няскладаным жартам.

— Ты, жонка, ходзіш як адзервянеўшая, лепш паплач, дык на чалавека станеш падобная.

Няхай што-небудзь сапсуецца з гэтых рэчаў, вядома дрэва, гэта табе не жалеза і не фабрычная работа, псуецца гаручка-б яго, шпарка, дык новую зрабіць, ды яшчэ самадзелкам няма з чаго. Няма лесу, няма матэрыялаў? Колькі хочаш! Ён, Гардзеі цясьляр вун колькі перапусьце праз сваю адну-другую пецярню, будуючы людзям дом ці

хлеў, ток ці сьвіран. Ну, але лыжку выстругаць, тапарышча зрабіць, кіёк вырэзаць няма з чаго: усё панскае, ды казённае. Трэба ня раз пакланіцца і ў руку цмокнуць пана, апошныя аддаць лясному купцу, прадацца з душой і целам, каб залатаць тую ці іншую дзірку ў драўлянай бядзе.

І вось дабярэцца часамі Гардзею у лес, дык паводзіны яго нераўнуцкі як на сходцы ці вясельлі. Ні сасонкі яму, а дзяўчаты, ні дубы, а дзяцюкі, а ўвесь лес—гэта добры барадач. Усе дрэвы знаёмны і родныя яму, з усімі вядзе гутарку, мерыць узглядам аж да верхавіны, клешча рукой па камлёх. І ўрэшце ўздыхне.

— Эх, каб папасьці калі ў Белавескую пушчу!

Альбо заб'ецца ў гушчар пад цень векавых дрэў і пачне шныраць—узглядацца, мо' адкрые сховы паўстанцаў, а не, дык сядзе і давай разматваць свае затаёныя думкі, як гэта лес прыхільны да паўстанцаў, як яны любяць яго—свайго саюзніка. І расхаючыцца Гардзею, калі прадставе сабе пана, якому трэба ноччу, а хоць-бы і днём ехаць праз пушчу—колькі ў яго страху і нялюбасьці да лесу—ворага.

— Мабыць дзеля гэтага, гад, і прадае і высякае ў пень лясы-бары. Прыдзецца жабраваць нашаму брату, дык і кіёк няма дзе высечы.

Любіў Гардзею хадзіць і на тартак. Доўгімі гадзінамі ачараваны стаяны ён тут адстойваў сярод

акуратна паскладаных жоўценькіх, як жаўток, дашок.

— Матэрыял, як золата, а колькі-ж яго ёсьць, вочы разб'ягаюцца і душа радуецца—адна люба—ён сам да сябе і адмерваў поўнымі грудзьмі смалісты запах.

Часта так заходзіў Гардзеі на суседні тартак, бяз дай прычыны, каб пацешыць вока лясным матэрыялам, ахмялець смалістым пахам. А прыдзе дахаты Гардзеі, дык драўляная бяда яшчэ больш выпучвалася і дакучала: хата і ўся яго драўляная маемасьць—адно парاخно. Асабліва хата развальваецца, ужо і ўпоркі не памагаюць, ад ветру калышацца. А каб пабагацець, дык няма ніякіх магчымасьцяў—тое-сёе прыдбаеш, прыхінеш якой крамнінай драўляную бяду, а тут наскоча вайт, апіша, конфіскуе за падаткі і драўляная бяда зноў зубы скаліць. Заробткаў няма ніякіх, есці няма чаго, ну хоць кладзіся, ды памірай.

— Добра, што ўзяліся людзі за камасацню, пачнуць пераходзіць на хутары, параносіцца з будовай, перападзе якая праца—заработак, разважаў Гардзеі.

А на вёсцы Мытлякі каля камасацыі разгарэлася барацьба, скрытая, упартая, зацятая. У вёсцы жыў быў сапеў-нажываўся багацей Даўбняк, страшэнны жмінда і хітры чалавек. Трымаў ён толькі ня летняга пастушка, які зімой рабіў яму ўсякую работу, як сталы. Сабраць-жа з поля жніво ці памалаціць

яго зімой Даўбняк выкарыстоўваў усю вёску. Бо рэдка хто з сялян не сядзеў у яго кішэні, у яго арудзе, а ніхто ня мог грашмі ці дабром выплаціцца скуль яго ўзяць—падаткі, штрафы ўслед выпаласківаюць, калі часамі і завядзецца ў хаце золты—другі.

Даўбняк наскрозь бачыў галечу вёскі, ён вырас на сытым астраўку, сярод бязьмежнай бядоты, бясхлебцы, охаў і стогнаў вясковых. Ён добра вывучыў капрызы і нораў сялянскай бяды, не раздражняў яе, зрабіў яе ручной і ня ў знаку па крысе з кожным разам заціскаў усё мацней пятлю страшэннага вызыску над тым, хто пападаўся ў яго пастку. Склікае талаку, прыкладам на сенакос, частуе гарэлкай, а хто наперадзе ідзе ў пакосе, дае «прэмію»—гатунковай гарэлкі. Сяляне здаволены, што адрабляюць доўг, маюць пачастунак і стараюцца з усіх сіл, каб дабіцца прэміі кулацкай. А Даўбняк толькі рукі пацірае—удаецца інтэрас—лезе рыбка ў невад.

Даўбняк гібка і ўмеючы карыстаўся дапамогай улады, ён бярогся адкрыта заклікаць паліцыю ці войта супроць непаслухмяных і непакорных.

— Няхай на іх бяздоньне, на гэтых бальшавікоў, яшчэ сьпякуць, падпусьцяць чырвонага пеўня—разважаў Даўбняк і нялюбых яму асоб перадаваў скрыта ў дэфэнзыву, інакш кажучы, даваў пропуск у астрог.

Гардзеі таксама быў залежны ад Даўбняка. Сталася гэта так. Прыціснуты драўлянай бядой да таго, што і паснай поліўкі няма на чым зварыць, цясяляр аднаго дня рушыў яшчэ золакам у лес Даўбняка. Там ён ужо даўно нагледзеў стары корч, які тырчэў на беразе кручы. Пясок з-пад карча асыпаўся і ён тырчэў цыбата, высака на карэньнях, бы павук той. Шпарка, як мага цішэй абсекшы карэньні, Гардзеі узваліў корч на плечы і павалок дахаты. Трэба-ж ліху здарыцца—на загуменні сустрэў Даўбняка.

— Во дзякую, браце, што ты яго высек—кажа хітры Даўбняк, я ўжо даўно маніўся яго прынесці дахаты. Занясі-ж яго ка мне на дрывотню. Пойдзем разам, там мая жонка пачастуе сьнеданьнем. На глушчоў, бачыш сёння хадзіў, страляў, але хібіў. Сабака сплошыў, бо малады—дурны.

Як нічога ня бывала, павёў зьбянтэжанага Гардзея да сваёй хаты, расказваючы яму аб сваім дурным сабаку. Даўбнячыха дала пасьнедаць гарачых бліноў. Калі-ж Гардзеі зьбіраўся адыйсьці дахаты дык мусіў расстацца з тапаром—Даўбняк забраў яго за пакражу лесу.

— Ты, браце, толькі ня злуйся—казаў да Гардзея. Я бяру тапор у залог, аж пакуль ня выплаціш 15 золотых за корч. Ну, па законе можа выпала-б менш заплаціць, але-ж зразумей, браце, ці ахвота нам, беларусам, путацца з паліцыяй, няхай на яе бяздоньне. Лепш самі, па-сямейнаму, бяз гэтых

чужынцаў разбярэмся і дойдзем да згоды. Ды ўрэшце мы і не павадзіліся. Праўда, ты зрабіў праступленьне, кражу, за гэта ў астрог садзяць, ну але ці-ж я на цябе крыўдую, ані трошачкі. Бяда наша, гора наша гоніць на праступленьні. Сьмех адзін, каб нам, суседзям, за гэты корч вадзіца, судзіца. Няхай на гэтыя суды бяздоньне. Але бачыш, браце, я таксама не багацей, такі самы мужык як і ты, а галоўнае тут дзеля тваёй карысьці: як заплаціш, браце, штраф, другі раз ня будзе павадна, знаю я нашу мужыцкую натуру. Добра вось цяпер: дзела пачалося з карча і мы дагаварыліся на пятнаццаць золотых, а хай-бы табе ўдалося яго сьпёрці, дык-бы і пачаў цягаць, ні адзін бы дубок высек, а там і без паліцыі не абышлося-б, а там: суд, ліцытацыя, астрог. Зачапі толькі гэтых шэршняў—палякаў, дык пагібель табе. Каму гэта ахвота.

Гардзеі слухаў увесь потны і бліны яму каменнем сталі пад ложачкай, памыкаўся апраўдацца, урэшце пакляўся Даўбняку, што адпрацуе ўскладзены штраф, толькі каб тапор вярнуў, бо яму трэба ісьці на работу, а без тапара няма як—з яго-ж ён толькі і жывець.

— Ды няўжо ты думаў, што я тапор затрымаю! Дрэнна, браце, суседзі мы старыя, а мяне зусім ня знаеш. Я чулы на людзкае гора і няма мне патрэбы астаўляць цябе бяз працы, бяз хлеба. Вось можа хутка правядзем камасацыю, дык паможаш мне перабудавацца ў вяночак і гэтых некулькіх золотых

адробіш, як пліоуць. Толькі вось накручвай там іншых, няхай даюць згоду на камасацыю—яна адзіны ратунак у нашай бядзе.

— Ой, не шанцуе мне ў жыцці, крыўдзіўся сам сабе Гардзей, ідучы дамоў, а усё праз гэтую драўляную бяду. Ну, але пры камасацыі можа крыху і падзараблю.

Калі Даўбняк пачаў намагаць на камасацыю, дык сяляне ўсёй грамадой далі яму супраціў на першай сходцы вёскі. Асабліва востра выступіў бядняк Сьцяпан Шустры. Ён так разжоўваў і ўгаварваў аб шкоднасьці камасацыі, што ўсе сяляне грамадой зацюкалі, загукалі, калі Гардзей пачаў нешта мямліць, што трэба паслухаць добрай рады Даўбняка.

Так сходка і разыйшлася да нічога не дагаварыўшыся. Даўбняк астаўся пры сваім і сяляне не здаліся, хоць на іх і націскала гмінная ўлада і паліцыя. Даўбняк ня здаўся, аднак ён павёў падземную кратовую работу. Хутка бяз даў прычыны быў арыштаваны Сьцяпан Шустры. Тамашу Канцавому загадалі раскідаць бадай ужо кончаную хату, бо раптам аказалася, што пабудована не па законе—ад яе вельмі блізкі другія хаты. Даўбняк судзіўся з адным з сваіх даўжнікоў—суседзяў і засудзіў яго—ніхто не чакаў такога строгага прысуду. Аднак, наогул Даўбняк стаў прыкідацца добрым і міласэрдным, хоць да раны прылажы, каб гаілася. Таму дасьць гарнец бульбы, таму паабяцае пагута-

рыць аб яго бядзе, у гміне ці ў пана, бо ён-жа туды мае доступ і послух.

Праз якісь час можна было ўжо заўважыць, што апрача Гардзея і іншыя пачалі падлабунівацца да кулака. Той—іншы ня ўстаяў, пахіснуўся, быццам уступіў на зыбкі грунт, наехалі каморнікі, камасацыя пачала ажыццяўляцца. Толькі некалькі сялян не здаваліся да апошняга, праганялі каморнікаў, пагражалі Даўбняку, лаялі суседзяў і нагаварвалі іх да барацьбы. А тыя хоць і разумелі памылку, аднак, ня мелі рашучасьці супроць кулака і гміннай улады.

Толькі калі справа дайшла да таго, што трэба было зрушыцца з месца, зрушыць сваю спрухнелую будову і калі хто не хацеў, дык насільна раскідвалі абжытыя гнёзды сялян, ды нікому ня было павадна лезьці на выкраіны пясочак, бяз пашы, без сенакосу,—вось тут многія сяляне і завылі па-воўчаму. К гэтаму часу вярнуўся з вастрогу і Сьцяпан Шустры. А хлапец ён гарачы, зразу крута па-вярнуў. Падбухторанія сяляне пачалі раскідваць гранічныя капцы, пастаўленья каморнікам, пайшлі з сохамі на поле і давай заворваць ужо засеянае кулацкае поле, якое перш належыла да сялян. Даўбняк стаў не дапускаць, завязалася спрэчка, дайшло да бойкі, чуць жывы вырабіўся Даўбняк з сялянскх рук—скамасавалі яму ўсе бакі. Дасталося па вуху і Гардзею ад Сьцяпана Шустрага, калі той пачаў даводзіць, што сяляне шукаюць гузака, ле-

зуць на ражон, хоць у сапраўднасьці пераход на хутары спачатку трудна, але пасьля гэта сьвятое дзела.

Наогул справа не абыйшлася без паліцыі і арыштаў. Шмат хто з сялян быў пабіты, некаторых засудзілі на цэлыя гады ў астрог, прапаў толькі Сьцяпан Шустры бяз сьледу. Усе парашылі, што яго забілі шпікі ў дэфэнзве і забойства скрылі.

Гардзею увесь час меў работу. Ён памог кулаку «абстроіцца ў вяночак», таму памог хату перасыпаць, хляўчук прыстроіць і іншае. Ён крыху падзарабіў грошы і рашыў выбіць грунт з-пад сваёй драўлянай бяды і пабудаваць хату, тым больш, што здарыўся вельмі падхадзячы выпадак.

У гэтым часе жонка Сьцяпана Шустрага атрымала лісты ад яго з Савецкай Беларусі. Піша, што ўцёк ён да Саветаў, каб не загінуць у турме і заклікаў жноку да сабе, а будынкі раіў перапрадаць за дзяшоўку Гардзею.

Асаблівы ліст быў напісаны і да «пралетара таварыша Гардзея», у якім вельмі выхвальваўся Сьцяпан, што добра працуе на Саўгасе, дзе машынамі поле абрабляюць, толькі лёскат жалезны разьлягаецца, працуюць шпарка, зьбіраюць чыста і тут-жа будуюць новыя дамы і фабрыку, а ўсё з жалеза і бэтона. «Ты, таварыш Гардзею, пакінь там змагацца за камасацыю, а лепш рэволюцыю рабі, тады і пра сваю драўляную бяду ня толькі

забудзец, а і пазбудзешся яе. Крыўдна і несамавіта мне цяпер, што тады цябе не паставіў на шлях барацьбы, а аплявушыў, як ворага свайго, бо ў рэчаіснасьці мы з табою браты адной працоўнай сямі». Гардзей быў вельмі здаволены перапрадажай будынкаў Шустрага, а што да рэволюцыі, дык гэта прамігнула міма вусэй, бо справа рызыкаўная і далёкая. Пры гэтым ён і без рэволюцыі ня любіць паноў. Ніхто іншы, як ён, Гардзей, закахшы ад беспрацоўя, даведзены да адчаю, падпаліў раз будынкi ў панскім двары, каб пасья мець работу. Ды тут справа ня толькі ў рабоце. Гардзей наогул чуў задаваленьне, калі бачыў панскае гора, любіў насьмяхацца з панскіх манераў і дзівосаў, любіў тое ўнутранае хваляваньне ад нянавiсьці, калі сэрца гвалтоўна стуквае ў грудзёх, і па цэле праходзе цяплыня адвагі, а сіла напружвае мускулы і рвецца да чыну.

Аднак глыбака заселі ў думку сказ з лісту «будуем з жалеза і бэтона». І чым больш Гардзей пачаў разважаць і абмяркоўваць гэты сказ, тым яму выразней рабілася, што выхад з драўлянай бяды трэба шукаць у жалезе. Бо зусім зразумела, узяць хоць-бы жалезную лыжку, яна цэлы век служыць і хіба толькі яе згубіш ці ўкрадуць, а вось драўляная—вышчарбіцца, прадзіравіцца, а то дзеці возьмуць ды адгрызуць—яна шурпатая і рот дзярэць. Альбо зрабіць заслонку ў печ з тоўстай бляхі, дык яна доўгавечная і выгодная,

а драўляных не набярэшся, не наробішся. Ды ці мала што.

А галоўнае гэта пажар, во дзе пагібель. Кожны момант пагражае, што ўсё гэтае драўлянае царства аберне ў попел, а цябе ў жабрака-пагарэльца. Тады ўжо на ногі не пастанеш. Кулак смокча сваёй дапамогай, урад зьбівае з ног падатковымі экзэкуцыямі, даядаюць недарод, беспрацоўе, галадоўля пошасьці. Аднак пры ўсім гэтым яшчэ неяк дыхаеш, неяк гаспадарыш, чагось спадыяешся. Ну, а няхай пажар, дык нават гэтую апору, гэтую драўляную бяду з-пад ног выбівае, адным словам, складай дуды ў мяшок і марш па сьвеце на ўсе чатыры стараны.

Гардзеі панічна баяўся пажару. Няхай выпадкова загарыцца ў бабы кудзеля ці затлее саломá ў пасьцелі ад дзяцінных гульняў ці папяросы, як ён безрадны стаіць аслупелы і пакорны вогненай стыхі чакае свайго лёсу. Перш чым класьціся спаць, цясьляр як-бы ня быў змучаны выходзіць у сенцы на панадворак, углядаўся ў цемень, мо' дзе блісьне варожы агенчык, аглядаў комін, каб часамі сажа не гарэла, данюхіваўся ў паветры дыму—а мо' ўжо дзе што тлее.

Гардзеі зайздросьціў Шустраму. Вось людзі дык умеюць устрайвацца—меркаваў Гардзеі, а ты як ні стараўся, хоць са скуры вылазь і ў канцы-канцоў чорт табе лысы нагу падставіць. Але ніча-

іусенькі і мы тут, братка, неяк заживем памалееньку, таксама жалезам абзавядземся—казаў як-бы да Шустрага Гардзея. І з большай сілай напружваўся, каб стаць як на ногі і ўзмацавацца настолькі, каб напісаць Шустраму, што ня толькі ён умее прыладзіцца ў жыцьці, што і Гардзея таксама ня лыкам шыты.

Вось ён сабе хату пабудуе і бляхай пакрые, калёсы на жалезных восях сані каванья зробіць, клямку жалезную прыстроіць у дэвьярох, машыну—сячкарную завядзе, саху на плуг замене. Гардзея сам сябе ашукваў, ён ведаў, што ўсе яго лятункі незьдзяйснімы, бо дзе яму галоце дайсьці да такіх выгад і багацьцяў у такім уціску і паняверы. Аднак драўляная бяда так надакучыла, а лісты Шустрага такую скрытую глыбокую зайздрасць узьнімалі, што Гардзея чапляўся за лятункі аб жалезе, абы як-небудзь акрасіць сваё жыцьцё—посьніцу. Ніхто яму ня можа перашкодзіць назваць часамі дрэва «цвёрдым як жалеза», хоць у сапраўднасьці вінаваты тапор, які ступеў і робіць шуршавай трэску, а то і зусім адскаквае ад дрэва. Ніхто не даўміцца, чаму Гардзея так марудна косы выбірае, выстукваючы кожнай касой па колькі разоў і абыходзячы ўсе крамкі. І ўсё-ткі ня купіць, бо яму не каса патрэбна, а тая асалода ад яе звону, які віхурыць у калматай галаве Гардзея самыя сьмелыя лятункі, варушыць занямелья пачуцьці, затаённыя думкі.

Прынадзіўся Гардзеі зьбіраць рознае ламаччó. Знойдзе зламаную падкову, цьвік іржавы, кавалак бляхі нікудышняй—усё валоча дамоў і складвае ў зацішнае месца на столі новай хаты. Нашоў раз ён у лесе ядро трохдзюмоўкі і тое прывалок да свайго жалезнага складу. Жонка нарабіла ляманту, баючыся, каб не ўзарвалася часамі гэтая бомба і выкінула-б яе вон, але баялася, што яшчэ выбухне ў руках. Подаўгу Гардзеі капаўся часамі ў сваім жалестве, нібы шукаючы патрэбныя рэчы, у сапраўднасьці-ж ён варочаў гэты лом дзеля яго пошчаку, дзеля прыемнасьці трымаць у далоні цьвёрдую важкасьць жалеза. А каб спытацца, на што яму гэты склад жалества, дык ён і сам ня дасьць путнага адказу,—хіба хоча звонам жалеза пужаць уеўшуюся як клешч драўляную бяду і падтрымоўваць энэргію ў барацьбе за лепшую будучыню.

Ох, гэтая будучыня Гардзеіская, паўзе як рак задам наперад— паволі і ня бача куды. Праўда, Гардзеі з большага выгнаў новую хату, ці, лепш кажучы, павыразаў здаравейшыя кавалкі з трухнелых будынкаў Шустрага пастачваў іх (а ён-жа на гэта майстар), ну і выгнаў зруб хаты. Ня лёгка яму здалася гэтая латаніна і шмат яшчэ трэба палажыць трудоў, каб ён мог сказаць Шустраму, што нечага надта пахвальвацца, бо і мы самі з вусамі. Цясьляр гардзіўся: пабудаваць новую хату—гэта значыць праслыць у сваім родзе

на колькі пакаленьняў. У вёсцы ня раз пачуеш: дзякаваць дзеду, вечны пакой яго душачцы, па- будаваў хату і жывем.

— Лёгка было там якому дзеду будавацца, калі лес плячом упіраўся ў агароды, а вось спрабуйце цяпер, як я, Гардзеі, з нічога зрабіць хату, спрабуйце так напружыць усе свае жылачкі, недаспаць, апошні кавалак хлеба з роту вынуць, каб усё на хату, каб хату мець, спрабуйце дагаварыцца з уладамі і выманчыць у яе дазвол на будову. Ды ці пералічыш усю злыбяду. А вось я, Гардзеі, будую і канчаю... Няхай што можа пада- рваўся крыху, не здаровіцца і сям'я ўся як жы- выя мерцьвякі, але памаленьку аправімся, станем на ногі, падужэем, заживём прыпяваючы, як прыкладам Даўбняк.

Успомніўшы Даўбняка, у пачуцьцях Гардзея за- паланела злосьць і смага помсты. Бо чаму Даўб- няк заўсёды выкручваецца ў гміне ад шарвар- каў—бясplatная праўка дарог,—ні ён калі штраф каб плаціў, ні ў яго вобыск каб быў, з ім усё на- чальства за панібрат, хоць ён ня раз пагразіць і палаецца з тым ці іншым верхаводам у бліску- чых гузіках. А Гардзеі ніжэй травы, цішэй вады і годзіць усім, як благой скуле, вось каб бяда спала, вось каб як жыць. Аднак глядзіш і на штраф, на няласку панскую нарвецца, і быдлам збэсьцяць і вобыскі як і ў іншых бываюць.

І тут успомніў Гардзеі адзін выпадак і ўсяго як у агонь кінула ад нянавісьці, крыўды, сораму. Кулак суседняй вёскі на асьвяшчэньне сьвірна, які збудаваў Гардзеі, наладзіў банкет. Ксёндз, паліцыя, асаднікі, шляхцюкі і шляхціцкі ўсе пілі, елі, забаўляліся. Быў запрошаны цясьляр,—частавалі і яго як роўнага, як іхнага. Гэта яго вельмі расчуліла і выклікала рабскую ўдзячнасьць. У гутарках панове бесьцілі і наклёпвалі розную лухту на бальшавікоў і Савецкі Саюз. Падтаківаў і Гардзеі, каб пападаць у тон банкетуючых, а калі паны ўсё-такі адносіліся з недаверрам да завярэньняў у хамскай мове Гардзея, дык ён стараўся з большай запальчывасьцю і жарам, чым самі панове, праклінаць камунію і пагражаць бальшавіком.

— Брава, брава—крычала п'яным хорам панства і падлівалі раз за разам гарэлку ў чарку Гардзея.

А на заўтра Гардзеі нашоў сябе ў хлеве на гнаі паміж скацінай, увесь вымазаны ў сажы, з падсмаленай барадой. А што рабілі з ім у часе банкету, як пасья людзі расказвалі, дык Гардзеі нават саромеўся і ўспамінаць.

Жыў так цясьляр у цяжкай працы, салодкіх лятунках і ў барацьбе за сваю «лепшую долю» і ня жыў, а ішоў па тонкім склізкім лёдзе. А лёд гэты зыбаецца, не-не ды і праваліцца. Шмат трудоў, здароўя, страху і напружаньня паложыць Гардзеі

пакуль ізноў выбярэцца на паверхню, на свой шлях бедака-малаземельніка, каб дайсьці да тэй ночы, якую ён пасья называў гібельнай.

А ноч гэтая была незадоўга перад 1-м маем. На вёску наскочыла паліцыя, каб рабіць труску, бо быццам яны дачуліся, што ёсьць аружжа, комуністычная літаратура і ўсё такое.

Пачалі трасьці і цесьлярову хату. Гардзеі быў спакойны, быў пэўны, што ўсё добра кончыцца. Яму ўжо ня раз прыходзілася быць сьведкам гэтых паліцэйскіх аблаў і заўсёды гэтая бура праходзіла міма яго. Таго ці іншага суседа заарыштуюць, ці тут-жа папярцць, а ён выходзіў сухім. Ён сам памагаў паліцыі капацца ў яго сховах, бо ведаў, што ён нічога ня мае прэрэчучага закону, бо ведаў, што паліцыя абшуквае яго больш дзеля віду, воль так на ўсялякі выпадак.

Быў Гардзеі і цяпер спакойным. І калі п'яны паліцыянт пачаў буяніць, дык ён нават паважыўся асадзіць нахабніка, які паступае «не па праву, не па закону». Далейшы вобыск давёў паліцыянтаў да жалества Гардзея, якое ляжала на столі новай хаты і там з вялікім трыумфам знайшлі старое гарматнае ядро і зламаны штых. Тут-жа кінуліся на цесьляра, скумячылі яго пад сабой, закавалі ў кайданы і пагналі на пастарунак, як бандыта, як бальшавіка. Калі-ж абоз з арыштаванымі пад'яжджаў да мястэчка, дык Гардзеі ўвiдзеў заравя пажару ў бок сваёй вёскі,—гэта гарэла яго новая

хата: паліцыянты, поручыся на столі; закінулі ў палавіньнях агонь, ад папяросы.

У астрозе пачалі мучыць Гардзея чорныя дагаваньні аб пажары. Калі яго цягалі на допыты, ён там як вар'ят марматаў бяз сэнсу і ўсё зводзіў гутарку да пажару. З гэтага астаўбяненья ня выводзіла і біцьцё дэфэнзыўшчыкаў.

— Бійце мяне, паночкі, енчыў цясьляр, хоць на кавалачкі рэжце, толькі каб мая хата ўцалела. Нічога мне не баліць, нічога я ня ведаю, пусьцеце мяне да маёй хаты, закончыць яе пакрыць, а то згіне ад дажджу. Пусьцеце да хатачкі маёй, прыхінуцца-б мне да яе, пасядзець на новым парозе...

Гардзеі хутка дазнаўся аб тым, што згарэла яго сядзіба і аддаўся поўнаму адчаю. Не хачу я вяртацца дамоў—наказаў ён жонцы, хоць мяне тут голадам мораць і ўсяляк здзекуюцца. Не хачу мадзець кутнікам, так як бацька быў—наша гэта пагібель. Не чакай ты з мяне работніка,—карміцеля, калі і выпусьцяць на волю, дык альбо залью гора гарэлкай, альбо задушуся ў пятлі. Дастукаліся мы да ручкі, няма нам жыцьця, не чакайце, не спадзявайцеся на мяне.

Якія там маглі быць спадзяваньні і чаканьні для сям'і цесьляра, калі што ні новы дзень, дык горшы голад, глыбей нэндза. Трэба было, гледзячы сьмерці ў вочы, знайсці шлях да бытаваньня. Той памёр, іншы пайшоў на службу, той павалокся жабраком па сьвеце. Лішнія едакі пакінулі

зямлянку, пакінулі маці з дробнымі дзяцьмі, якая, чакаючы Гардзея каля году, страціла ўжо надзею яго калі-небудзь убачыць.

Раньняй вясной, калі трэба было ральлю за-ахвоціць да марцовых запладненняў, жонка Гардзея пайшла ў мястэчка даведацца як справа з мужам і каб перадаць яму жальбу сваю і асірацелага шнура-аблога. Хадзіла, блыталася па ўстановах, кланялася, плакала перад фанабэрыстымі панамі-чыноўнікамі і так з болью крыўдай пайшла назад да хаты-зямлянкі.

На вялікае здзіўленьне і радасьць знайшла дома Гардзея, які дзелавіта чысьціў бульбу на вячэру. То была неспадзеўка!

Жонка зразу пачала супакойваць Гардзея, каб ён ня тужыў па згарэўшай хаце, што цяпер усё добра будзе. Ня з імі аднымі такое гора здараецца, а вось-жа людзі пагаруюць і зноў абжывуцца.

— Пакінь малоць. Што ты мне хваробу ўгаварваеш. Хто гэта ўбіваецца, гаруе.

— Ведаеш, Гардзейка, усьцешала далей жонка, надойчы мне наказвалі, што паны быццам хочуць нам даць бяровеньня на хату, ты толькі не бяду і ня ўбівайся.

— Хто дае бяровеньня?

— Ці я ведаю. Хто іх тут гэтых канцылярыяў запамятае. Солтыс перадаваў.

— Скажы ім, што хай яны лепш сабе дамавіну з гэтага лесу зробіць.

— Я мяркую, што калі даюць, дык і трэба браць. Дармоваму каню ў зубы не глядзяць, а будавацца ўсё роўна трэба будзе.

— Дурань! Вось цэлы век свой толькі тое і робім, што будземся. Да астрогу, голаду і зямлянкі дабудаваліся. Не, лопнуць іх трыбухі, а ўжо я ім сваёй крыві і каплі ня дам.

— Ат, нешта ты па іншаму гаворыш, ну, але пасья пагутарым. Ты, Гардзейка, тут пабудзь, а я зьлётаю да Даўбнючыхі, мо' якой акрасы пажычу, цябе пачаставаць.

— Пакінь. Нечага туды швэндацца. Хадзі лепш сюды—і Гардзей прыцяг да сябе жонку, сьціснуў у моцных абыймах. Эх, добрая ты ў мяне баба!

— Ой, костачкі мае паламаеш, ня так моцна.

— Бачыш я ў астрозе падужэў,—пружыну мне там пругкую ўставілі, такую, разумееш, бальшавіцкую машынэрыю. Волю маю на сталь загартавалі, так што цяпер ніякая бяда—трасца не сагне мяне і сажай ня вымажа і ў хлёў ня кіне, як быдла.

Жонка ад доўгачаканых ласк мужа і ад перапуду што ці не зьвіхнуўся з розуму муж, бо гавора такое незразумелае, ахапіла жаласьць і яна пачала плачучы жалбаваць на бяду-бядачку, на тыя мукі, якія прышлося ёй перажыць без Гардзея.

— Нічога, родная, пайду куды на заробаткі, на шасэ можа, або ў лес. Падзараблю, тады, брат, аладак бульбяных нашкварым, а то засумаваў я

за імі дужа моцна, не раўнуючы як за табой. Ну, а ты тут шашні не разводзіла? Га? Паглядзі мне ў вочы, во, во, так проста. Маладзец ты ў мяне!

Глядзіць жонка праз сьлёзы ў шэрыя Гардзе-вы вочы з чырвонымі жылкамі, глытае яго ды-ханьне з запахам махоркі і радасна сьцьвярджае:

— Ня той стаў Гардзей, іншы мой Гардзейка, дарагі, блізкі...

І сапраўды Гардзей стаў іншым. Перш заўсёды хадзіў пануры, хмарны—ніколі, каб пайсьці па суседзях, каб даць свой голас у грамадзе, а бы-вала сустрэнецца з кім, дык толькі тэй і гутаркі, што бяда ёсьць поедам, што ратунку аднікуль няма. А то пачне будаваць незьдзяйснімья пля-ны, пісаць памялом па вадзе аб сваёй долі-волі. Калі суседзі завядуць гутарку аб агульнай бядзе, ну прыкладам аб камасацыі, дык Гардзей утоў-піць у адзін пункт вочы, разьвесіць вушы, слу-хае, слухае ды і зыхаць пачне, а ўрэшце, пацера-біўшы калматыя грудзі, пасунецца дахаты—яму хоць-бы што, да яго гэтая бяда не дакачваецца, ён мае ласку ў Даўбняка, а гэты ў крыўду ня дасьць.

Перарадзіўся Гардзей. Калі ён першы раз вышаў на вёску пасля таго, як вярнуўся з астрогу, дык адразу ўзяў навучальны тон, быццам той студэнт прыехаўшы на канікулы. Пачаў хаіць сялян, што яны ня ўмеюць жыць, трымаюцца старых законаў, пакорлівья перад панамі.

— На якога чорта вам убівацца аб гэтай камасацыі—пачаў упэўнена даводзіць сялянам, калі тыя закідалі яго пытаннямі аб камасацыі, аб вайне, ці хутка пераварот,—ведама чалавек прыйшоў з астрогу, значыць ён ад іх у політыцы на цэлую галаву вышэй.

— Сядзі на месцы і ня рыпайся, а няхай хто спрабуе сілай крануць, дык калом па чэрапе і па баку тэй камасацыі. Даўбняку і іншым, што перайшлі на хутары, чырвонага пеўня трэба падпусьціць.

— Ты сапраўды стаў па іншаму гутарыць. А памытаеш, як ты...

— Было, сплыло—перабіў жвава Гардзей. Дурны быў, усё думаў пры панох пер'ямі абрасьці, ажно трасцу ў бок. Няма чаго мазгі сушыць і крывавыя мазалі набываць, усё што ня робіш, ідзе на іх карысьць, на Даўбняка, на пана з двара і ягоную псярню, ваяводаў, паліцыю ды ці пералічыш усіх. Наша мэта—руйнаваць іхнае дабро ды і самім ім адкручваць галовы, бо інакш яны табе адкруцяць.

— Ой, нешта ты, братка, ня так гаворыш. Надойчы ў нас быў камуністы, дзяцюк сабе такі пакладзісты, дык ён па іншаму казаў. Таксама кажа, што трэба паноў гэтых самых паскідаць у бяздоньне, але каб толькі ўсіх разам і што гэта, кажа, можна зрабіць, калі мы ўсе гуртам возьмемся за

рэвалюцыйную справу. Яно дык гэта падхадзяшча, а твае пляны штосьці ня так.

— Такі ён мусіць і камуністы, зазваўся Гардзеі. Я, мае дарагія, у астрозе з вельмі важнымі політыкамі гутарыў, адзін з іх быў камуністы над усімі камуністамі. Ён мне, ды пажар маёй хаты адкрылі вочы. Па ягонаму так і выходзіла—жыві, як жывецца, каб як дастукацца да рэвалюцыі, а будзеш старацца нажыцца—усё пойдзе буржуям, раз іх туды.

Сяляне больш не прэрэчылі. Усім напярэкла ад Даўбняка, дворнага пана ды окупантаў і вялікая ахвота іх адціснуць к чорту на рогі, а зямелькай іхнай пашырыць свае шнуркі. Але штось ня ўсё тут гладка ў Гардзея. У таго камуністага складней выходзіла. Вось чаму запанавала маўчанка. Нехта з прымусу адазваўся, каб перабіць прыкрае маўчаньне.

Эх, добры дзяцюк быў Шустры, усё-ткі мы тады лоўка паваявалі.

— Ветрагон ён, сабачы хвост, плюнуць на яго ня варта, раз яго туды—успыліў Гардзеі.

Загаварыла ў ім старая зайздрасць, а цяпер крыўда, што ён, Гардзеі, панёс столькі ахвяры і пабілі яго моцна, а ўсё як ён думаў за справу аднасяльчан. Цяпер, калі ён за іх зноў стаіць гарой, яны яму выторківаюць Шустрага.

— А што Шустры зрабіў?! Накаламуціў і хвостом накрываўся. Заслуга, што схаваўся пад апеку

саветаў, пайшоў на гатовенькае. А чаму гэтаму добраму хлапцу не пастаяць-бы за грамаду, чаму ня стаць грудзьмі перад варожымі штыкамі. Няхай-бы за нашу справу вытрымала-б яго сьпіна паліцэйскія ўдары, хай-бы перанёс да канца енкі і стогны сваёй сям'і, голад і зьдзек. А то герой вялікі, схаваўся за мяжу і махае адтуль кулакамі на паноў.

Для большага доваду Гардзеі расхінаў грудзі, бы перад варожымі штыкамі, пасья скінуў атопак з босай нагі і тычучы пальцам у аблезлую падашву, тлумачыў усхваляваным голасам і злоснымі аганькамі ў вачох, што падошвы асталіся на распаленых цэглах, па якіх яго ганялі дэфэнзыўныя палачы.

— А ці нам ад гэтага лягчэй, што ён уцёк— падбухторваў далей цясьляр, ці ня мэнчылі і катавалі на пастарунку Паўлюка і Габрусёнка, каб дазнацца, дзе Шустры дзеўся. Каму гэткаія ўцёкі на руку, якая нам з іх карысьць. Гэта, дарагія мае, толькі шкурніцтва здрада і зьдзек з нашай бяды. Я прапаную напісаць яму і збэсьціць яго, ды сказаць, што мы ня пойдзем сьлядамі здраднікаў. Мы тут самі свае саветы зробім, а яму, дэзэртиру, у нас ня месца. Дык ці ня праўда?

Гарачыя довады папалі ў пераконаньне ўсёй бядоты, якой таксама было зайздросна крыўдна на Шустрага. Зараз-жа нашоўся пісака і пад дык-

тоўку Гардзея быў напісаны ня ліст, а цэлы акт абвінавачаньня Шустраму.

Гэтая першая ўдача акрыліла цесьляра, яна-ж таксама ўзьняла яго яшчэ вышэй у вачох сялян.

Гардзей палыхаў помстай. Ён шукаў выхаду таму накіпеўшаму, набалеўшаму ўнутры. Аднаго дня разнеслася па вёсцы чутка, што ў Даўбняка на хутары нехта ноччу пасьсякаў дрэўцы ў маладым садочку і што Даўбняк ажно валасы рваў з распачы. Праз якісь час сяляне таксама даведаліся зноў навіну: згарэў вятрак у панскім двары і раптоўна здох гатунковы бугай, а то нехта чатыры слупы тэлеграфныя пападсякаў на тракце, быў вялікі вецер, дык пазвальваў іх вобземлю. Запалыхалі там-сям пажары. Выкалеіўся цягнік. Пайшлі розныя дагадкі і легенды, што хутка мабыць будзе нейкі пераварот, што паном ужо не здабравець. Сяляне смакавалі гэтыя пагудкі, таўклі іх і перамалвалі. Гардзей-жа хадзіў павай і цешыўся ў душы сваімі ўчынкамі, ён гардзіўся тымі асабліва чулымі да яго адносінамі з боку сялян, якія пакрысе, скрытна, дагадваліся, хто гэта пракудзе паном.

Аднак, трыумф цесьляра нядоўга трываў. Давялося яму вытрымаць політычны паядынак перад сялянамі з куністым—тым самым пакладзістым дзяцюком. Гардзееўскае: бурыць і біць было ў грузалькі разьбіта куністым, ягонаў організацыяй барацьбы і рэволюцыйнай падрыхтоўкай да

рашучага моманту. Захаілі і зацюкалі Гардзея і сяляне.

Цясьляр быў вельмі здаволены, калі, знашоўшы працу на суседняй лесапільцы, мог пакінуць сваю вёску. На лесапільцы з першага дня Гардзея пачаў даводзіць, што кожная дошка, увесь лясны матэрыял з лесапількі не пападзе «нашаму брату». Яму калі трэба была дашка, як ён будаваў сабе хату, дык мусіў тапаром вычосваць, альбо дзенебудзь украсьці. Дык на чорта гэтая лесапілька існуе, калі няма для нас ад яе карысьці, дык хай і ім ня будзе. Былі выпадкі, калі Гардзея зпадцішка псаваў машыну, што моцна абурала рабочых. Ня мог зразумець цясьляр, чаму рабочым шкада машыны фабрыканта.

— Прыхлебнікі, гады, прадаліся з душой і цела пану—вырашыў па-свойму Гардзея.

Больш сьвядомыя рабочыя тлумачылі, што нельга псаваць машыны, трэба захоўваць яе, бо прыдасца пасья для рабочых, а вось супроць гаспадара трэба пакуль забастоўкай змагацца. Гардзея адказаў маўчалівым протэстам, бо баяўся сябе выдаць, ён толькі ляў фабрыканта, злаваўся і наракаў без дай прычыны на рабочых, а як чуў, што слоў не хапае, што не падтрымоўваюць, дык уцякаў.

Уцёк ён і з аб'яўленай рабочымі забастоўкі—ледзь вытрываў шэсьць дзён, а пасья рашыў, што рабочыя не сядзелі яшчэ ў астрозе, дык ні чорта

не разумеюць у барацьбе, а забастоўкай толькі час марнуюць і шкодзяць самі сабе.

Вярнуўшыся дахаты, Гардзей меў новую няпрыемнасьць: Даўбняк змусіў яго перадаць на якісь час зямлю ў дарэмнае карыстаньне Даўбняку за розныя там старыя пазыкі і за падкармліваньне Гардзеявай сям'і.

— Ты, кажа Даўбняк, давай зямлю і маўчы, бо я з табою яшчэ па добрасьці, а то такіх як ты, бунтаўшчыкоў, даўно час з дарогі на бок сапхнуць. Абач, Гардзей, паслухай маёй добрай рады, кажу табе, як прыцель, кінь нсхацца з бальшавікамі, прападзешь за нішто.

— Як хто пасьцеліцца, так і высьпіцца. Адно ведаю, пане Даўбняк, што вам дрэнна будзе спацца,—скрываючы нянависьць, адказаў цясьлер, а ў думка меркаваў: як падпяку разы са два, дык тады, гад печаны, усю ночку вока не сажмурыш.

Такім чынам Гардзей зноў стаў кутнікам. Усе яго лятункі, усе труды, усе надзеі пайшлі на сухія лясы, пакідалі гаркату на душы, пасеялі нянависьць і помсту. Цясьляр увесь гатоў быў ісьці на іх вайной, на ўсіх гэтых віноўнікаў яго злыбяды, паняверы і гора. Даць пачуць ім як найбольш балюча і як найхутчэй, пачуць яго мазалістую караючую руку, яго пякучую нянависьць, яго пагардлівае пачуцьцё чалавека іншае косьці і крыві.

Перш Даўбняк быў яму ўзорам і прыкладам як трэба гаспадарыць, як трэба жыць, каб багацець

і нажывацца, каб выйсці ў людзі. Цяпер Даўб-
няк—гэта падкалодная гадзіна, якой трэба абса-
цам галаву раскрамсаць, гэта смярдзючая падла,
на якую плюнуць гідка, гэта ашалелы воўк, якому
трэба тапаром чэрап разваліць. Радасна тухкала
сэрца Гардзея, як успамінаў тую ноч, калі ён ад-
ным махам вострай сякеры зрубаў фруктовыя
дрэўцы ў садзе Даўбняка—яны былі налітыя
веснавым сокам і яшчэ такія кволыя і мяккія, бы
дзіцячыя храшчаватыя костачкі. Гардзея высякаў
іх з такім асьцярвяненьнем, бы племя Даўбняка.

Перш бывала Гардзея, укладваючыся спаць на
ноч, любіў падлічыць, што ён за дзень зрабіў,
якую карысьць, набытак прыдбаў сваёй гаспа-
дарцы. Якісь там знойдзен кавалак чыгуннага са-
гана на шуметніку задавальваў Гардзея, што ўсё-
ткі дзень не змарнаваны. Гэткае глупства цяпер
яго зусім ня цікавіла. Вось нанясьці сваім ворагам
якую ўрону, шкоду, ці перакінуцца на вёсцы,
на лесанільцы, на кірмашы бунтарскім сло-
вам, альбо самаму ад каго пачуць аб тым, што
трэба рабіць, каб паны ня здзіралі сем скур, аб
тым, што ім хутка канец будзе, што толькі з кому-
ністымі можна праўды дайсьці. Гэтым жыў цяпер
Гардзея, шукаў барацьбы, гарэў барацьбой, гар-
таваў сталь сваёй волі ў полімі барацьбы.

Ён кідаўся, як кажуць, галавой усюды, дзе чуў
звон змаганьня, дзе разлягаўся пошчак барацьбы.
Але яго не здавальвалі масавыя выступленьні, бо

яны па ягонаму не астаўляюць знаку ў панстве, «хоць-бы які шрамок, ці вышчарбілі-б кусочак іхнай сілы, іхнага панавання»—казаў з дакукай Гардзеі.

Не задавальваўся ён і сваёй работай: біць і раўнаваць, бо тут ён быў у адзіноцтве. Бяз людзей бяз табалы хадзіў Гардзеі як атручаны. Там у грамадзе забываўся аб сваёй галечы і злыбядзе, там запалаўся і іншых запалаў да «вайны супроць паноў». Апрача таго, у такой падрыўной рабоце была вялікая пагроза, што могуць хутка выявіць яго ўчынкі і засадзіць за краты. А гэтага бярогся і не хацеў Гардзеі, як ніколі—наносячы ўдары і шкоду паном быў спрыцен, як усн і хіцёр, як ліса. Не хацеў ён папасьці за краты ня дзеля таго, што баяўся катавання ці доўгагодняй катаргі, а мо' нават і сьмерці, не, яму жадалася быць як найдаўжэй на волі, каб больш і мацней напракудзіць паном.

— Ужо я вам адхрыстосуся, раз вас туды, капелькі вам сваёй крыві ня дам—гразіўся пастаянна Гардзеі сваім гныбіцелям, якіх ён цяпер адчуваў на кожным кроку і якія атручвалі яму кожны дых, усё жыццё.

Аднак кроў сваю мусіў аддаваць, ды ці па капельцы нават. Мусіў-жа Гардзеі ісьці зарабляць на хлеб, каб не памерці з голаду, ісьці на працу ад зары да зары за жабрачую аплату, а ў Даўбняка

часта-густа за ежу. Скрыгатаў ад злосьці сківіцамі, але мусіў даваць кроў і пот, і даваў.

— Ну што-ж бярэце, пейце маю кроў, толькі-ж яна атручаная акалееце ад яе,—усьцяшаў сябе цясьляр, ідучы на работу.

І ён заўсёды, працуючы на хлеб і соль для сям'і, меркаваў, каб найменш карысьці прынесла яго праца, каб узбунтаваць рабочых, альбо цішком нарабіць шкодніцтва прадпрыемцу, абшарніку, кулаку.

Гардзей нейкі час валэндаецца беспрацоўным, а ў хаце бяда бядой паганяе. Адно збаўленьне, калі жонка дзе што падзаробе на чужым агародзе ці ў полі. Дзеці ад пастаяннага галадамірваньня сталі нейкія страшныя, нялюбныя, красьці пачалі, ажно суседзі ўжо наракаюць. І рашыў Гардзей у горад схадзіць, пашукаць работы, а мо' пашанцуе падзарабіць, каб сям'ю падтрымаць.

— За адным разам,—меркаваў,—і свайго сябру Сідара наведаю ў турме—сядзіць бядак за нішто праз што. Вун, ён Гардзей ня то нарабіў, а вось пакуль што нічога, а то чалавек раскруціў гайкі ў рэйках чыгункі, а нехта вазьмі і дакажы паліцыі. Цягнік, праўда, зваліўся пад насып, паранілася там нейкае начальства. Ну дык што.

Ва ўсім гэтым выпадку ведама прылажыў рукі і Гардзей. Ён нагаварыў Сідара якраз у той час, калі асаднік яго засудзіў, зрабіць што-небудзь

такое, каб на душы адлягло, а ў іх, окупантаў смерцяй ёкнулася.

Аднак у горадзе цясьляр доўга ня бавіўся. Як вярнуўся да хаты, быў хмарней хмар, чарней ральлі. Узяўшы жонку за рукаў, вывеў на загуменьне, далей ад дзяцей і расказаў, што яго сябру Сідара судзілі і расстралялі, што ён ня шукаў ніякай работы, а памчаў хутчэй дахаты, бо магчыма, што і яго расстраляюць.

— Ты разумееш,—пачаў з жарам даводзіць жонцы, быццам тая яму прэчыла,—што трэба неяк інакш раскручваць работу, бо падлюгі перадушаць нашага брата. Ты мне не кажы, я тут сам цямлю, што трэба інакшы падыход. Усю дарогу аб гэтым меркаваў. Трэба ўсё так рабіць, каб ім цяжэй было перамагчы. А то забілі і канцы табе тут, а яны тваю могільку яшчэ ўтоптываюць. Я, бачыш гэта і ўперш разумеў і ты тут нават не памыкайся прэчыць. Што ім горш, дык нам лепш. Вось забілі Сідара і банкетуюць, а каб мы ўсе разам, дык трасца ім у бок. Ціха, ты слухай, я хачу табе, дурной, давясці што куністыя разумны гэта народ, ты мабыць ніводнага з іх ня бачыла. А вось мне адзін сказаў, так па ягонаму і выйшла: не гарачыся, кажа, а вось станавіся ў шэрагі, наперад ня вытыкайся, ззаду не аставайся, а з намі, кажа, трымайся. Любата!

Ён доўга, блытаючыся, даводзіў жонцы, чаго і сам яшчэ не ўяўляў выразна, але адчуваў сваім

бунтарскім нутром. Каб паказацца ёй вельмі да-сцціпным у справах політыкі, стараўся прыпомніць словы вясковага камуністага і паўтараў іх. Ён чуў канешную патрэбу выказацца, уцелаіціць у словы свае новае думкі-пераконаньні, пачуць фальш і правату сваіх пачуцьцяў. Бо ад гэтых нахлынуў-шых нальлей і пачуцьцяў, яму не пад сілу, было аднаму, а ісьці з павінным перад вяскоўцамі— надта ўжо канфузна. Урэшце, унадзіўшы момант, жонка пачала аб сваім:

— Ну і лапочаш-жа ты, губы не дасі раззья-віць. Мы тут бабы забастоўку аб'явілі.

— Забастоўку?

— Ну, але! Вось парашылі ўсе ня ісьці да Даўбняка танней двух золотых жыта жаць. Хоць ён тут хай распражэцца, ні адна ня пойдзе.

— Правільна. Хай лепш зярно зямлю тлусьціць, чым пуза кулака.

— Правільна кажаш? А я ўсё цябе чакала, каб параіцца, можа мне пажынаць са два дні, надта-ж у нас у хаце голадна.

— Дурань баба, і ня важся ісьці, а ўрэшце да-ведаюся, пабягу на вёску як там...

На вёсцы шумелі як у вульлі—аказваецца, што перш забаставалі парабкі, а пасья вёска далучы-лася да іхнай забастоўкі. Кінулі работу ў некаль-кіх маэнтках. Вёска Мытлякі шумела і грамадзі-лася, бо забастоўка мелася ахапіць усю акругу. Абшарнікі і кулакі дзіка равуць і пенай плююцца,

бо збожжа сыпецца—золатам, бурштыном укрывае зямлю. А тут што ні момант, што ні дзень новыя весткі, сьвежыя навіны.

У суседні двор прыехаў пэпэсавец з гораду і нагаварваў парабкоў пабаяцца панскіх пагроз і стаць на работу. Два парабкі здрадзілі, хацелі пайсьці на работу, але іх ня пусьцілі другія, крыху там паваўтузіліся і абізьбячылі адзін другога. Абшарнік выдаў здраднікам аружжа. Бадай па ўсіх дварох панаехала конная паліцыя, а ў суседнім двары да вёскі Мытлікаў у вежы палацу пастаўлены кулямёт. Сям'я пана выехала ў горад, але, не даяжджаючы да вакзалу, зламалася чамусьці вось і паненкі па шчыкалаткі ў гразі прыйшлі пяхтурой на вакзал.

Даўбняк прывёз жнівярку ад пана, але хлопцы з Мытлікаў прыгразілі кулаку выяжджаць на поле. Прыехаў атрад паліцыянтаў і кулак пачаў жаць. Праехаў адзін-другі загон і раптам: стоп—машына паламалася, бо нехта ў жыта панаторкаў жалезных пруткоў.

Забастовачны камітэт, выбраны з парабкаў і сялян, склікаў мітынг, на якім усьпелі выступіць толькі Яска Лягутка, Гардзей і Міхасёнак. Усе заклікалі стаяць цьвёрда за свае дамаганьні, стаяць адзін за ўсіх і ўсе за аднаго. Наскочыўшая конная паліцыя разагнала мітынг, жорстка некаторых пабіўшы. Сын Даўбняка, які за вуглом падслухоўваў, а як пачалі разганяць, кінуўся на пад-

могу паліцы і пакуль распазналіся, паліцыя па абмылцы і яго асьцявужыла нагайкамі. Кпінавалі пасьля з яго, што малавата яму плоцяць за пасьлугі.

Наведаў Мытлякі і пэпэсавец. Солтыс—беларускі хадэк, склікаў яму сялян. Панскі агент пачаў даводзіць, што забастоўка шкодзіць ня пану, а дзяржаве. Інтарэсы дзяржавы—гэта інтарэсы ўсіх грамадзян, а разам з тым і мытлянцаў. Што калі яны згодзяцца спыніць забастоўку, дык ён даб'ецца ў пана двух процантаў надбаўкі. Лепш што-небудзь зрабіць, як час і дабро марнаваць, і «ні пса» не зарабіць, бо пан можа машынамі сжаць.

Сяляне пачалі падтаківаць:

— І то праўда, разумна мяркуе.

— Проста лапатай у розум кладзе.

— Ну, ну, яшчэ што-небудзь раскажы.

— Ціхацей-це, не перапывайце, гладка ён баіць.

І—пэпэсавец стараўся—думаў, што рыбка клюе. Раптам нехта з грамады кінуў анучу, намочаную ў дзёгці проста ў твар пэпэсаўцу. Анучка вазьмі да зачэпіся за акульяры. Пакуль пэпэсавец, адплёўваючыся, выблутаў акульяры, пакуль іх абцёр, дык грамада аж клалася ад сьмеху. Назьдзекваліся з яго як досыць.

Кроўю залілося нутро, зашчымела болем у сэрцы, калі сяляне даведаліся аб панскіх зьдзеках. Было так. Захварэла ў парабка дзіця. Пайшла

жонка прасіць у пана малака, бо з двара выйсьці ня вельмі пускае паліцыя, а дзіця ўжо колькі дзён нават вуснаў нічым не змачыла. Пан прагнаў парабчанку, а малаком загадаў паіць паліцэйскіх коняй і сваіх сабак. Мала таго, на відавоку галадаючых парабкаў загадаў верным сваім паслугачом падмазаць колы кароўім маслам і паехаў у суседні маёнтак, дзе з паліцэйскімі камандзірамі банкетавалі да позьняй ночы. Забастовачны камітэт ураз-жа рашыў сабраць дапамогу батракам, што даручана было зрабіць Габрусёнку і Гардзею.

Даручэньне камітэту было жвава выканана. Габрусёнак і Гардзей, узяўшы мяшкі, пайшлі па вёсках і неўзабаве прывалаклі ў мяшкох рознага добра.

— Гэта ня ласка, а абавязак,—казалі сярмяжнікі і часта дзяліліся з апошнім—падмялі дно ў кадцы, адсыпалі колькі прыгаршняў ад насеньня, жыдчэй зварылі зацірку, зьелі посьніцу,—але далі, бо давала рука каравая, загрубелая катаржнай працай, рука, якая нясе шал абурэньня і сьмяротныя ўдары сытым, чысьценькім беларучкам.

А забастоўка шырыцца, набірае пругкасьці. На полі ідуць сутычкі парабкаў і сялян са здраднікам і паліцыяй. Зашныралі па дарогах і вёсках шпікі, нагналі яшчэ больш паліцыі, а як дзе, дык і войска, пайшлі чуткі, што прывезьлі нават атрутных газаў. Асаднікі і кулаччо ўзброіліся, аб-

нагледлі, паказваюць воўчы зубь. Па начох ня сьпяць, вартуюць, бо ўдабавак сухмень стаіць і вецер. Вёскі таксама назначылі дазоры і варты.

У паветры чуецца бура, ідзе усё больш рэзкае разьмежаваньне паміж забастоўшчыкамі і панствам. Той-іншы ў вёсцы рвецца ў бой; той кажа, адстаньце вы ад мяне, мая хата з краю, я нічога ня знаю; той ноччу шпігуе—да вокнаў прыліпае, каб падслухаць, падгледзець, той плюе на ўсялякія забастоўкі, бо хоча зарабіць і ня хоча мець гузака ад паліцыі.

— Ганьба і бойкот здраднікам, а з панскага поля вон іх сілай!—разьлягаецца грозна па маёнтках, вёсках і з жалезнай рашучасьцю праводзіцца забастоўшчыкамі ў жыцьцё.

Забастоўка пружыніцца, збожжа сыпіцца, а па чутках пан гатоў пачаць гутарку аб павялічэньні платы. Найбольш працуе забастовачны камітэт, і сяляне Міхасёнак, Гардзеі, Сцёпка, Шуйка і іншыя. Голас кампартыі ўсё грамчэй разьлятаецца, усё большы мае послух у масах на мітынгах, пад стрэхамі парабкоў і бядняцкіх хат. Друкаванае слова партыі пераносіцца па нявідзімых падземных шляхах, куды лепш, як загады начальства па тэлеграфі, бо забастоўшчыкі закідаюць драты на тэлеграфны дрот, а другі канец уторкваюць у зямлю і ўсе загады і гутаркі паноў правальваюцца праз зямлю. Пеняцца паны са злосьці і страх за плячмі варушыцца.

Завастраецца барацьба. Два ворагі, ашчэрыўшыся, шкодзяць адзін другому як мага. Паліцыя ўсё часьцей-гусьцей робіць наскокі на вёскі. Нацягваюцца нэрвы ў забастоўшчыкаў. Організуюць яны сваю самаабарону, набракаюць энэргіяй. Асабліва радасна ўскалыхнула забастоўшчыкаў вестка, што рабочыя ў бліжэйшай гуце і лесапілцы аб'явілі забастоўку салідарнасьці. Пачалі грамадзіцца забастоўшчыкі і ў адзін голас: ну, значыць, пераможам, наша возьме, стойка трымацца! Рашылі дзеля сувязі з рабочымі паслаць Сымона, быўшага чырвонаармейца і Гардзея.

Загальхалі чырвоныя, яскравыя палотнішчы над вёскамі і панскімі дварамі. Асьцярвянелае панства і яго паслугачы зрываюць, валтузяць, кумячаць крыльлі чырвоных птушак, якія гукаюць бальшавіцкімі лёзунгамі і гук гэты бы атручаныя стрэлы колюць, пякуць, кусаюць ашалелае панства.

Залунала падбухторваючая новасьць—прапаў у ночы кулямёт з панскага палацу. Вінавацяць пакаёўку, быццам упусьціла цішком бандытаў. Арыштавалі яе. Але ў пана ёсьць падазрэньне і да тых двух парабкаў, што не бастуюць—шапкі то яны зьнімаюць, аднак у вачох мільгацяць дрэнныя аганькі. Адабраў ад іх зброю. У паліцыі таксама бяда—усе коні пачалі кашляць, нехта кажуць, падсыпаў ядавітых зёлак.

Забастовачны камітэт даведаўся, што ўлада хоча справакаваць на крывавае пабоішча, каб развязаць сабе рукі і агнём і мячом усьміраць забастоўшчыкаў, каб паставіць на калені хамаў. Мае пачацца ад павальных вобыскаў і пагалоўнага зьбіваньня забастоўшчыкаў.

Сутычка нямінуча. Вось-вось ашчарэпяцца ў дзікіх жорсткіх абыймах заклятых запальчывыя ворагі, вось-вось брызне, палецца кроў.

А дасьпелая ніва, апусьціўшы ніц-долу каласы, плача залатымі сьлязамі і ўкрывае зямлю чырвань-золатам і бурштынам. Ня маюць батракі, ня маюць забастоўшчыкі жалбы да нівы нікай літасьці, бо ня маюць яны і да сябе жаласьці. Што ні момант яны гатовы на самыя страшныя ахвяры. Няхай галодная сьмерць страпае па шыбах вокнаў, няхай бяздом'е, беспрацоўе пужае мутнымі, як васеньні дзень звар'яцелымі вачмі—батрак ня пойдзе ў іхны штаб, у палац, не сагнецца перад панам.

Цьфу! на яго.

Батрак, напяўшы і напружыўшы мускулы, чакае да сябе прыходу пана шматгаловага, многарукага ў паліцэйскіх мундзірах. Пан прыдзе з катаваньнямі і здзекамі, па рабства і пакору.

— Не здамося! з грымотам разьлягаецца па шэрагах забастоўшчыкаў, ажно дрыгаціць вінтоўка ў руках панскае ўлады.

Сутычка нямінуча,

Ня вытрываў

Калі каму па каму, дык Яўхіму два камы, ды што два—тысяча і адна злыбяда есьць поедам яго малазямельнага, але многапакутнага. Як ён ні біўся, як ні намагаўся на сваім вузенькім шнурочку, а ўсё з году ў год больш грозны недарод, больш сухі голад.

З дакорам і мальбой да ўсіх «надлюдзкіх» сіл кідаў ашчадна і старанна зярняты ў худую камяністую глебу; з трывогай і з болем у сэрцы сачыў, як праціскаецца наверх паджарая рэдкая рунь, з праклёнам і распаччу згортаў у кучы зрэзаную пляшывую ніву, альбо, скрыгочучы зубамі, заворваў сваю бескарысную мазольную працу і надзею.

Каб за падаткі ня сесьці ў турму, каб не памерці з голаду, мусіў Яўхім узяць кароўку на вяроўку і—на рынак. А там не прадаў, а проста як дарам аддаў, за бесцань. Бедняку так: купіць—дорага, прадаць—танна. А іншага ратунку няма, трэба выкручвацца, як скурат на агні. Асіраціў сваю абору, дый кварта малака—не абы-якая падмога. А каб ня так шчымела на сэрцы—хлебанаў гары.

Вярнуўшыся дамоў, зайшоў у хлеў да коніка і заплакаў—адзін ён застаўся. Але як паглядзіў рукой па кастлявых бакох каня, дык злосьць узяла: косьці ды скура—пэўна-ж, такая шкапіна будзе прыставаць у баразьне, у дарозе, ня выручыць у ліхую гадзіну,—граша дзіравага ніхто ня дасьць.

Вось бяда за бяду так і чапляецца, і валовай скуры ня хопіць, каб напісаць пра ўсё. Дый дарэмныя турботы, бо трэба толькі глянуць у вочы Яўхіму, пачуць уздох-енк яго жонкі, сьлёзныя нараканьні галодных дзяцей, як ва ўсім гэтым пабачыш гісторыю панскай окупацыі, уцяміш боль распачы і агонь нянавісьці гэтых бедакоў.

— Вытрымаць яшчэ дзень,—вось з чым устае і кладзецца Яўхім.

Як сасонка на стромым беразе ракі конвульсійна чапляецца карэньнямі за сыпкі сухі пясок, так і Яўхім упарта, цярпліва трывае пад градам злыбяды, гора і насланьня.

Вытрымаў яшчэ адзін год, нібы доўгі цэлы век. За гэты час ад хвароб і галадоўлі памёрла колькі душ сям'і. Яўхім быў са тры разы арыштаваны, ну, і пабіты за штрафы і падаткі, якіх ужо не плаціў. Пан падстрэліў яго жонку, калі тая зьбірала грыбы ў лесе—цяпер кульгае ды рана гноіцца.

— Бяда з гэтымі бабамі,—жальбуе, шкадуючы, Яўхім,—не адну ўжо пан падстрэліў, аднак, смольню лезуць. Бо што ты зробіш: вясковай жанчыне сабраць грыб ці ягаду—толькі-ж тэй і ўцехі ў яе

беспрасьветным жыцьці, адна тая акраса пры бя-
хлебцы і сухім посьце.

А тут і поля ўсяго не ўрабіў, бо конік у баразьне
як лёг, так і ня ўстаў. Каб калі цыгаркай душу ад-
весьці, дык тутунь быў засеяў, бо куплёным не на-
курушыся. Але-ж не давялося скарыстаць, бо ўлас-
нымі рукамі змусілі павырываць расаду і штраф
заплаціць. І хатнія справы пагоршыліся: саган ста-
ры адбыў свой век і няма ў чым поліўкі зварыць,
а жонка пілуе, кажа, што з ім, з Яўхімам, ня жыць-
цё, а катарга.

Але Яўхім трывае. На ўсе спосабы ўхіляецца ад
новых удараў сваёй долі, рознымі пуцінамі абы-
ходзіць жыцьцёвыя няўдачы і перашкоды. Доўгі
час шукаў паратунку ў бога, малітвах, шукаў праў-
ды ў судзе супраць пана за пакалечаную жонку,
прасіў дапамогі ў ксяндза, абароны—у гміне і
ўсюды—адна толькі крыўда, зьдзек і паняверка.

Дзівіўся Яўхім, гледзячы на жонку: яе ня так
бяда сушыць. Вось яна сабе пастогне, пакрэхча,
як вярбіна старая, але не бярэ ў душу свайго гора,
не паддаецца распачы. Дай, думае Яўхім, пачну і я
стагнаць, можа гора свё выстагну. Ну, і пачаў
стагнаць ад зары да зары, што-б ён ні рабіў—ці
ішоў на сенакос, ці палуднаваў сухой скарынкай
з вадой, ці на сходзе ў вёсцы быў—усюды стогнам
стогне, а бяда ані гу-гу.

Аднэй ночы ня так ад думак, як ад голаду ня
спалася Яўхіму. Ляжаў і думаў, з якога боку і яко-

га ліха яму трэба чакаць у наступны дзень і як гэта падставіць карак так, каб менш балела. Думаў і нічога ня мог прыдумаць. І так яму маркотна зрабілася ў яго бязвыходным становішчы, так усю самоту і боль адчуў ён, што хоць ты жыўцом у зямлю лезь. Бо хоць-бы табе хто заступіўся, хоць-бы хто паратаваў, памог. Усюды падстаўляюць ножку, усюды штурхаюць глыбей, на дно нэндзы, і калі ты ўпадзеш, завьеш з болем, дык яны, гэтыя войты, ксяндзы, паліцыянты, паны рагочуць ды хмарай зьяляюцца, як груганьнэ над мерцьвяком. Што дзень, то ўсё больш нядужаю, немач агортвае, а яны толькі гэтага і чакаюць, рвуць цябе зубамі на кавалачкі і ня важся адбівацца.

— Не-ткі, мусіць, ня вытрымаю!

І так да раніцы Яўхім перабіваў свае цяжкія думкі воклікам:

— Не-ткі, мусіць, ня вытрымаю!

Як разьвіднела, згледзеў Яўхім на сьцяне серп, што вісеў тут-жа на цьвіку. Глядзіць ён на гэты звычайны і добра вядомы серп—рабіў-жа ён яго сам у кавалю,—глядзіць і няможа вочы адарваць. Нешта ён яму нагадвае, недзе ён яго бачыў і не адзін, а з малатком... «Паўстань пракляцьцем катаваны...», успомніўся раптам яму мотыў «Інтэрнацыяналу» і гарачынёй абдало ўсё цела. Мысьленна пяюў Яўхім, і пад гэты сьпеў загарэлася палкая новая думка, таенная, спагадная і такая блізкая, радасная, што ўсяго ўзрушыла, усхвалявала. Ён барджэй

ускочыў з пасьцелі, каб з кім пагутарыць, параіцца, пагардзіцца... Аднак, жыцьцёвы досьлед стрымліваў ягоны запал, нават жонцы не сказаў—ня мог адважыцца голасам перадаць, баяўся, каб гэтую думку не адабралі, каб ня выбілі з-пад ног адзіную апошнюю кладку, па якой мусіць перайсьці на той бок лепшага жыцьця...

Нечакана яго думку выказаў уголас вучыцель польскай школы, што была ў вёсцы. Яўхім так задумаўся, што, пераступаючы з каменя на камень па гразкай вуліцы вёскі, не заўважыў, як насупроць яго ішоў вучыцель, таксама стараючыся напасьці на каменны і кладкі. Яўхім зьнянацку гэтак штурхнуў вучыцеля, што той замахаў рукамі, як вятрак крыльямі, страціў роўнавагу і стаў на карачкі ў гразь.

— Эй, бальшавік! Хіба ня бачыш хто ідзе?

— Вось у добры час сказаў,—падумаў Яўхім і цьвёрда пастанавіў запісацца ў камуністычную партыю.

І пачаў Яўхім шукаць пералазу да партыі. Чуў, дагадваўся, што сусед па вёсцы, Клім, мае дачыненне, даходзіць да компартыі. Ну, і прыстаў неадчэпна да Кліма.

— Запішы ў партыю, бо ня вытрываю.

Клім хітрым словам, вострым вокам вытрас нутро Яўхіма на дзенны сьвет,—чыста! Аднак, асьцярожна панадзеіў.

— Дай спакой, ня мне запісваць. А вось што маю, дык падзялюся: літаратуру куністычную маю—выпадкова знайшоў. Прыходзь заўтра падвечар да Белага Каменя ў панскім лесе, ведаеш. Ну, дык там дам табе, а ты пачытай і другім перадай. Не кажы толькі, адкуль узяў, бо і табе, і мне дрэнна будзе ад панскае ўлады.

— Прыду, братка. Ну, вось і добра. А то ўжо чуў, што больш ня вытрываю, што ўнутры нешта трэсьне, парвецца.

Да белага Каменя па літаратуру Яўхім прышоў не абьяк, а з вялікім кошыкам—каб набраць сабе і іншым даць. Накладу, думаў, поўны кошык, а зверху лісьцем прыкрыю. І нямала зьбянтэжыўся калі яму Клім даў толькі адну невялічкую лістоўку і тая на тонкай гільзавай паперы.

— А кошык ты гэта нашто?

— А так сабе. Ну, а чаму кошык ня ўзяць? Вось, напрыклад, у грыбы хадзіў.

— Гэта ты добра прыдумаў. Калі ты такі хітры, то цябе паліцыя доўга не распазнае.

— Ну, а як-жа наконт гэтага... Калі пойдзем?

— Куды?

— Паноў біць.

— Ты, брат, з гэтым не сьпяшайся. Партыя скажа, тады... А цяпер пачытай пакуль і давай разойдемся, бо там нешта за кустамі шарахціць.

— Каб хутчэй, бо вельмі-ж ужо цяжка,

Прачытаў Яўхім лістоўку не адзін раз і ня два, але зачытаў яе да дзірак. А вось чаго спадзяваўся там знайсці, не знайшоў,—ня было закліку да паўстання і ня было абяцанак, што хутка паляціць стоцьма панская ўправа. Аднак, лістоўка, чым яе часцей чытаў, тым больш цёпла і прыязна прамаўляла, а яе праўда глыбей западала ў сьвядомасьць.

Памаленьку Яўхім уцягнуўся ў рэволюцыйную працу і запісаўся ў партыю. Цяжка было Яўхіму ператрываць гэтае доўгае «памаленьку». Усёй істотай, усім нутром сваім прогся ён хутчэй да кампарты, бо гэта быў адзіны выхад з яго згубнага становішча. І калі зрабіўся партыйцам, дык ня раз, калі бот окупанта націскаў так, што ўжо дух займала і калі яго нутраныя струны напіналіся да адказу, тады ў гэтыя цяжкія часіны Яўхім знаходзіў у партыі палёгку то арганізуючы забастоўку парабкоў, то нясучы сьцяг на дэманстрацыях, то выступаючы на рабочых мітынгах ад імя працоўнай вёскі. Яўхім у часе гэтых радасных момантаў усю сваю нянавісьць, боль і распач перарабляў у рэволюцыйнай машыне на рэволюцыйны гарт і сілу.

Але чым далей, тым усё больш множыліся гэтыя цяжкія часіны, тым трудней было іх вытрываць.

— Слухай, Борух,—казаў Яўхім да свайго старшага таварыша,—неўмагату мне далей так ча-

каць. Няма ўжо сіл. Няўжо я адзін такі рупны ў партыі. Ну, скажы, калі ласка, як мне змагацца—вось так, паступова і спакойна за гэтыя штодзённыя патрэбы, калі перада мной, перад маёй сям'ёй, нават перад маёй вёскай вырасла ва ўсю веліч жудасная патрэба—жыць! Гінем мы, чуеш, гінем—бледны голад нявылазна сядзіць на покуце ў нашых хатах, сядзіць, пакуль ня вынесуць гаспадароў на могільнік у жоўтыя ямы. Як-жа чакаць, калі з цябе дух вон лезе. Ну, як-жа тут вытрываць?!

— Спагадаю і разумею, бо я і ты—тое самае, аднак, трываю! Няправільна я сказаў: тое самае. Ты вось здароў, а я ледзь дыхаю—пяць гадоў астрогу за прыналежнасьць да кампартыі высмакталі ўсе мае сілы, а цяпер беспрацоўны і паліцыя бязупынку тэрорызуе, дзяцей поўная хата, жонка, сам ведаеш, атруцілася з гора, калі я сядзеў у астрозе. Біць паноў ня так трудна, а вось ты вытрывай у рэвалюцыйнай падрыхтоўцы да рашучых баёў! Так што мне трэба было-б у цябе запытацца: як тут вытрываць?

Пасьля ішло доўгае навучаньне, як і чаму трэба трываць, як шкодна і небяспечна цяпер «пачынаць», як дзіўна, што ён, Яўхім, прабываў столькі ў партыі, не разумее такіх простых рэчаў.

— Чаму гэта я не разумею,—пакрыўдзіўся Яўхім.—А хто ўстрымаў вяскоўцаў ад самасуду над паліцыянтам, які акрываўіў мне твар бізуном за

маё сьмелае слова. Лягчэй шалёнага быка за рогі ўстрымаць, як іх, аднак, вось словам уціхамірыў іхны паўстанцкі выбух. Дык, мусіць, разумею. Тут, браце, іншая рэч. Прышоў я да цябе, каб думкі свае неадчэпныя выкласьці—трудна мне з імі: усё бягуць і бягуць наперад і такую пратапталі сьцежку, што і самому павабна пайсьці. Баюся, братка, за сябе, магу сарвацца і пайсьці, хоць увесь час, зацяўшы зубы, трываю. Вось я і прышоў да цябе, каб мацней прывязацца да партыі, а ты—маладзец, ня толькі прывязаў, але і прыкуў і, мабыць, надоўга.

Яўхім з цягам часу зрабіўся добрым бальшавіком і дысцыплінаваным партыйцам, што было сіл змагаўся ня толькі са сваімі тэрорыстычнымі бунтарскімі несваячаснымі настроямі, але дакараў і стрымліваў іншых.

Надышоў час першамайскае дэманстрацыі. Шмат працы палажыў Яўхім, каб згуртаваць больш сялян у мястэчку на дэманстрацыю. Шчыра, аддана працаваў, ну, і дачакаўся радасьці: усё мястэчка было запруджана народамі, ажно паліцыя стурхнула і ня важылася перашкаджаць ладзіць дэманстрацыі, трымалася збоку—для яе ўсё гэта было неспадзеўкі. А тут стройныя рады рабочых і сялян, жанчын таксама, нават дзятва сфармавала атрад наперадзе са сьцягам. Ды сьцягаў наогул шмат, а кожнае такое чырвонае палотнішча—гэта крык радасьці Яўхіма. А песьні рэво-

люцыйныя так і грываць. Колькі-ж народу,—усе табе нага ў нагу ідуць, і кожны палыхае ўнутрым агнём. Якая зьлітованасьць і рашучасьць! Ну, хто паверыць—то-ж вунь Палута, здаецца, згрыбелая, порах сыпецца, а ідзе, як пад вянец. Не, Яўхім ніколі на гэта ўсё не спадзяваўся. Ён зусім ап'янеў ад нечаканага поспеху, ад бурнага наплыву радасьці, уздыму рэволюцыйнага пачуцьця. Ня інакш, як час расплаты блізка, рашучы бой надыходзіць... Як ня ўхіляўся Яўхім ад гэтых павабных думак, але ня мог саўладаць са сваёй хмельнай галавою, у якой рух усхваляваных мас, маршавы тэмп рэволюцыйных песень узрушылі выбражэньне, падбухторвалі на рашучы вялікі ўчынак.

— Эх, адвясці-б душу!

Чуе Яўхім збоку: нехта расказвае, як пачалася рэволюцыя ў іхным горадзе, як будавалі барыкады, як разганялі паліцыю. Гэта ўспамін аб Кастрычнікавай рэволюцыі, але бег частых і блізкіх думак накіроўвае выбражэньне Яўхіма на іншы напрамак, ён рысуе сабе гэта ў сучаснасьці, ён гэтага хоча ўсёй сваёй істотай, хоча, каб так было ў Вільні, у Беластоку, у Варшаве. Ён верыць у сваю выдумку, ён захоплены гэтай весткай. Дык, значыць, пролетарыят рушыў, пачаў, пролетарыят на чале, так і партыя кажа, што як пачне пралерыят...

З натоўпу гукалі лёзунгамі:

Няхай жыве комуністычная партыя Заходняй Беларусі!

Няхай жыве пролетарская рэволюцыя!

— Ура! Ура!—крычыць Яўхім і выходзіць на падвышэньне. Ён проставалосы, развогнены, у твары ясная і прамяністасьць. Чуе, як бурная радасьць і жаданьне непаўстрымана пакацілася па бітай сыцежцы яго бязупынных лятуценьняў.

— Таварышы, нацярпеліся мы даволі! Дык хто проціў рэволюцыі, таму галава далоў. Годзе, спусьціўшы вушы, церціся па панскіх парогах. Бо рэч вядомая, што ўб'еш, то і ўедзеш. Бо наша сіла, наш ратунак вось у чым!

І Яўхім грозна патрос магутным кулаком у бок паліцыі, якая тапталася на месцы і, зьбянтэжаная, ня ведала, што ёй рабіць.

Гаворыць Яўхім, а недзе далёка, у глыбі свайго нутра, адчувае нежаданае, прыкра-патрэбнае, што нябачнымі ніткамі цягне яго з трыбуны, блытае язык—бунтарства селяніна заступае месца рэволюцыйнай сьвядомасьці пролетара.

— Аднак, таварышы, кайданы яшчэ моцныя, а мы ня ўсе ўцямілі, што чым яны мацней, тым нам горай. На гэтыя кайданы даем апошняе, крывавым мазалём набытае. Бяруць нашых дзяцей бараніць нашыя ярмо і кайданы. Выціснулі з нас і глебы нашай усю сілачку і жыцьцёдаўчыя сокі. І сеем мы цяпер пот, кроў, сьлёзы, а пажынаем

крыўду і галодную сьмерць. І ці ёсьць адна ноч, каб ня чуваць было панурага бразганья гэтых кайданоў на нашых сьцежках-пуцінах, што вядуць у каменныя мяшкі панскіх астрогаў. Хто з нас не адчувае, як кайданы скруцілі кожны наш рух, уядаюцца да крыві ў цела і душаць, душаць да сьмерці...

Круты рухам Яўхім разьдзірае каўнер. У гэты момант ён адчуў увесь цяжар і труднасьць нянавіснага, набалеўшага зьнявольеньня і ўціску. Крыўда, бы вар-кіпень, ашпарыла нутро. Нянавісьць, прага помсты сьціснулі за горла, затуманілі разважнасьць. Яўхім цалком аддаўся бунтарскай стыхіі. Злосна варочаючы налітымі крывёй вачыма, хрыпатым голасам напоўпрытомны, крычаў так, бы хацеў выкрычаць тья бурлівыя пачуцьці, што разрывалі грудзі.

— Браты, таварышы, няма чаго чакаць! Калі ня мы сягонья, дык яны нас заўтра падушаць, жыўцом паядуць. Няма сілы больш трываць! А ці вы ведаеце, што ў горадзе ўжо пролетарыят паўстаў, барыкад колькі хочаш, а праклятага панства як і ня было—на ўсе чатыры бакі разьвеелі!.. Дык хто за рэвалюцыю?.. Браты, таварышы, вунь яны ўжо пачынаюць. Дык ці-ж нам пакорліва падстаўляць голавы пад іхныя шашкі...

Яўхіма канчаткова апанаваў малады шал, дзікі зьвярыны разгул. Покнулі напятае струны, а з

іх сарваліся баявыя лёзунгі і паляцелі агністымі птушкамі над хвалямі натоўпу.

Паліцыя, атрымаўшы к гэтаму часу падмогу, кінулася з асьцервяненьнем на мітынгуючую гушчу народу, кінулася тушыць крывёй сярмяжнікаў іхны запал клясавай нянавісьці.

Але словы Яўхіма, бы іскры, кінутыя ў бочкі пораху.

Запал выбухнуў паўстаньнем.

— Ура!—загрымеў усхваляваны натоўп.

Тысячны выкрык, улюлюканьне, рык былі рэхам парваных Яўхімавых струн.

У момант была разброена паліцыя, зруйнаваны паліцэйскі пастарунак, суд...

А пасья верхаводаў паўстаньня прыгарнула пад сваё крыло пушча.

А пасья карная экспэдыцыя...

Душа стала

Цяпер у нас на Зах. Беларусі такое бывае, што проста дзіву даешся. То-ж на старонку ўзьлегла магільная каменная пліта, а на ёй сядзіць павуком-старажам пузаты пан, у якога воўчая галава, а рукі зьмеі. Нават кожны стогн, кожны энк,— уздох працоўнага паняволенага пан ловіць зьмяінымі рукамі і душыць іх і заціскае ў кулакі.

Няма жыцця.

Але-ж у нас бывае такое, што проста дзіву даешся—жыве старонка, жывець такім жывучым напруджаным жыццём! Бо вось памяркуйце: зьверху як-бы той самы адвечны «хам, быдла» ды ўсё такое, а ўнутры—полымя рэволюцыі! Усё пайшло ўнутро, там яно гэтае жыццё палыхае бурлівым агнём, там яно ня можа стоўпіцца і дзеля таго размяшчаецца ва ўсім і ўсюды, ва ўсякай былінцы, усё набракае рэволюцыяй, нават кожны прадмет не якая-небудзь мярцьвячына, а адухоўленая істота, істота з душой.

Ну, хто мог падумаць, што стол можа мець душу. А вось у нас у Зах. Беларусі такое бывае,

што звычайны мужычы абмусолены, няскладны, пакалечаны стол мае душу. Вось паслухайце.

Перш-на-перш, што такое душа? Мая бабуля казала: душа гэта тое, што пасья сьмерці жыве. Ну, напрыклад, чалавека закапаюць у яміну, а душа хаць-бы што,—жыве сабе ды пажывае. Душа, гэта тое, што нічым і ніколі не заб'еш і сьмерць яе не бярэць, бо і сьмерць мае сваю душу, бо, як кажуць, дык нават у самай душы ёсьць свая душа. Некаторыя людзі кажуць, што душа мае выгляд дыму ці пары, што яна мае голас,—вось, напрыклад, калі адрыгаецца, дык кажуць, што гэта душа з богам гаворыць. Відаць бяз душы дрэнна быць, бо часта можна пачуць такое пракляцьце: душа з цябе вон. Адным словам, кожны, хто мае душу, сам добра ведае, што гэта за стварэньне.

Дык вось, у малазямельнага Паўла Петрашкі ўсяго чацьвартуха зямлі і сам ён гол, як сакол. А мае Петрашка дзяцей, як бобу, і гібель нявыплачанага падатку ледзь не за два гады. І дзеля таго, што Петрашка меў толькі адну пякучую думу, каб як выжывіць сям'ю, дык а падатках клапаціцца ён ані ня меў ахвоты, ані магчымасьці. Толькі сэквэстратар, які наскочыў з паліцыяй у вёску, напамніў Петрашку аб яго прымусовым даўгу для Рэчыпаспалітай.

Але-ж нічога і напамінаньні не памаглі—нечым было плаціць. Пуста ў хлявох і сьвірне, нэндза ў

хаце. Сьпяць на саломе, ходзяць абарванья, галадарміруюць, ну—голь-галіта перакатная. А што і было вартнейшага, Петрашчыха пастаралася з вока ссунуць, каб ня было павабна сэквэстратару.

Адно, што можна было вынесці з хаты, дык гэта стол, ну, але яму цана грош, ды і клопат з ім вазіцца. Пашмыгаў сэквэстратар туды-сюды, бачыць, што не за што зачапіцца, а тут ёсьць прадпісаньне ад ураду не даваць спуску ні ў якім выпадку, не фальгаваць, бо гэта дэморалізуе плацельшчыкаў, падрывае аўторытэт ураду, апрача таго, для Рэчыпаспалітай грошы патрэбны наза-рэз.

— Бярыце стол, — сказаў сэквэстратар да паліцыянтаў.

Пасьля дасьціпны чыноўнік наняў падводу, якая каштавала палову нявыплачанага падатку, і вось паліцыянты ўзвалілі скрыпучы скошаны стол на калёсы.

Петрашкава сям'я, як нябожчыка, з лямантам праводзіла сваю адзіную апошнюю мэблю і кляла чыноўніка, як паганую сьмерць, а хмарная, панурая табала сялян, стоўпіўшыся каля падводы, ваража мумрыла пад нос: ну, і дажылі...

Манішкаваму сэквэстратару было не да твару, што ён гоніцца на гэтае ламаччо. Каб падтрымаць свой панскі аўторытэт перад гэтым «цёмным людам», ён утуліў галаву ў плечы і, прыціснуўшы

портфэль к боку, сашчарэпіў рукі на жываце і, зыркаючы вачмі, сказаў:

— Ураду ня стол гэты патрэбен, а парадак і выпаўненьне законаў. Даводжу вам да ведама, што вы ўсе будзеце плаціць, што ад падаткаў ні ў якім выпадку ня выкруціцеся як-бы Лазара ні пелі. Вось вам прыклад, вось вам навуча.

І, ускочыўшы на брычку, рушыў да гміны.

Ня вытрываў кольківёрстнай дарогі стол-інвалід: расхлябаўся, растагнаўся, страціў роўнавагу і адна нага вывіхнула. Лаялі яго, здзекваліся над ім, кпінавалі з гэтай ахвяры панскай самаволі праз усю дарогу і ў самой гміне.

І перш, чым вынесці яго на ліцытацыю, сто-раж мусіў з агідай узяцца за лекі стала-мучаніка: прымацаваў ножку, пастукаў па бакох тапаром, прывёў да роўнавагі. А ўрэшце сплюнуў.

— А годзе, трасца тваёй галаве: усё роўна ня доўга табе ўжо дыхаць.

Шалёная злосьць узяла стоража, калі ён мусіў гэтую непатрэбшчыну валачы на рынак для ліцытацыі і каб-жа валачы—дык ён-бы душу адвёў, а то беражліва нясьці і меркаваць, каб не спаткнуцца, каб ня ззыбнуцца, бо яшчэ рассыпецца, пракляты, на віду перад людзьмі, сораму на век нарабіць, а войт загадае зноў зьбіваць.

— 50 грошай! Хто болей?—выстуківаў войт-асаднік малаточкам па скарабачаных плячоx стала.

— Купляйце паны,—заахвочваў са злоснай усьмешкай Петрашка, які стаяў побач стала, пачарнеўшы ад галадухі і кастрычнікавага надвор'я.

— Важна ня стол, а тая навука, якую ён дае мужыком; купляйце, паны, няхай дурны мужык вучыцца, як трэба жыць, каб яго ня грабілі. Падтрымоўвайце панскі гандаль мужычымі мэблямі.

Людзі касурыліся на стол і на гаспадара, які меў аднолькавы выгляд са сталом, і бокам адыходзілі. Падыйшоў кулак—сусед Петрашкі, абгледзеў стол дакола, але калі даторкнуўся да стала, дык той хваравіта закрактаў і скасабочыўся. Кулак чмыхнуў у нос і бардзей сунуў у бок. Ніхто не хацеў купляць.

— Трэба выручаць урад, даю адзін злоты,—сказаў ксёндз, які праходзіў міма. Дзеля таго, што ніхто болей ня даў, стол быў куплены ксяндзом.

На клябані стол ураз-жа пашчапалі на дровы і гэтым закончылі жаласьлівую гісторыю стала.

Цяпер - жа героем расказу выступае душа стала. Вышаўшы з пашчапанага цела стала, душа павандравала проста ў габінэт ксяндза. Зразумела, што як душа, дык яна ўмела змяніць свой воблік і прынімаць розныя чалавечыя ці якія іншыя воблікі. Да ксяндза, як да духоўнай асобы, душа зьявілася як дух, як пара, як голас. Быў ужо вечар. Ксёндз сядзеў за сталом, падлічаў нейкія рахункі і час-ад-часу хухаў у пальцы. Душа сказала:

— Старасьць ня радасьць, пальцы дубеюць. Але нашто хукаць, можна пры печцы нагрэць, глядзі як весела дровы гараць.

Ксёндз падышоў да печкі, растапырваў рукі перад бухаючым полымем і, хаваючы твар у цень ад далоняў, охаў ад задаволення. Урэшце адняў рукі, абапёрся на сагнутыя калені і паблеклымі вачыма, лыпаючы ад гарачыні і бляску агня, пільна ўглядаўся на палыхаючыя дровы. На развогненых паленьнях выступалі чырвоныя кроплі, вось-бы кроў, а форма палена ксяндзу штось напамінала. Ня мог больш глядзець на агонь, ад якога засьлязіліся вочы, адварнуў на бок твар і ў кутку згледзеў некалькі пален, зложаных стоймя.

— Паглядзі бліжэй,—кажа душа,—вазьмі ў рукі, гэта тыя самыя дровы, што і ў печцы, гэта пашчапаны стол. Ты купіў сабе бяду, гандлюеш чужой крыўдай, якая кроўю прасякла нават гэты мужычы стол,—гэта не смала, а кроў людзкая. Вось ты тут грэш рукі пры чужой бядзе, а той мужычок такі пачарнеўшы, абарваны, пэўне дрыжыць з малалеткамі ад подыху кастрычніка праз шчэлкі вакон і дзьвярэй хаты-развалюшкі. Яму няма на што абаперці ацяжалеўшую галаву ад бядняцкіх думак. А звараная бульба ўжо не высыпаецца на стол, а прэе ў гаршку і стаіць на зямлі, і галапузья дзеці, як парасяты, вокшаюцца каля сагана і, згаладалыя, пякуць пальцы і губы

аб гарачую бульбу. І няма нічога больш панурага, больш прыкрага зьявішча, як хата без стала, а чаму няма, бо ты купіў.

— Ах, пакінь ты глупства гарадзіць: нічога тут надзвычайнага няма, усюды такую бяду можна сустрэць. Апрача таго, я тут не вінават, гэта цывільная ўлада... Я стаю за інтарэсы дзяржавы, а пры тым шчасьце не ў багацьці.

— Сволач!—плёхнула душа па зношанаму нутру ксяндза і пайшла да войта, прыняўшы воблік сэквэстратара.

— Ну, што-ж, пане войт, нарабілі мы сабе клопату, як-жа нам рахункі падвесці: падаткаў не спагналі, за падводу вунь сколькі заплацілі, а стол нарабіў сораму і ўбытку. Ну, што далей будзе?

— Нічагусенькі. Глупства. Петрашка калі не падмажа, заканапачу ў астрог. А рахункі... каб навек такой бяды. Урэгулюю за кошт другіх хамаў, спаганю двайны падатак, дык і самому тое-сёе перападзе.

— Цьфу, прадажная скура,—сказала ад душы душа стала і павандравала на вуліцу. Крыкі ў рэсторане зьявляюцца ўвагу. Зайшла і падсела да польскага вучыцеля, прыкінуўшыся яго прыяцелем.

— Бачыў, як сягонья стол прадавалі?—спытала.

— Ты толькі падумай, адказаў вучыцель.—Прыехаў я сюды на гэтыя праклятыя крэсы з конгрэсуўкі, поўны надзеі ў нашу айчыну, поўны на-

дзеі, што ўрэшце, так сказаць, адлажу тое-сёе на чорную гадзіну, ну можа і ажанюся, словам, упарадкую свой лёс. Ах, як я тут мучуся, як мне тут цяжка. Я—соцыялісты, хоць да ніякай партыі не належу. Кожная партыя—гэта дэморалізацыя індывідууму. Але я соцыяліст і інтэлігент і вось зразумей, прыходзіцца разам з гэтым людам, з гэтай цемнатай жыць і прападаць у гэтай нэндзы. А што банкетую, не зьвяртаю увагі; прыходзіцца падрабляць пабочна (і вучыцель, прыгнуўшыся да вуха душы і паказваючы ўзглядам на паліцыянта, нешта пашаптаў). І ты ведаеш, чаму ўсё гэта кажу? Бо ты мне напамніў той трагічны сёнешні стол, што на трох нагах прышоў з вёскі на ліцытацыю. Прадстаў сабе, што вось гэты паганы стол ідзе па шляху на продаж, на ўбой, бо што ён больш варты? Але трагізм ня ў гэтым, а ў тым, што мне ўсё прадстаўляецца, быццам гэта ідзе ня стол, а наша найяснейшая Польшча тыльгіцкая па свайму шляху. Мне прадстаўляецца, я чую, як па яе сьпіне стукае ліцытацыйны малаток: «50 грошай, хто болей?», ну, ці можа быць больш нешта жудаснага—наша Польшча 50 грошай?!

— А што ты думаеш рабіць у зьвязку з гэтай жудасьцяй?

— Я не магу вытрымаць, я задыхаюся. Мiane душыць кашмар. Каб не звар'яецца, вось п'ю, п'ю і п'ю. А далей што-ж—кулю ў лоб, бо які-ж тут можа быць ратунак.

— Дурань!—сказала душа і вышла. Неўзабаве душа стала апынулася ў казарме, як салдат, у казарме сярод войска, якое нагнана для «ўспакаеньня крэсаў».

— Дык вось, браткі,—сказала яна шэптам між згрудзіўшыхся каля яе салдат.—Вось да чаго дастукалася панская Польшча. Бачылі сёння стол на ліцытацыі?

— А як-жа, бачылі і гаспадара стала бачылі.

— Ну, цяпер ведаеце, чаму беларускі селянін бунтарыць?

— Ведаем.

— І ня будзеце страляць па загаду ўраду ў сваіх сярмяжных братоў?

— Ня то што ня будзем, а станем з аружжам у руках на іх бок.

— Малайцы!

Па вёсках душу стала сяляне на мігі разумелі і ў якой хаце не паяўлялася, зараз выносілі пастанову, што каб ня згінуць, каб паны ня грабілі так другіх, як Петрашку, дык трэба організацца, змагацца да канца, да пабеды.

— Значыць, крыжовыя мукі стала і яго шлях гальгофы з хаты на рынак шмат чаму навучыў сялян: значыць, сьмерць стала акупілася,—так разважала душа, ідучы ў горад на мітынг рабочых. Там перад замусоленай, абдымленай, мазалістай фабрычнай сілай душа стала казалася, як дэлегат вёскі..

— Таварышы, побач з вашай эксплёатацыяй ідзе нячуванае прыгнечаньне і эксплёатацыя сялянства. Урад за падаткі выграбае апошнія з арудаў, з кадушак, грабіць апошнія хатнія прылады, а калі няма чаго ўзяць, дык бярэ астаткі якія-небудзь—стол-ламаччо, рознае рызьзё, якое ня мае для яго ніякай вартасьці, але робіць гэта дзеля таго, каб даказаць, што яго цяпер окупанцкае панаваньне, робіць гэта, каб назьдзеквацца над паняволенай клясай, над намі. Вось вам прыклад.

Душа расказала гісторыю аб стале і гэтак закончыла:

— Таварышы, край давіць магільная пліта, на якой танцуе свой апошні танец вяльможны пан. Усё жывое, творчае забіта ў падпольле, загнана ў нутро. Але абурэньня і нянавісьці ўжо так шмат, што ня можа стоўпіцца ўнутры окупаванага краю. Бярэце-ж наша полымя рэволюцыі і запаліце вялікі пажар! Няхай настане такі выбух, каб да чорта паляцела магільная пліта і назаўсёды прыдушыла нашага гныбіцеля і крывасмока.

І яшчэ яскравей запалыхалі вогнішчы чырвоных сьцягаў, выбухнулі ракетамі лёзунгі, вырас лес сталёвых кулакоў, гатовых сьмертаносна бахнуць па капіталістычна-абшарнічым гнязьдзе.

Як у казцы

— Ой, браточки, расказаць вам, дык не дасьце веры, бо ўсё роўна як у казцы. Ну і давялося мне перажыць сёньня на кірмашы!—захапляўся Мікіта між сваіх аднасяльчан, вярнуўшыся вечарам з мястэчка.

— Бачым, што перажыў нямала, калі галаву прывёз усю ў дзірках, усю абматаную.

— Гэта, дрэнь, аб гэтым пасьяля. Важна, што вось уласнымі вушамі чуў Чарвякова, старасту Савецкай Беларусі—на кірмашы да ўсіх прамаўляў.

— Пакінь плявузгаць. Ты, мабыць, хлебануў там лішняга.

— Куды там, даўно ўжываў гэтага зелья, няма за што. Пагана нам, браточки, жывецца, хай на яго бязгоньне такое жыцьцё, а вось табе сёнешні дзень здаецца змахнуў усё гора, крыльці выраслі. І кажу вам: ня дзе яно дзенецца, дабёмся свайго, ужо мы ім пакажам кузькіну маць, мы іх загонім дзе Макар цялят ганяе.

— Ды ты, брат, бяз толку кудлычыш, кажы, каб усім было ясна.

— Во ліхаманка, чуў кажу Чарвякова, ды што тут няяснага.

— Дадушы, звар'яцеў чалавек.

— Ну дык слухайце, пачну па парадку. Заладзіў я ўсе свае справы, дамоў ехаць яшчэ рана, а дзецца няма куды, дай, думаю, зайду ў царкву,—даўно ўжо там бываў. Стаў сабе тамака ў куточку, паглядаю ў бакі і ўспомнілася мне, як я тут калісь шлюб браў са сваёй бабай, а там далей і паплылі розныя грэшныя думкі. Ажно гляджу я, што гэта народ бяз часу выходзе з царквы, валам верне. Пажар, думаю сабе. Рушыў і я, ды прыслухоўваюся да гутаркі, чую, кажуць Чарвякоў гаворыць да народу на рынку. Тут я, браткі, локцямі раз-раз, шамятнуўся туды-сюды і шась на рынак. А там ужо народу так набіта, што камар носу ня ўточыць. І рабочыя з гуты прывалілі і ўсе местачковыя. Народ адзін другога цісьне і ўсё цісьнецца наперад. Паўзлазілі на вазы, дзяцей пабралі на плечы, там хтось пішчыць, што яго задавяць, аднак, не ўцякае, а наперад праціскваецца. Ведама, кожнаму цікава на беларускага старасту паглядзець. А яго нідзе ня відаць, але голас добра чуваць. Па-беларуску так табе і жарыць. Ну, я гэтак і пытаю: скажэце, браточкі, а дзе-ж ён, як-жа гэта яго прапусьцілі? Дык мне і тлумачаць: бачыш вунь на тэлеграфным слупе

труба—гэта радые, вось ён праз паветра і гаворыць у гэтую трубу. А дзе-ж ён сам—пацікавіўся я ізноў? У Менску кажуць, быццам на зьездзе саветаў гаворыць. Во яно, як думаю, але каб што ўцяміць, дык ніяк не магу, бо як гэта, з Менску ды аж да нас. А тым часам слухаю і лаўлю кожнае слова, ня дыхаю—усё каб больш пачуць. А тут народ ура крычыць, пляскаюць у далоні, я таксама ім памагаю, хоць гэта і перашкаджае слухаць. Раптам, браткі мае, паліцыя. Піск, гам, скогат і мяшчанства рассыпалася ва ўсе бакі ды з вугла наглядаюць. А наш брат цясьней у круг каля тэй трубы. Так і рашылі стаяць сьцяною, не здавацца і слухаць савецкага голасу. А тут конная паліцыя разагналася ды проста на нас—ударылася, а мы ня дрогнулі, ані з месца. Другі раз—тое самае. Праўда, той ці іншы лапае акрываўленую галаву, падняў стапаную нагу... Дасталося і мне. Тым часам паліцыя ад'ехалася на шагоў сто і наводзіць вінтоўкі, а іхны камандзір крычыць, каб разыходзіліся, бо будуць страляць. А тут і труба ўжо замоўкла. Бачу, зарухаліся нашыя людзі—відаць па ўсім, што разойдуцца. А паліцыя, як толькі згледзела, што ў нас замяшаньне, зноў наскочыла і давай хрысьціць бізунамі направа і налева ды арыштоўваць. Бачу я, што непераліўкі—трэба ратаваць Чарвякова, дабяруцца думаю і да яго. І я, браткі мае, як белка сам здіўся сваёй лёгкасьці, узабраўся на той слуп,

хрась, трубу адарваў і наўцёкі. Думаў прывязу ў
вёску і будзем слухаць. Але адабралі, сволачы—
добра, што ад арышту яшчэ выкруціўся—уцёк.

— Ну, скажы-ж нам, а хто гэта пусьціў Чарвя-
кова гаварыць?

— Гэта, брат, нашыя людзі ў гміннай радзе так
падстроілі. Гмінная рада, бачыш, устроіла гэтую
трубу, а нашыя людзі падкруцілі там нейкую
пружынку, каб гаварыў Менск, а ён з намі гаварыць
ахвоч.

Дадзелі паны

У вёсцы падняўся вялікі перапуд, страшэнны гармідар. Людзі забегалі, замітусіліся, зьбіваючы адзін другога з ног. Акурат так бывае з мурашкімі, калі часамі на мурашнік наступіць якое быдлё.

А ўзнялася такая крутуха і такі тарарам дзеля таго, што як з-пад зямлі вырвалася нейкая шалёная кабыла і давай гойсаць па вёсцы, па агародах, па садох. Поўсьць дыбам, вытрашчаныя вочы, хвост трубой, дзіка іржэць, бы нажом хто па шкле ёрзае, капыты як жорнавыя камяні, а пыл за ёй слупам верне.

Кроў стыгла ў жылах гледзячы, як гэтая ваўкарэзіна нішчыла дабро і працу вяскоўцаў: крышыла калоды пчол, ламала шчэпы, дратавала рунь, а віхор ад яе крутаніны груба зрываў краскі з цьвігучага саду.

І ніякага на яе ўходу няма. Хто падыйдзе,—біла задам ці грызла зубамі, абкідываючы шалёнай пенай.

Яе сьляды на руні наліваліся крывёю, зламаныя шчэпы енчлі балесна, заместа сарваных красак

выступалі сьлёзы, пчолы, кусаючы, атручваліся яе крывёй, а шалёная пена выпалівала плямы на траве і раны на целе.

— Панская кабыла! Зноў дратуе, топча! Беражэцца яе капытоў!

Так крычала ў распачы ўся вёска і знаходзіла водгук у кожным жывым стварэнні.

Сабакі: гвалт! гвалт!

Сьвіньні: уцякай, уцякай...

Куры: куды, куды...

Яшчэ няхай крыху часу пабудзе гэта пякельнае стварэнне і ад вёскі, ад людзей нічога не застанецца,—зруйнуе, з зямлёй змяшае.

І вёска рашыла:

— Трэба ратавацца.

— Гнаць!

— Біць! Мсьціць!

Першы кінуўся на праклятушчую кабылу Цыпрук. На здзіў усяе вёскі кабыла стала ўцякаць. Гэта прыдало яшчэ больш запалу Цыпруку, які даганяў на сваёй шматногай крыўдзе.

Кожны дзень, кожны шаг яго жыцця крычаў:— крыўда!

Вось пакахаў ён дзяўчыну і жаніўся і жыццё стала катаргай, бо ў хаце бязупынна скомляць дзье злыя сьвякроўкі—нэндза і бяда, бо ў полі енчыць малазямельле, а ў арудах наругаецца пустка.

— А ўсяму вінавата гэтае страшылішча—кабыла!

Цыпрук пёр з усіх сіл за вінавайцай сваіх крыўд, ажно вецер каля вушэй сьвістаў. Ён так разагнаўся, што ўжо каб і хацеў, дык ня мог-бы паўстрымацца. А кабыла разьвейваючы хвостом пад самым Цыпруковым носам уцякала ўсё далей і далей.

— Адагнаць гэту поскудзь ад вёскі, то я адганю, але каб толькі не перабраў меры, бо магу так загнаць, што і сам не вярнуся, а паўстрымацца—трасца яе галаве, ніяк не магу ды і не хачу. Няхай сабе я прапаў, але і гэтай ваўкарэзіне не здабраваць.

Так разважаў Цыпрук і парашыў панатужыцца з усіх сіл, каб злавіць кабылу—раз другі прыналёг і аберуч уплёўся ў ёя хвост.

— Стой! Ай! Ашалеў ці што?—раптам кабыла загаварыла жаночым голасам.

Гэта жонка Цыпрука, праснуўшыся ад болю, пачала лаяць мужа на што ён яе торгае за касу.

— Цьфу ты, нечысьць! Ну і дадзелі, ну і ўпакліся-ж гэтыя паны, нават паспаць табе не даюць, нават ноччу няма ад іх супакою,—пакрыўдзіўся абуджаны Цыпрук.

Уэрасьціў сваю праўду

Заканурак для арыштаваных польскага паліцэйскага пастарунку. Малады дзяцюк Максім ляжыць на забалочанай падлозе, цярэбіцца, і яго кайданы бразгаюць.

Максім. Во калі прышла мая сьмерць. Хіба вытрываеш тут у гэтай сьмярдзючай яміне? А як хаваўся па лясох, дык цесна было, а лясы-ж нашы бяз меры і канца. Згіну. І голад, і вошы ды ўсялякая брыда. І б'юць, б'юць, б'юць... (*Хапаецца за галаву*). Каб толькі не зьвар'яецца... У галованьцы маёй нейкая каламуць. Думкі няясныя, цягучыя, ліпкія... Ніяк не адрозьню адзін дзень ад другога, сягоньня ад учора... Чакай, што было ўчора?.. (*Задумываецца*). Чаму я не далучаўся да паўстанцаў, чаму сам ня зьбіраў такіх, як я, не паліў двароў, не страляў вась гэтых катаў... Туляўся па вываратнях, крыві баяўся. Цьфу! (*Паўза*). А ўсё-ткі, ліха яго матары, памрэш у пустую, як-бы цябе і ня было... Ну, што я карыснага зрабіў? Нічога. Яно, мабыць, дзеля таго і памираць ня хочацца. Чым больш яны мяне катуюць, тым больш жыць хочацца. Заб'юць гадаўё. (*Паўза*).

Вось кажу, што згіну, а сам сабе ані трошачкі ня веру, так з сярэдзіны і вырываецца гэтая цяга да жыцця. Згледжу кузурачку ці пачую рыканьне скаціны, і кроў ударыць у галаву, напружыняцца жылы... Радасьць, надзея... Буду жыць... (*Чуваць польская патрыотычная песьня. Максім спамурнеў, нешта піша на сьцяне замком ад кайданаў*). А што, каб прыкінуцца вар'ятам... Не! Папрабую лепш прасіць, маліць... Ды ўрэшце на здраду пайду, паабяцаю шукаць, выдаваць камуністых, каб толькі выпусьцілі, каб толькі на волю, каб жыць, а там апраўдаю сябе ды так, што ўсім паном стане горка. Ужо ні страх, ні просьбы мяне не разжалабяць, не перапудзяць, не зламаюць... (*Цярэбіцца. Уваходзіць паліцыянт*).

Паліцыянт. Уставай, сабака! На дапрос!

Максім. Лепш сказаў-бы на сьмерць!

Паліцыянт (*штурхае нагой*). Марш!

Максім. Што штурхаеш—падла я табе? (*Кідаецца на паліцыянта*). Пакуль жыву, дык... (*Паліцыянт настаўляе рэвольвэр. Максім выходзе. У заканурку нікога няма. Праз якісь час уваходзіць старшы паліцыянт і II паліцыянт*).

Старшы паліцыянт (*сплёўвае*). Цьфу, якое паветра, горш, як у сьвінарніку!

II паліцыянт. Так ім і трэба, хай нюхаюць сваё дабро.

Старшы паліцыянт. Трэба агледзець. Трымае сябе, псякосць, па-бальшавіцку. Такая птушка

гатова на ўсё—альбо павесіцца, альбо ўцячэ. (*Абое ашукваюць, абстукваюць сьцены, падлогу*).

І паліцыянт. Вось тут нешта напісана.

Старшы паліцыянт (*чытае*). Да-лоў па-ноў!
Ага, добра! А можа гэта перш было напісана?

І паліцыянт. Не, перш ня бачыў.

Старшы паліцыянт. Трэба яшчэ пашукаць.
Во ад каго і Польшча і каталіцтва гінуць.

І паліцыянт. І тут накрэмзана... (*чытае*).
Няхай жывуць саветы!

Старшы паліцыянт. Во, во, гэта нам і трэба.
Значыць злавлі бальшавіка.

І паліцыянт (*аглядаючы сьцены*). Больш ужо
ня відаць.

Старшы паліцыянт. Цяпер зьнімем з яго
дапрос. Добра, калі ўдасца вырваць з яго горла
прызнаньне, а галоўнае дабрацца да ўсяго іхнага
гнязда, а калі не, дык прыдзецца табе зноў ужыць
твой выпрабаваны спосаб... Ды пастарайся вы-
матаць у яго ўсю душу.

І паліцыянт. Я то, пане старшы, нічога
ня маю супроць, але хацеў-бы пагутарыць аб...

Старшы паліцыянт. Ведаю аб чым, да-
гадваюся... Добра толькі спраўся, а за аплатай
затрымкі ня будзе—сам ведаеш.

І паліцыянт. Росказ! (*Выходзяць. Даносяцца
галасы паліцыянтаў і Максіма*). „Бандыта... пры-
знавайся... Ня быў бальшавіком... які я бандыта...
Папрасі яго... бі... Кажу-ж я вам“... (*Чуваць крыкі,*

удары—зноў дапрос, зноў удары. Раптам усё сьвіхае. Рупна ўносяць зьбітага, абамлелага Максіма на палцы, прадзетаі пад калені праз зьвязаныя ногі і рукі і кідаюць на падлогу).

Старшы паліцыянт (да I паліцыянта). Ну, дык ты астаешся на пастарунку... Вобыск нам шмат часу не займе. (Паказвае на Максіма). Надзенеш кайданы і пільную. Ну, гайда! (Выходзяць. Максім прабудзіўся, стогне. Уваходзіць II паліцыянт, нясучы ў конаўцы ваду і палівае пабітыя пяты Максіма, пасья змачвае хустачку і сьцірае кривавыя плямы).

Максім. Робяць раны і ліжуць кроў... Эх, зьвяры, недалюдкі!.. І за што яны мяне катуюць—я-ж не магу сказаць тое, чаго ня ведаю. Сьмерць мая трэба, дык дабілі-б, але нашто мучыць?

Паліцыянт. Сягонья, дык мусіць дабілі-б, але перашкодзілі нам—на вобыск паклікалі... (Разьвязвае Максіма, закурывае і дае Максіму курыць, які забыўшыся на ўсё сквапна глытае дым). Ну, а цяпер ідзі сабе да хаты ці ў лес—куды хочаш. Ты вольны.

Максім (стаіць у нерашучасьці). Ведаю я гэтую хітрасць. Хочаш, каб я ўцякаў, пасья ўдагон, у плечы стрэліш, пасья напішаш рапарт, што арыштаваны такі-то, забіты ў час уцёку. Сволачы вы! Душагубы!

Паліцыянт. Ха-ха-ха!.. Здагадаўся ты, толькі не з таго канца. Але кіньма жарты—часу мала.

Слухай. Перад тваім дапросам вось тут гэтыя панскія сабакі нагаварвалі мяне прыкінуцца бальшавіком, каб такім чынам выматаць у цябе ўсю душу. Я гэта часамі перад імі раблю, але цяпер іх няма, цяпер кажу...

Максім. Я так і ведаў, што тут некая хітрасць.

Паліцыянт. Нічога ты ня ведаеш. Дзе хітрасць? Я ад цябе нічога не хачу і зразу пускаю на волю. Ідзі!.. Чакай! Адно толькі прашу за маю ўслугу. Запамятай добра: ненавідзь паноў так, як я. Адно май у душы: помсту! Бі іх, праклятых, за сябе, за мяне, за ўсіх, хто гібее ў гэтых заканурках, ды так бі, каб сьвіньням іхнай крыві не паесці. Будзь бальшавіком!

Максім. Ніяк гэта ня тоўпіцца ў маёй галаве. Ты-ж таксама паліцыянт!

Паліцыянт. Ха-ха-ха!.. Павярху, брат, плаваеш. Ты заглянь, як нутро маё перагарае, як мне баліць, як я тут мучуся. Што твае раны і сінякі супроць гэтых мук... (*Стукае сябе ў грудзі*). Але нечага тут сьлюнявіць... Іх няма і табе добра будзе ўцячы. Завіхайся! А я для сваёй абароны... (*Раніць сябе ў руку*). Скажу: раніў і ўцёк. Вось як робяць куністыя!

Максім. Куністыя! (*Абнімае ў гвалтоўнай радасці паліцыянта*). Браток мой, і я бальшавік! Тут у вас зрабіўся бальшавіком, самым найболь-

шым ды адчайным бальшавіком. Да сьмерці ім застануся... Дык уцякайма!

Паліцыянт. Не магу. Ты ня першы і не апошні, а ўсе, хто сюды пападаюць хочучь жыць і ўсе яны ахвяры ашалелага панства. А прытым партыя, дысцыпліна...

Максім. Ну, дык да пабачанья, братка, дзякую, вось шчыра дзякую. Хутка сустрэнемся...

Паліцыянт. А гэта як давядзецца—паны яшчэ моцныя.

Максім. Плюнь! Галаву на адрэз даю, што бальшавікі, значыць мы, як відзіш разьмяцём усю панскую хаўрусію. Тут гэту праўду я ўзрасьціў, найдрабнейшымі карэнчыкамі зросься з ёй і мне яна так выразна і ясна, быццам я яе рукамі шчупаю. На руку!

Паліцыянт. На левую, гэта паранена. Чакай, ты ўсё-ткі скажы мне, на ўсялякі выпадак, дзе твая банда, як паны празываюць. Магчыма, што прыдзецца хутка задаць адгэтуль лапаты, дык каб ведаць куды.

Максім (*задумана*). Гм... Вось гэта горш... Няма брат у мяне гэтай банды... (*Рашуча*). Але нічога, не бядуй, я цяпер ой навучаны. Павер мне, што праз некалькі дзён я ім ад'ікнуся. Усю акругу пастаўлю на ногі. Аружжа ня будзе—зубамі будзем грызьці, адзін другім будзем біць па панох. Зап'яе ім чырвоны певень аб нашым сьвітаньні. Здрыганецца ўся наша старонка, к чорту паляціць панскае ярмо,

а як збратаемся з Савецкай Беларусяй, дык... Іду, бывай!.. (Выходзе).

Паліцыянт (падкрадваецца ззаду, хапае за карак Максіма і валиць вобземлю). Не кажы гоп, не пераскочыўшы. Саветы свае на дне магiлы знойдзеш, бандыта! Цяпер ты ад нас не... (Максім спрытна выкручваецца. Якісь час змагаюцца. Паліцыянт асільвае, але Максім, вынуўшы з кольбы паліцыянта рэвольвер б'е ім па галаве паліцыянта, які, аглушаны, валицца на зямлю, а сам уцякае).

Паліцыянт (ачуняў. Паўзе на карачках да дзвярэй і крычыць). Трымай яго! Лаві бальшавіка! Лаві!..

Прамень усходу

Бабуля Праксэда дажывала век у дачкі, ці, лепш кажучы, у зяця. Аб сваім сыне Юрку праз час вайны і розныя «неспакойствы і ліхалецьці», як любіла казаць, страціла ўсялякі аб ім сьлед, ня мела ніякіх чутак. Праўда, няўдалы быў хлапец, недарада, але ўсё-ткі родныя карэньні, а цяпер у трудныя часы можа чым падмог-бы. Пэўна недзе марна згінуў. Аплакала ўжо Праксэда яго сьмерць і таксама рыхтавалася адыйсьці да «свайго Юркі», бо ці-ж гэта жыцьцё пад Польшчай—адна пакута.

І так бабуля Праксэда дажывала апошнія дні пячурніцай, ня бачачы, як кажучы, ні сьвету, ні людзей і ад пастаянных старыкоўскіх дрыжкаў ня злазіла з печы.

— Зьдзіцянела бабка Праксэда,—казалі людзі спачуваючы.

— Порах сыпецца—падтаківалі іншыя.

Але атрымала бабуля ліст з Савецкай Беларусі. Ліст аказаўся ад самага Юркі—чырвонага камандзіра, ды яшчэ з фотографіяй—такі стройны, у форме ваяка і хітра ўсьмяхаецца.

Перарадзілася бабуля Праксэда, а жыла, як такая дуплаватая вольха на вясну, прамень Усходу адагрэў старыя косьці. Уходу ня было на бабульку. Кожнаму ў вёсцы пахвалілася весткай аб сыне ды ці толькі ў вёсцы. Кожнаму сустрэчнаму-папярэчнаму расказвала аб сыне і яго заслугах і яго слаўнай будучыне, якую размалёўвала насколькі хапала ёй фантазіі. А то і на кірмашы ці перад царквой,—усюды, дзе людзі зьбіраліся, бабуля пачынала гутарку:

— Хочаце, людцы, паўзірацца, як Саветы з ламак людзей робяць?

Ну, і хто жыў-быў цікавіўся і абступаў бабулю Праксэду, а яна даставала з-за пазухі скрутак, беражліва разварачвала яго і з гордасьцю паказвала фотографію сына.

— То-ж гляньце, галубочкі, які арол мой сын, дуж як пярун, а вясёлы, як сонца. А быў, кажу вам, ні богу сьвечка, ні чорту качарга, заткала нейкая, ды і ўсё. Глянуць на хлапца было сорамна: сапляты, мурзаты. Пан з двара колькі разоў праганяў, бо і ў пастухі непрыдатны быў. Дадушы, галубочкі, праўда. А цяпер ведаеце хто? Генэралам будзе, на чырвонага генэрала вучыцца сын мой. Во як! А ўсё кажу вам, Саветы, партыя. Ды яны ня толькі нашага брата ў людзі выводзяць, яны зямлю і ўсё жыцьцё перарабляюць. А там табе такое робяць, чаго нам і ня сьнілася. Піша во мой сын, што там без паноў живуць і ня так як у нас

на вёсцы кожны па-свойму ды каб сабе, а там кожны стараецца, каб усім, каб хутчэй у комунію, значыць. І ўжо-ж надта там добры народ— пролетары: паноў, ваўкоў, хваробы, крыўду... адным словам усё благое, усю непатрэбшчыну і дрэньствы ўшчэнт нішча, са сьвету зводзе. Кажу вам, галубочкі, што жыць пад пролетарам куды лепш, як пад богам. Ну дзе-ж гэта відна, каб раку ды ў сьвятлу ды ў пяруна замяняць, а там гэтак во. Альбо, каб на машыне ў будучыню ехаць, машынай вырабляць такое, аб чым у нас нячувана, нягадана...

І пачне бабулька Праксэда ў захапленні па-свойму тлумачыць, як там у Саветаў усё перараджаецца на лепшае, бо там, як яна кажа, і сонца лепш грэе, і замест дажджу сыта салодзенькая пырскае, а поле гатовы каравай родзіць...

І каму намуліла окупанцкае асточарцелае ярмо, той сквапна ўспрымае і верыць такой дзіўнай, але шчырай пагудцы Праксэды. Слухаюць рабачаі вушмі і душой, слухаюць гэтае бяззубае плявузганьне бабулькі, як мілагучную ўсхваляваючую музыку. Праўда, той ці іншы кульгане няскладным жартам і ўсе зарагочуць, неяк непатрэбна і штучна, бо сьмех гэты толькі дзеля віду—несамавіта яно цераз меру быць сур'ёзным пры такіх сьмехатворных гуканках бабулькі.

І дзіва дзіўнае тварылася—кожны чуў, як там недзе ўнутры зацепліваўся агенчык надзеі, радасьці і рашучасьці, як набягала ў жылы штось новае, бадзёрае. І пэўна-ж каб ня гэты агенчык і ня гэтае новае, дык не палезьлі-б людзі грудзьмі на штыкі паліцыі, калі тая пачала валтузіць бабульку, каб адабраць фотографію сына і хацела арыштаваць «агітатарку».

Абаранялі бабульку ня раз—абаранялі тую мілагучную музыку, той агенчык, тое новае.

Ой, перарадзілася бабуля Праксэда! Няма на яе ўходу. Як панянчылі яе раз на паліцэйскім пастарунку, як адабралі там ліст і фотографію Юркі, дык так па людзях і ходзе памаўзой і баіць пасвойму аб панох, богу і пролетарах. Як адабралі панскія груганы дарагую пасылку з Саветаў, дык бабулька доўгі час жальбавала і ўбівалася, ажно гарачка яе кінула ў пасьцель, пачала трызьніць не да рэчы.

Але нехта дасьціпны даў бабульцы іншае пісьмо і сказаў, што паліцыя вярнула. Ну, а Праксэда няпісьменная ды на старасьці недабача, дык і паверыла і паздаравела, і парухавела.

— На яе сьмерці ня будзе,—казалі людзі ўздзіўленыя.

Здарыўся раз ноччу пажар у хаце, дзе жыла бабуля Праксэда. На дварэ стаяла суша і вецер і хатка зразу патанула ў моры полымя. Ледзь жывыя павыскаквалі з хаты—ня было толькі бабулі

Праксэды. Той ці іншы з сялян наважыўся быў кінуцца ў агонь на ратунак, але ўжо позна было—агонь не падпускаў. Ажно ўсім на здзіўленьне выкацілася Праксэда з пажару моцна апаленая.

— Ну, як бабулька?—усе да яе.

— Ой, галубочкі, ледзь з душой выбралася.

— А ліст, нябось, забылася—пачалі жартаваць з грамады.

— Не, галубочкі, ёсьць. Я яго разам з душой... дзеля таго і замарудзіла.

„Ах, да чаго даходзе“...

Падпрокуратар Хап-Мацальскі з маладых, але раньніх; ён сын фабрыканта, будучы яшчэ студэнтам, лічыў сваім патрыотычным абавязкам быць агентам дэфэнзывы і памагаў вылаўліваць камуністых. Жыруючы ў часе адной дэманстрацыі быў апазнаны як шпік і так моцна павалтужаны праз рабочых, што яго грэцкі арыстакратычны нос назаўсёды страціў сваю радавітую форму.

Гэтая насавая драма выклікала сэрцовую трагедыю, бо хутка Хап-Мацальскі пераканаўся, што яго здратаваная фізіяномія вызывала стрымліваючую ўсьмешку ў кабет, альбо пужала іх. І вось ён рашыў мсьціць бальшавіком, яны вінаваты— мсьціць фізычна, мучыць іх цела, калечыць твары, ламаць насы.

Пасьля няўдалых залётаў ці якой жыцьцёвай няўдачы Хап-Мацальскі ішоў у катойню дэфэнзывы. Тут ён адводзіў сваю душу. Цэлымі начаі праседжваў у дэфэнзыве і ўласнаручна зьбіваў да паўсьмерці няшчасныя ахвяры, зьбіваў асабліва вышуканымі праз яго спосабамі. Але малады інкві-

зытар выдзяляўся такжа, як запальчывы вораг комуністых і пазасьценамі дэфэнзывы—у шырокім кругу сваіх знаёмых, на банкетах, у прэсе. Хутка Хап-Мацальскі пераканаўся, што прасьледваньне бальшавікоў ня толькі прыносіць задавальненьне яго помсьце, але мае і другі, больш карысны, бок. Ён пачаў слыць як вялікі патрыот—яму давалі пачэснае месца ў банкетах, ён карыстаўся прывіляямі ва унівэрсытэце, ён стаў тэмай гутарак прыгожых жанчын, адным словам павабная кар’ера, ня гледзячы на яго скумячаны нос, ветліва яму ўсьміхалася.

Кончыўшы унівэрсытэт, Хап-Мацальскі пайшоў служыць у суд. Слава пагромцы бальшавікоў неўзабаве зрабіла яму протэкцыю і ён атрымаў значэньне на падпрокуратара. Будучы ў судзе Хап-Мацальскі ня меў ужо таго імпэту ў дэфэнзыўных справах, ня крывавіў свае кулакі аб разьбітыя твары арыштаваных—гэта было-б не да твару яго высокаму палажэньню. Цяпер Хап-Мацальскі ўроўнаважыўся і ўвайшоўшы ў роль падпрокуратара глядзеў на прасьледваньне бальшавікоў, як на профэсію, як на даходную стацыю, рабіў сваю работу разважна, спакойна, жорстка, як караючая рука яго клясы, паступова на грамаджаючы капітальчык і славу выдатнага дзяржаўнага мужа. Падпракуратар меў магчымасьць выбраць сабе стройную арыстократку за жонку і абзавёўся дзяцьмі. Пры гэтым стаў знач-

на паўнець, ад чаго дэфэкты твару згладзіліся, расплыліся.

Бясклопатна так гойдаючыся на жыццёвых хвалях падпрокуратар стараўся асалодзіць сваё бытаваньне, узяць ад жыцця ўсё, што бралася.

А браць можна было шмат, абы толькі грошы. Застаноўкі за такой драбніцай, як грошы для Хап-Мацальскага ня было. Усякую судовую справу ён мог так павярнуць, што быў і воўк сыты і каза цэла. Кража, забойствы, насільствы—усё гэта былі даходныя гісторыі, якія можна было выкарыстаць, абы толькі ахвота і маленькі спрыт.

Ня так даўно Хап-Мацальскі меў «паважны інтэрас», які даў яму магчымасьць правесці не адну прыемную хвіліну ў клубе палестры. У фабрыканта Гінзбурга быў арыштаваны яго сын—студэнт, з пэўнымі довадамі, што ён належыць да комсамолу. Скандал на ўвесь горад. Гінзбург, каб ратаваць добрую славу свайго імені капіталіста, сыпануў золотых не шкадуючы, а падпрокуратар ня вельмі ўпіраўся, бо якраз меўся атрымаць водпуск і гэтыя «злотувкі» былі акурат на часе.

Пакінуўшы на курорце сваю сям'ю, ехаў Хап-Мацальскі з астаткамі таго інтарэсу ў горад. Жонцы сказаў, што яго выклікаюць па службе ў адной важнай справе. У сапраўднасьці-ж ехаў выканаць даўно ўкартаваны плян—зрабіць насільства над маладой дзяўчынай Фідкай, якая служыла ў іх пакаёўкай. Фідку па яго прапанове заставілі ў го-

радзе наглядаць за памяшканьнем на час водпуску.

Хап-Мацальскі да гэтага часу ня меў шмат перашкод і клопату з усімі дзяўчатамі, якія прынімаліся ім на службу, уключна да асабістай сакратаркі. Грашыма, прыгрозай, ласкамі, абяцанкамі ламаў няпрыступнасьць і адпор сваіх ахвяр. Вось толькі Фідка не паддаецца—гэта яго больш інтрыгавала і разьбюшывала. Рашыў узяць насільствам і цяпер якраз самы падхадзячы момант ім самім падрыхтаваны. Цяпер Фідка адна ва ўсім памяшканьні... А пасля першага разу справа пойдзе звычайнай пуцявінай, аж пакуль не надакуча, а там ня так трудна яе пазбыцца. Ён мае тысячу розных спосабаў, за ім сіла, грошы, закон, палажэньне, а яна што—звычайная сабе безабаронная работніца ды яшчэ, здаецца, сірата, а як стане на краю беспрацоўя, голаду, цяжарнасьці—ды ці мала ў яе іншых злыбед—дык жыва спакарнее, здасца, уціхамірыцца.

Хап-Мацальскі ехаў ў вагоне 1-ае клясы і разваліўшыся на зыбкіх падушках са смакам абмазгоўваў кожную дэталю насільства, думкамі распранаў стройны стан Фідкі, у лятунках цешыўся і лашчыў яе дзявочыя формы. Добра і тое, меркаваў ён, што прыедзе, калі будзе ўжо падпоўнач, Фідка пэўна ляжа спаць, адчыне дзьверы напаўадзетая...

Астаноўка. Прыехаў. Каб адцягнуць час і прыбыць дамоў пазьней, падпрокуратар наняў не таксувку, а ізвошчыка—аднак на дарозе ўвесь час падганяў таго і лаяў, што паволі вязе. Хап-Мацальскаму ня церпілася. Калі-ж націснуў званок сваіх дзвярэй быў моцна ўсхваляваны. Пазваніў другі раз—ніхто не адчыняе і толькі на чацьверты званок пачуў крокі за дзвярыма. Шчолкнула электрычная кнопка і пачуўся голас Фідкі:

— А хто тут?

— Я, я... Адчыні.

— Ах, гэта пан!.. Я зараз.

— Што там зараз. Адчыні.

— Я ключ вазьму, бо няма ключа, казалі Фідка дрыжачым, ледзь не плаксівым голасам.

Час ішоў. Хап-Мацальскаму ня церпілася, ізноў пазваніў раз-другі. Урэшце замкі і запоры з шумам пачалі адчыняцца і ў раскрытых дзвярох стаяла перад ім Фідка зачырванеўшаяся па вушы і, што яго нямала здзівіла—зусім была апранутая.

— Ня сьпіш яшчэ?

— Не, зачыталася, цікавае апавяданьне...—Але ўжо манілася класьціся.

— Так...—марматнуў і рашыў, што маніць, пэўна хадзіла апранацца.

Зьняў паліто, капялюш і кінуў ёй на рукі, а калі яна вешала яго рэчы сквапна аглядаў Фідку з ног да галавы. Фідка прыкра адчувала гэты ўзгляд і

сумысьля марудзіла каля вешалак, каб памінуць з ім гутарку і ня бачыць яго нахабных вачэй. Аднак Хап-Мацальскі не адыходзіў у свае пакоі і калі Фідка адварнулася, падлажыў руку пад яе падбародак, прыблізіў яе твар да свайго і ласьліва глянуў у вочы.

— Ну, як жывём?

Пасьля кароткай маўчанкі, сам адказаў.

— Папрыгажэла.

Хап-Мацальскі заўважыў, што вочы Фідкі хоць былі моцна ўстрывожаны, аднак, ня строгія і ня хмурыя, як гэта заўсёды ў яе бывала, калі ён падлабуніваўся. Прыцяг яе да сябе, гладзіў па галаве, выдаючы гарлавыя зыкі, як той зайздросны пражорлівы сабака, абгладваючы костку.

— Ці вы на доўга?—спытала, каб неяк выручыць сябе з прыкрага становішча і гідкага адчужаньня.

— На колькі мне гэта патрэбна, разумеш.

У тоне яго чулася: знай сваё месца—я пан, а ты слуга.

— Хадзі, маю табе нешта сказаць.

І пакуль Фідка апомнілася, была сілком ужо ўвапхнута ў габінэт, дзьверы якога былі тут-жа з карыдору.

— Што вы робіце!—крыкнула.

У гэты час ён падняў як пярэнку, даволі кволую Фідку і бахнуўся разам з ёй на мяккую канапу.

— Пакіньце, крычаць буду... Памру, а ня здам-ся. Чуеш, пусьці, сволач паганая...

І ўся з ўсіх сіл трапяталася, біла яго, шчыпала, дзёрла капцюрамі. Аднак, ён адной рукой спраўляўся з яе адпорам, а сам азьвярэлы, абсьлюнканы, гідкі, груба наступаў, рваў яе і свае вопраткі.

Фідка чула, што яе сілы апускаюць, што страх, нянавісьць, гідота запіраюць дыханьне, яшчэ мінула і яна зьнямогацца, здасца. Напружылася, сабрала астатак сіл і пачала няпрытомным гола-сам зваць на ратунак і з вялікім высілкам баранілася і не дапускала яго намерам закрыць свой рот. Тады падпрокуратар, сарваўшы свой крават, пачаў яго запіхаць Фідцы ў рот і так гвалтоўна, што крывавіў і калечыў ёй губы, запіхаў у рот аж да ўдушша.

Хап-Мацальскі быў так заняты сваім дзелам, што не заўважыў, як у пакой ускочыла двое юнакоў. Адзін з іх наставіў рэвольвэр на насільніка, а другі, каб зьвярнуць Хап-Мацальскага ўвагу, даў яму такую ўпэўненую сойку ў бок, што ў таго аж ёкнула ў сярэдзіне.

— Кінь гад сьмярдзючы! Рукі дагары!

Хап-Мацальскі аслупеў. З бяльмесымі прыдуркаватымі вачмі выпрастовываўся, а разбарсанья нагавіцы ўсё ніжэй і ніжэй ападалі долку.

— Табе кажуць рукі дагары, глухі пень,—зноў крыкнулі юнакі.

Падпрокуратар, ляпечучы штось незразумелае, падняў рукі.

— Гаўрык, ашчупай яго кішэні, можа аружжа мае,—сказаў той, што трымаў рэвольвэр.

Гаўрык шпарка абгледзеў і сказаў:

— Няма. На якое трасца яму ў сваёй айчыне аружжа валачы. Не рэвольвэрам-жа яму дзяўчат гвалціць... •

— Ані пікні—палец на цынгелі!—сказаў юнак з рэвольвэрам, калі заўважыў, што насільнік ма-ніцца прырэчыць і абдумвае плян нападу.

— Ну, Хап-Мацальскі, намацаўся ўжо, а цяпер хапай свае парткі ды марш у ванны пакой,—закамандаваў Гаўрык.

Тымчасам Фідка, мала-веля ачуняўшы, ускочыла як дзікая кошка, кінулася да насільніка і разам з крывёй параненых губ плюнула яму ў твар ды з такой запальчавасьцю, быццам з свайго жыцця хацела выплюнуць гэтую нядаўнюю жудасную часіну.

Хап-Мацальскі на паняверу Фідкі не зьвярнуў ніякай увагі, нават не ацёр твару, а згробшы нагавіцы ў рукі, утуліўшы галаву ў плечы, дзыгаў ён пакорна да ваннай. Увайшоўшы ў ванную пачуў як заляскатаў за ім два разы замок у дзьвярох.

Іх было трох: Пётра, Гаўрык і Лёкса, якіх вызначыла комсамольская ячэйка для надрукаваньня лістовак, надрыхтаваньня сьцягаў і транспорантаў і іншых прылад патрэбных для правядзеньня кам-

паніі. А рэч вядомая, што, каб гэту працу правесці з поспехам і ў час, дык трэба надзвычайна пэўнае і забясьпечнае памяшканьне. І рэч таксама вядомая, што комсамольскія галовы спрытныя на дагадкі, а сэрцы ахвочыя на сьмелы чын.

Параіўшыся са сваёй таварышкай Фідкай, нам ужо вядомай, тройка рашыла выкарыстаць памяшканьне пагромцы бальшавікоў і заснаваць там сваю «штаб-кватэру» на час яго водпуску.

У самы разгар іхнай працы, зусім для іх нечакана, пазваніў пан падпрокуратар. Зразумела, што гаспадара трэба было ўпусьціць ў хату, бо іншага выхаду ня было, але вырастала іншае пытаньне: як зрабіць, каб гэты гаспадар не пачаставаў казённым хлебам. Мігам рашылі, каб Фідка пастаралася адводзіць увагу Хап-Мацальскага ад таго пакою, дзе яны асяліліся і даведалася ці ён выяжджае, а калі не, дык зьнявольіць, зьвязаць—усё-ткі іх чатырох і гэтай-жа ноччу перасяліцца ў больш бясьпечнае месца.

Аднак пакуль Фідка там валаводзілася, тройка рашыла па-іному: арыштаваць падпрокуратара і трымаць палонным, дзеля чаго выкарыстаць пакой з ваннай, окупаваць яго памяшканьне аж пакуль ня кончаць работу і тады ўжо бяз сьпешкі і са скончаным дзелам разьвітацца з гасьцінамі пана падпрокуратара. Тут-жа Пётра ўспомніў, што ў адны сталё бачыў набіты рэвольвэр, які шмат аблягчыць ім у іх заборчай політыцы. Гэты плян

вельмі ўсім падабаўся сваёй навізнай і вастратой палажэння і заахвоціў вынікамі: будзе паручэнне выканана і дапякуць пагромцу бальшавікоў.

Страшна былі ўстрывожаны, пачуўшы крык Фідкі. Пётра і Гаўрык кінуліся ратаваць, а Лёкса па ўмоўленаму знаку павінен быў нішчыць конспіратыўныя матэрыялы.

Апынуўшыся ў ванным пакойчыку, Хап-Мацальскі стаў прыходзіць да сябе і аналізаваць сваю прыгоду. Для яго ўсё гэта было вялікай загадкай. Бандыты, хіба што бандыты, разважаў ён і чакаў, калі прыдуць дамагацца грошай. Яшчэ больш здзівіўся, калі ў суседнім пакоі пачуў стукат машынкi, жарты і сьмех. Запаліў электрычнасьць, прывёў сябе ў парадак—змачыў хустачку і ацёр аплёваны твар, пры гэтым лаяўся з апошніх слоў і скрагатаў са злосьці зубамі. Доўга прыслухоўваўся і чакаў. Прайшла гадзіна, другая. Сеўшы на бераг ванны, пачаў разважаць, што рабіць. А што ён мог рабіць у чатырох сьценках цеснага закаморку без акон, з запэртымі дзвярыма? Пачаў стукцаць клямкай, спачатку рэдка і асьцярожна, а пасля ўсё больш рашуча.

— Іду, іду,—пачуўся голас і прыбліжаючыся крокі.

Хутка а адчыненых дзвярох стаў Пётра з рэвольвэрам і Гаўрык з кардонінай.

— Пане падпрокуратар, не заўсёды, бачыце, вам граміць бальшавікоў і развальваць іх работу, бывае так, што прыходзіцца ім і памагаць—гэта сабе добра на носе зарубі. Каб вось тут не маркоціўся, дык на гэтай кардоніне выразай сабе памаленьку літары, а як кончыш, дамо другую, вось і малюсенькі ножык. Не зьвяртай увагі, пане Мацальскі, што ўжо пазнавата, але бярыся за дзела. Чым хутчэй паможаш нам кончыць нашу работу, тым хутчэй будзеш на свабодзе. Ды наогул трымай сябе спакойна і дзелавіта, бо мы жартаваць ня любім.

І дзьверы зноў зачыніліся.

Быццам хто абухом бахнуў па галаве пана падпрокуратара. Цяпер ён толькі дагадаўся, у чьё рукі ўскочыў. Моцнае абурэнне ўскалыхнула ўсю яго асобу, зноў пачуў сябе караючай сілай пануючай клясы, што прыдало яму адвагі і рашучасці. «Пляваць мне на гэтых чырвоных шчаняг. Сотні гэткіх пазаяківаў у астрогі і іх паршыўцаў туды-ж кіне. Яшчэ хопіць паліцыі ня толькі на іх, яшчэ астрогі ў маіх руках, яшчэ хопіць сілы перадушыць іх усіх»...

— Пусьцеце! К... ваша маць на катарзе згнаю,— крычаў Хап-Мацальскі і драгаў ў дзьверы.

Комсамольцам клопат, ну што з гадам зробіш. Стрэльнуць, дык паднімеш трывогу ва ўсім доме, а як гада інакш уняць, уціхамірыць. Пачалі ляяць і пагражаць. Паказаўшы нейкі матуз, прыгразілі,

што калі ня змоўкне, дык звьяжучь і будучь мучыць да самай сьмерці.

— Чорт цябе прыгнаў непатрэбшчынай, а тут яшчэ сваімі дуронствамі працаваць не даеш,— крыўдзіліся комсамольцы.

Але Хап-Мацальскі пасьля мінутнага спакою зноў падняў гармідар.

— Маўчы, чучала гарохавае, бо газай абальлем, падпалім і сьпячэшы тут на вугаль, хварэць тваёй галаве.

Падпрокуратар-жа ўсё па свайму налягае.

Тады Фідка, набраўшы ў пасудзіну вады, пялёхнула на неспакойнага вязьня. Падпрокуратар страшна перапудзіўся—ён думаў і сапраўды газай аблілі. Абнюхаў мокрыя месцы, выкруціў іх з вады і стаў нэрвова кідацца па каморцы: тры шагі наперад, тры назад. Чуў сябе страшэнна пакрыўджаным, няшчасным і немачным. З асаблівым жалем успамінаў тыя часы, калі ён думаў, што папаў у лапы бандытаў—вось была шчаслівая часіна ў параўнаньні з гэтымі перажываньнямі. Тады яму гразіла сьмерць, а тая сьмерць у тысячу разоў была-б мілей як гэты моральны зьдзек. Ён без пяці мінут прокурор, ён знамяніты Хап-Мацальскі апынуўся пры такіх дурных абставінах, зьявольены, абліты вадой, аблаены гэтай бандыцкай дзічай і галоўнае невядома, што яшчэ будзе. І каб-жа гэта былі хоць партыйцы—народ сталы, прынамсі ведаў-бы, што маеш дачыненне з ворагам, а то

паскудства, малакасосы, саплякі, а тут яшчэ пакаёўка—адзін сорам. Але вось тое: невядома, што яшчэ будзе, перамагло ўсё пачуцьці падпрокуратара і змушала яго абдумаць, як далей быць, якую больш прыстойную яго асобе прыняць тактыку адносна напасьнікаў.

Тымчасам у комсамольцаў работа аж гудзела. Фідка шыла чырвоны сьцяг, Гаўрык стукаў на машыны, Пётра адбіваў лістоўку на шапірографе, а Лёкса выразаў літары для трафарэту.

Хап-Мацальскі разважаў над сваім лёсам. Усяго найгоршага ён мог спадзявацца ў жыцьці: страціць службу, заразіцца сыфілісам, здрады жонкі, маглі нават большавікі забіць (аб гэтым хадзілі ўжо чуткі), але каб сядзець у сваёй ванне палонным і зносіць комсамольскі рэжым і... Далей тыя думкі былі настолькі прыкрыя і нябывалыя, што падпрокуратара кідала то ў жар, то ў холад. І найгорш тое, што нельга яму было прадбачыць, які ўсяму гэтаму будзе канец. Можа ўвесь водпуск прыдзецца сядзець. А тут жонка будзе непакоіцца—ён-жа ёй зманіў—сказаў, што едзе не дамоў, а ў Варшаву. А як даведаецца жонка, што рабіў насільства над пакаёўкай, справіць яму баль. Але ўсяго найгорш Хап-Мацальскі баяўся, каб хто ня прыйшоў яго ратаваць, ён гатоў быў сядзець год, лепш нават памерці, толькі, каб хто не даведаўся аб яго сабачым лёсе і не разнёс гэтую няславу па сьвеце.

Вырвацца з няволі протэстамі і сілай—рэч немагчымая, а яшчэ можа нават пагоршае яго становішча. Самае прыкрае і няпрыемнае ўва ўсёй гэтай гісторыі гэта—стыкацца з імі, падстаўляць сябе пад «бандыцкі» зьдзек і лаянку. Дык які-ж выхад?

Доўга Хап-Мацальскі шукаў адказу і, урэшце, рашыў: чакаць. Цярпліва чакаць, а пасля мсьціць, мсьціць, мсьціць. Ён вышукваў самую забойчую стацьцё закону, абдумваў прамову абвінавачваньня, састаўляў проект новага закону на зьнішчэньне камуністых... І паплылі лятункі ў падпрокуратара аб яго працы, сям'і, моладасьці, аб яго дэфэнзўных часоках, аб тым, як ён з усходкі на ўсходку падымаўся вышэй і вышэй; аб любоўных удачах і няўдачах. На фізычна і моральна змучанага Хап-Мацальскага мары аб мінулым нагналі санлівасьць, а тут ані сесьці, ані легчы, ані прытуліцца куды,—аставалася залезьці ў ванну і папрабаваць здрамнуць.

Хутка аднак прабудзіўся Хап-Мацальскі ад болю ў касьцёх—мармуравая ванна была неміласэрна цвёрдая. Гадзіньнік паказваў пятую раніцу. Дакіла цішыня, ажно чуваць як у сталовай чыкае вялікі гадзіньнік. А што, каб папрабаваць уцячы—падумаў Хап-Мацальскі, галоўнае вылезьці з ваннай, а там ускоча ў карыдор, запрэ за сабою дзьверы і пакуль яны іх выламаюць, вернецца з паліцыянтамі, пераловіць паганцаў і ўжо жывых

ня выпусьце. На шчасьце нашбў кавалак дроту і пачаў ім поркаць як мага цішэй у дзюрцы ад замка. Пасьля нядоўгай важданіны ўдалося ключ выкінуць. На стукат ключа—ніякага адказу, ніякай трывогі. Няўжо вышлі? Прыслухаўся. Не, сьпяць, чуваць, як нехта храпе. Стары, разбэйданы замок паддаўся адмычцы, зробленай з таго-ж дроту. Цяпер толькі як найцішэй адчыніць дзьверы і шпарка рвануць да выхаду. Хап-Мацальскі чуў сябе ўжо вольным—гэта так яго радасна ўсхвалявала, што рашыў пачакаць, каб уроўнаважыцца крыху. Павольна паціснуўшы клямку, адчыніў дзьверы і адступіў з пракляцьцем—у дзьвярох стаяў Гаўрык з рэвольвэрам у руках і шыдэрча ўсьміхаўся.

— Ня турбуйся, пане Хап-Мацальскі, сочым за ворагам добра, а рэволюцыю будзем рабіць яшчэ лепш.

А зачыніўшы дзьверы, Гаўрык дзеля пэўнасьці падсунуў кушэтку да дзьвярэй і лёг спаць.

Пракурор, ужо ня мог заснуць. У яго распаленай галаве снавалі самыя дзіўныя і для яго чужыя думкі. Ніколі ня было, каб перад ім у памяці ўсплывалі цэлыя сотні засуджаных ім бальшавікоў. Абвінавачваў ён падсуднага на судзе, зусім не зьвяртаючы на яго ніякае ўвагі, абвінавачваў па шаблоне, мэханічна, знаючы наперад які будзе прыгавар. А цяпер перад ім усплывалі вобразы падсудных, выразна бачыў рысы іх твараў, адчу-

ваў адпорнасьць, стойкасьць у часе допытаў, іх спакой і рашучасьць, ідэёвую заўзятасьць, калі суду складаў на іх шматгоднія катаржныя прысуды ці кару сьмерці. А вочы? Яны поўны фанатызму рэволюцыянэра, яны крычаць больлю параненай душы, у іх столькі запальчывай нянавісьці, веры ў перамогу. І бальшавікоў гэтых бесканечны лік. На месца кінутых у астрогі, на месца забітых вырастаюць новыя рады, яшчэ больш сцэмантаваныя, яшчэ больш баявыя. Шал барацьбы, імпэт да бою кідае іх як матылёў на вогнішча. Яны сапраўды якаясь страшэнная непераможная моц, якая расьце пры кожным дыху, яўна ці скрыта існуе ўсюды, на кожным кроку. Гэта моц жорсткая, бязьлітасная, як помста якогасьці страшылішча, падземнага, балотнага, пякельнага. І няма паратунку, няма такіх нішчучых сродкаў, каб збавіцца ад бальшавізму, ідэя бальшавізму захоплівае ўсе шырэньшыя кругі ня толькі працоўных, гэтая чырвоная зараза асьляпляе інтэлігенцыю (тут падпрокуратар успомніў доктара, засуджанага ім на шэсьць гадоў катаргі). А сын фабрыканта—комсамалец Гінзбург, гэта хіба ня сіла іхнай ідэі. Яны нават так абнаглелі, што ўлазяць у памяшканьне прокурора, маюць там свайго шпіка—пакаёўку, заснавалі пад носам паліцыі і ўсёй сталіцы чрэзвычайку і мучаць у ёй пракурора. Ах, гэтыя галаварэзы, насіцелі бальшавіцкай ідэі, ад якой не ўберажэшся ніякімі законамі, ніякай сі-

лай, ад якой не застрахаваны нават у сваім доме, горш яшчэ—у сваёй сям'і. Ах, да чаго даходзе... На кожным кроку адчуваеш сваю немачнасьць, недарадзтва... Яны бандыты тым больш моцны і небясьпечны, бо маюць сваю дзяржаву, а ў ёй сваё войска, свае друкарні і разьліўное мора сваёй літаратуры, у якой найбольш сядзіць гэтай чырвонай заразы. Дык якой-жа мізэрнай забаўкай зьяўляецца яго роля ў барацьбе з бальшавізмам, роля так на паказ грозная і магучая. Можа гэтая яго сьмехатворная роля блазна ў іх жалезным крывавым наступе яшчэ больш і раздражае і множыць. Прокурора ахапіў забабонны жах, ён так-бы хацеў затачыцца куды ў шчэлку, зьнікнуць, прапасьці. Ён бачыў ужо Польшчу аквечаную чырвонымі сьцягамі, бачыў сябе на лаўцы падсудных у народным трыбунале, вось ён на прымусовых работах, вось яму здаецца, што яго валакуць на расстрэл...

Грубы голас Лёксы перабіў кашмарныя думкі падпрокуратара. Прасунуўшы галаву праз дзьверы ён спытаў.

— Ну, як, выразаў ужо лёзунг, вунь на тэй кардоніне?

— Ах, выбачайце, я мусіць забыўся... Дзень добры вам. Я зараз выражу... Тут здаецца напісана «Далоў фашыцкую дыктатуру»? Ага. Дзякую. Вы ня думайце, што я ўжо такі вораг комуністых, больш, бачыце, для хлеба, трэба-ж...

Лёкса далей ня слухаў і аставіў зьбянтэжанага і зьбедакураанага Хап-Мацальскага. Трудна яму жылося. Перамучыў два дні, як два вякі. Напаўгалодны, нявыспаны, пры цяжкіх перажываньнях, пры мазольнай працы, бо выразаючы трафарэты нарабіў крывавых мазалёў. Грозны падпрокуратар цярпліва і пакорна адсоўваў дзень за днём, хоць яму ўжо здавалася, што ён пасівеў, пастарэў і блізкі да вар'яцтва.

Комсамольцы сваю работу падганялі да канца, падпрокуратар таксама памагаў,—выразаў ажно два трафарэты: звольніць політычных вязьняў і далоў фашыцкую дыктатуру.

Работа ішла па строгім пляне. Па чарзе дзяжурьлі каля Хап-Мацальскага. Фідка клапацілася аб ежы, дастаўляла ўсе патрэбныя матэрыялы і служыла сувязяй з арганізацыяй. Усё памяшканьне было закідана пачкамі друку, абрэзкамі ад чырвонага матэрыялу, паперы, кардону, акуркаў.

На трэці дзень позным вечарам комсамолія эвакуіравалася. Астаўся толькі Гаўрык пры падпрокуратару да тых часоў, пакуль ён не засьне і пасля ціханька павінен быў выйсьці так, каб не дагадаўся Хап-Мацальскі і праспаў да раньня. Так яно і вышла. Хап-Мацальскі спаў да раніцы, ён ужо прывык да цьвёрдага ложка і сам дзівіўся, што так смашна сьпіцца ў голай ваньне.

Доўгая цішыня выдалася падпрокуратару падазронай. Не пачуўшы адказу на стукат, ён рашыў

адчыніць дзверы. Тым-жа самым дротам пасля доўгай вайданіны адчыніў сваю цямніцу. Абышоў на цыпачках ціханька ўсе пакоі, лаючыся ў душы на беспарадак. Нікога ня было. Сеў, уздыхнуў, закурыў. Падышоў да люстра. Жахнуўся. Увесь быў брудны, памянтушаны, аброс барадой, пахудаў, вызначыліся маршчынкі і калецтвы носа. Аж заскрыгатаў зубамі са злосьці. А самае горшае, што нельга падняць алярм, паставіць на ногі паліцыю і сыск, што нельга праявіць сваю волю і ўладу, а прыдзецца ўсё затойваць, зацерці ўсе сляды, каб ніхто не дагадаўся, бо інакш будзе падрыў яго аўторытэту, поўдуць каля яго імені анекдоты, кпіны. Ды яно рэч зразумелая, трудна тут паўстрымацца, калі прокурор—пагромца бальшавікоў,—памагаў комсамольцам выразаць рэволюцыйныя трафарэты.

Ня мог цяпер сабе дараваць, што так паддаўся іх тэруру, што свой гонар кінуў пад іх ногі. Трэба было больш проціставіцца. Ах, да чаго ён унізіўся, да якога здзеку дажыўся.

Але разважаць аб мінулым было лішнім. Рашыў упарадкаваць памяшканьне ад комсамольскіх астаткаў, а жонцы скажа, што пакаёўку прагнаў, бо яна ў памяшканьні ладзіла вечарыны з бандытамі. Аднак ня мог адкараскацца ад думак, ня мог забыцца сваёй нядаўнай адсідкі. Успаміны апальвалі сорамам, а тут мала яшчэ—прыходзіцца за імі прыбіраць, прыходзіцца, сьцяўшы зубы, маў-

чаць, ня можаш задаволіць сябе помстай. Ну і мучыў-бы ён іх уласнымі рукамі—найстрашнейшымі мукамі, па капельцы аднімаў-бы ім жыцьдэ. Выпадкова астаўленую лістоўку, як ашалелы рваў, таптаў, пляваў і ўсё-ткі змушаны пасья быў падняць і кінуць яе ў печку.

У памяшканьні яго чакала яшчэ адна няпрыемнасьць—уся белая столь была адрукавана чырвонымі лэзунгамі: далоў белы тэрор, звольніць політвязьняў і гэтак далей—відаць комсамольцы пробвалі, ці добра зроблены трафарэты.

Тут ужо нэрвы падпрокуратара ня вытрымалі, ён ня мог устаяць проціў навалы зложаных пачуцьцяў,—бахнуўшы ў фотэль, схаваў твар у далоні і заплакаў сьлязьмі злосьці, бясьсільля, сору і крыўды.

— Ах, да чаго даходзе...

Чырвоны лёзунг

Комсамольцы Лукаш і Макс па даручэнні Раённага камітэту павінны былі напярэдадні гадавіны Кастрычнікавай рэвалюцыі, на сьценах дамоў гораду адмаляваць лёзунгі. Ноччу адзін з трафарэтам выразанага лёзунгу, другі з фарбай у видзёрцы і пэндзлем хадзілі па вуліцах і спрытна завіхаючыся ахарашывалі сьценкі чырвонай фарбай: няхай жыве БССР!

Як з-пад зямлі вырас паліцыянт і накрыў на гарачым учынку.

— Стой! стой!

Некалькі стрэлаў. Аднаго нагнаў.

І Лукаш апынуўся ў каталажцы.

У гэтую-ж ноч быў зьбіты і перанёс нялюдзкія зьдзекі вырадкаў-дэфэнзыўшчыкаў.

Варочаючыся на абмусоленым, збалочаным сяніку мэнчыўся Лукаш. Ня так яму данімала боль пабітага цела, як тая крыўда: ня выканаў ён даручэння Райкому, перанёс зьнявагу ад самых ненавісных і абрыдлых людзей на сьвеце. А ўдабавак ён зусім слабы, каб паквітацца з клясавым во-

рагам, каб даказаць сваю нязломчую рэволюцыйную волю. Праўда, пад катаваньнем ня выдаў, ня здрадзіў, трымаўся горда, адносіўся з пагардай, кожнае слова, пагляд былі насычаны нянавісьцю і прагай помсты, што выклікала яшчэ больш дзікае над ім глумленьне. Але-ж гэта ўсё ня тое. Гэта звычайныя праявы. Дэфэнзыўшчыкі прывыклі, да цьвёрдасьці рэволюцыянэраў, іх гэта ўжо мала хвалюе, мала дапякае. А Лукаш так усім засьмягшым нутром жадае выказаць свой рэволюцыйны і клясавы протэст, клясавую нянавісьць!

Прыткнуў развогнены лоб да сьцюдзённай каменнай сьценкі. А сьценка пабеленая... там-сям рыжэюць гнёзды клапоў, выдрапаныя няскладныя наогул надпісі, Лукаш чытае іх: пракляцьці, лаянкі, прозьвішчы, даты, лёзунгі...

— Лёзунгі, лёзунгі...—шэпча Лукаш натхнёны нейкай новай думкай і не зважаючы на боль і слабасьць, падпаўзае да дзьвярэй, прыкладае вуха і з напружаньнем выслухоўвае. Ціха.

— Добра! Каб толькі пасьпець!

Лукаш завіхаецца. Нагледзеўшы найбольш белае месца на сьценцы, падпаўзае туды. Яшчэ раз прыслухаўся.

Шпарка падносіць палец да губ і пракусвае скуру, пасья рупна акрываўленым пальцам водзіць па сьценцы. Перш выводзе «БССР», бо баіцца, што могуць перашкодзіць, пасья дапісвае зьверху «няхай жыве». Заціснуў Лукаш паранеңы

палец у жмені, а сам з захапленьем углядаецца ў чырвоны лёзунг. Кроў прасякнула ў пабелу і набірае больш цёмны густы адценак. Вось выпаўз клоп і затрымаўся на чырвонай лініі літары...

Забразгалі засовы дзвярэй, увайшоў дэфэнзыўшчык, але Лукаш не здрыгануўся і не адарваў вачэй ад чырвонага лёзунгу: «Няхай жыве БССР».

Гершонке

Ой, зноў прышоў рэбэ вучыць сідэр малога Гершонке, і ня вучыць, а мучыць, дакучаць незразумелымі малітвамі, ад якіх і ў галаве робіцца дрэшна, і ў вачох выступаюць сьлёзы злосьці і крыўды.

Узьдзеў рэбэ акулеры на гарбаты нос, разгладзіў сваю пушыстую іржавага колеру бараду і, пасьлюніўшы языком палец, пачаў ліставаць сьвятую кнігу—сідэр.

— Ай гвалт, а халерынка на тваю галава,—залемантаваў раптам рэбэ і, зрэпіўшы за карак Гершонке, пачаў клікаць яго маці.

— Во расьце бальшавік, агой,—казаў рэбэ да маці і паказваў з абурэньнем на сярпы, молаты, зьвёзды, нарысаваныя дзіцячай рукой на старасьвецкай, парудзеўшай ад часу, паперы сідэра.

Але ні маці, ні рэбэ ня білі Гершонке, бо Гершонке быў цвёрды, як сталь, і нічым яго ня ўгнеш. Рэбэ і маці гэта ўжо добра ведалі і дзеля таго зразу пачалі з ласкі, пачалі ўгаварваць Гершонке вучыцца прамудрасьцяй божых.

— Не чапіся, бо бараду вышчыплю і сала буду есці,— раптам, усплямянеўшы ўвесь, звяртаецца Гершонке да рэбэ, у якім бача віноўніка ўсіх сваіх бед.

Але вялікі Майсееў закон і вялікая адказнасць ляжыць на сутулых глянчох рэбэ перад яўрэйскім народам. І страшэнна вялікая пагроза гэтаму закону ідзе з боку бальшавізму, вось чаму рэбэ не перастае гладзіць кучаравую галоўку маладога самадума і хухаць на яго цыбуляй і духоўнай гутаркай.

Але Гершонке цвёрды, як сталь. і даўеў ён гэта не талмудзіцкімі разважаньнямі, а чынам: крута вырваўся ён з глэдзючых і абнімаючых рук, вышаў баяком на марозны сьнег і сказаў, што ня вернецца ў хату, пакуль рэбэ ня выйдзе вон.

Тае сьнег пад гарачымі асіверыўшымі ножкамі малага Гершонке, тае відавочна, дык як-жа мела не растаяць матчынае сэрца, такое кахаючае, добрае сэрца. Узяла маці на рукі свайго гадунца, прыгарнула яго зьзябнутага да грудзей, у якіх клекатала боль і гордасьць, надзея і трывога. Туліла маці і цалавала свайго пястунка і плакала, а ён хоць-бы што—цвёрды, як сталь, толькі сціснуў моўчкі за шыю маці сваімі пругкімі мурзатымі ручкамі.

Узяўшы панявераны сідэр, пайшоў засмучаны рэбэ, пайшоў хутчэй, пакуль не вярнуўся з фа-

брыкі рабочы Борух Пышка, які напэўна моцна заступіцца за свайго сына Гершонке.

Ой гэты Гершонке, хоць-бы раз ён калі заплакаў, распусьціў нюні; ужо восьмы год канчае, а такі сьмелы, а такі цвёрды.

Наляцела раз ноччу паліцыя, бо ведала, што дзьве сястры Гершонке комсамолкі. Павальны вобыск, пагрозы, зьдзек. Усе ўстрыжаны, усхваляваны, паўскаквалі з пасьцелі—той плача, той дрыжыць, а Гершонке прабудзіўся і нярухомы сочыць за паліцыяй сваімі пашыранымі ад перапуду чорнымі вачмі, якія гараць вугальчыкамі з цемнаты. Раптам, як што ўспомніўшы, рупна ўстаў і накіраваўся да выхаду. Паліцыянт затрымаў яго за руку і спытаў, куды ідзе. Але Гершонке, груба вырваўшыся, вышаў на двор.

— Ну, ідзі, смаркач, але назад ня пушчу.

Паліцыя, зрабіўшы вобыск дома, пайшла аглядаць двор і кладоўку. У комсамолак дух занімала, калі паліцыя стала дабірацца да месца, дзе ляжалі захаваныя лістоўкі партыі. На вялікае іх зьдзіўленьне, лістовак не аказалася. Комсамолкі здагадаліся, што тут прыслужыўся Гершонке, і пасьля вобыску прысталі да яго, каб вярнуў лістоўкі. Але Гершонке і слухаць не хацеў.

— Не аддам, бо мама праз гэта часта плача і трывожыцца, а вас у паліцыі б'юць. Не аддам.

Аднак хутка даўся ўламацца і ня толькі аддаў лістоўкі, але праз якісь час у сваёй сумцы да кніг

і сам стаў разносіць падпольную літаратуру ці, як ён называў, конспіратыўна «лісточкі з дрэва».

А як селі яго сёстры ў астрог, дык, ня глядзячы на непагоду і зьдзек панскіх служак, акуратна пасіў пад астрожную браму ежу для сясьцёр. Хай сьнег, сьцюжа, сьлякота ці дождж—Гершонке будзе адстойваць пад астрогам цэлымі гадзінамі, рашуча драгаючы сьціснутым кулачком у жалезныя вароты астрогу, дамагаючыся, каб забралі ежу.

Адзін раз пасья Першага мая былі арыштаваны ўсе хатнія, астаўся толькі Гершонке і яго васьмідзясяцігодняя хворая бабуля.

Забіўся ён у кут, як затраўлены зьвярок, і аб нечым напружана думаў.

Бабуля доўгі час угаварвала памаліцца богу, каб хутчэй выпусьцілі тату і маму, але гэтыя ўгаворы адляталі, як гарох ад сьценкі. Як бабуля задрамала, узяў Гершонке ліхтары, пайшоў на рынак, замяніў іх на хлеб і селядцы, злажыў у кошык і павалок у паліцыю, дзе сядзелі арыштанаваныя бацькі.

— Ты чаго? Ты хто?—спыталі там у Гершонке.

— Перадайце вось гэтае тату і маме.

— А хто яны такія?

— Тата мой Борух і ў падраных ботах, а мама, ну мама, такая добрая і часта плача. А кошык мне вярніце.

Атрымаўшы ўжо пусты кошык, Гершонке выбірае сабе са дна крошкі, есьць і чакае.

— Што табе яшчэ трэба?—грыкнуў дэфэнзыўшчык.

— Хачу разам з татам і мамай дахаты пайсьці.

— Вон, жыдзяку!

Натаўклі і выкінулі на вуліцу.

Але Гершонке не заплакаў, ён цьвёрды, як сталь. Апынуўшыся на вуліцы, аглядаў закратаванья вомны ненавіснай будыніны, каб згледзець сваіх бацькоў. Ня было.

У адным з ніжэйшых вокнаў выткнулася шапка паліцыянта, які грозна патрасаў на яго кулаком. Гершонке разважна падняў камень і наважыўся кінудь у акно. Дзяжурны паліцыянт, які стаяў пры ўваходзе, цыкнуў на Гершонке і нацэліўся з рэвольвэра.

Ня спускаючы воч з паліцыянта, Гершонке працяяў момант з паднятай рукой, урэшце адкінуў камень ўбок, пасьля, дражнючы, выставіў язык на паліцыянта, ямчэй узяў кошык і пайшоў на вуліцы.

Ой гэты Гершонке, будзе з яго бальшавік!

Мікітка

Пад раніцу да бацькі прыходзілі паўстанцы і прасілі патронаў, тыя самыя паўстанцы, што на-ноў забіваюць і за пакрыўджаных уступаюцца. Мікітку было цікава і страшна, і ён ціхенька з-пад гунькі наглядаў за гэтымі надзвычайнымі людзьмі.

Бацька доўга з паўстанцамі спрачаўся і ляў іх, што рана паўсталі, што трэба, каб усе разам, бо панства яшчэ вунь як дужае, з імі трудна цяпер даць рады, і яны ўсіх нас падушачь.

Паўстанцы больш маўчалі, патопалі вінавата і ні з чым вышлі.

Цэлы дзень мучыўся Мікітка незразумелым яму, а ўрэшце ў часе вячэры ня вытрываў і спытаў:

— Тата, чаму казаў паўстанцам, што яны зара-на ўсталі. Тож як пан сьпіць, дык лепш яго ўздужаць?

Бацька грозна цыкнуў на сына, ажно бульбай гарачай падавіўся,— што з блазнюком гутарыць аб такіх справах, тым больш, што цяпер і сьцены маюць вшы.

Мікітка не забыўся паўстанцаў. Ганяючы сьвіней у поле, ён гуляў з іншымі пастушкамі ў паўстанцаў, ну і пад сакрэтам расказаў, як яны зарана ўсталі, як адзін паўстанец быў такі вялікі, што ня мог пад стольлю стоўпіцца і меў залатую зброю, шапку-нявідзімку, люльку-нявыкурку і іншыя цудоўныя рэчы, якія толькі прыходзілі на памяць ускрыленай фантазіі хлапчука.

А тут праз якісь час новыя нябывалыя здарэньні, новыя ўсхваляваньні. Прабудзіўся раз Мікітка ноччу ад лязганьня залества.

Яркі месяц прабіваўся праз чатыры шыбы невялічкага акна і асьвячаў бліскуючыя жалезныя рэчы ў руках бацькі. А бацька, прыгнуўшыся над імі, чысьціў іх, прыкладаючы адну да другой, і яны ёмка, з лоскатам складаліся.

Сярод зрэбных лахманаў, сярод замусоленых драўляных прадметаў хаты, у якіх дзе-ні-дзе тырчыць ржавы цьвік, гэтыя гладка-точаныя, звонка-яскравыя цацкі пры такой таямніча-чароўнай абстаноўцы асабліва вабілі Мікітку і наганялі яшчэ не перажыванья лятункі. З напружанай зацікаўленасьцю, прытоўшы дых, сачыў ён за кожным рухам бацькі, з вялікай асалодай ловячы сталёвую гутарку ніколі нябачаных рэчаў.

Вось бацька ўстаў, выпрастаўся, прыкладаў да плеч нешта доўгае і нацэліўся кудысь на абліты месяцам двор. Ах, гэта пэўна стрэльба, такая са-

мая, як у паўстанцаў. Але скуль яна? Перш у бацькі ня было. А можа гэта ня бацька, бо чаму ён так любоўна гладзіць яе, углядаецца, прыхінаецца тварам—цалуе ці што.

— Нічога. Ня дзе дзенецца,—прамумрыў чалавек са стрэльбай.

Так, гэта бацька—яго голас, яго пагаворка.

Ужо адлежыў сабе Мікітка бок, у горле перасохла ад паскоранага дыхання, аднак ляжаў нярухомы. Ён бачыў, як бацька вынуў некалькі цэглін з боку печкі і засунуў туды старанна закручаны пачок і доўга там у цемнаце валаводзіўся. А пасья лёг спаць.

Гэтая ноч залягла вялікай тайнай у думках Мікіткі. Ня раз ён аглядаў тое месца ў печы, але нічога падазронага ня мог дагледзець—усё было па-старому. Ніколі ён не пахваліўся аб тым, што, бачыў, але тое, што ён ведаў, што быў сьведкам такіх здарэнняў, напаўнялі яго гордасьцю і героічнасьцю.

Ужо нашто з Кастусем Сідаронкавым ён дружыў—разам адозвы бальшавіцкія «нашыя» расклеіваў на зрубках студні і солтысавай хаце, побач хадзілі ў дэманстрацыі на Першага мая ў суседнім мястэчку і, трымаючыся, за рукі, разам уцякалі, як наскочыла паліцыя,—ды ці мала яны што рабілі за адно. Аднак пасья гэтага выпадку Мікітка стаў перад ім «нос задзіраць» і абзываць бяз дайпрычыны свайго сябра трусом, які нават страляць ня ўмее.

Гэтая тайна прыводзіла Мікітку часамі ў раптоўную радасць, свавольны настрой, і тады маці яго папракала:

— Чаго дурыш, як парасё на дождж!

А то пачне перад кім-небудзь расказаць, што ён знае такое, чаго ніхто ў сьвеце ня знае, і так разбаіць, зацікавіць, што да яго ўсяляк падступаюць, каб расказаў усё, і яблыкам і цукрам падкупаюць— Мікітка не здаецца, ён нікому не адкрые сваёй тайны.

Мікітка няясна ўвязваў тую памятную ноч з паўстанцамі, з пагрозамі бацькі ў бок панскага двара, з бясхлебцай, з павальнымі вобыскамі ў вёсцы і ўрэшце арыштам бацькі.

Арышт бацькі наогул не зрабіў вялікага ўражаньня на Мікітку—гэта так часта бывае на вёсцы. Памятае, як надзелі кайданы і пагналі чорнай васеньняй ноччу. І толькі далей-болей, як дачуўся, што бацьку на пастарунку паліцыя збіла і пакалечыла, узьнімалася ў яго злосьць на паноў і агортваў незразумелы непакой. Асабліва яму трудна было, як маці пачынала плакаць, ды плакаць чы так, як перш, а неяк асабліва жаласна, так, што Мікітку рабіліся дрэна ў сярэдзіне, і ён з дакорам казаў:

— Ціха ўжо, бо не магу...—а што «не магу» яму і самаму няведама было.

Тым часам пагудка аб паўстанцу-волату ад патушкоў палунала далей і дакацілася да шпега, які

пасяліўся ў вёсцы, нібы за агранома. Паднадзіўшы, калі Мікітка быў адзін у хаце, шпег ласкава ды ча-
стуючы прысмакамі стаў прыбіраць яго ў рукі.

— На табе, Мікітка, паласуй, я чуў, што ты доб-
ры хлапчук.

Мікітка за абедзьве шчакі закладае прысмакі, але
з падылба паглядае на няпрошанага гасьця.

— Ці ты вучышся?

— Няма беларускай школы.

— А ў польскую чаму ня ходзіш?

— Ат! Ня трэба мне польскай школы.

— А кім ты будзеш, як вырасьцеш—палякам?

— Нек.

— Беларусам?

— Нек.

— Ну то кім-жа—рускім?

— Нек. Бальшавіком.

— Вось маладзец, люблю такіх.

— А калі да твайго бацькі бандыты прыходзілі?

— Ніякія бандыты ня прыходзілі.

— А я чуў, быццам нават ня раз наведваліся, і
вы ім есьці давалі. Ноччу, памятаеш?

— Кажу, што ня былі. Паўстанцы дык прыхо-
дзілі, але бацька іх прагнаў.

— Бедны твой бацька, вось трымаюць, мучаць...
І ты ведаеш за што?

Мікітка маўчыць, бо гутаркай аб бацьку шпег
закрануў набалелае месца.

— Яны, паліцыянты, ніяк ня могуць знайсці стрэльбу, што бацька твой захаваў, і вось дзеля гэтае драбніцы бацьку трымаюць, а табе з мацій приходзіцца галадаць.

Мікітку кінула ў жар, бо справа ішла ўжо аб яго тайне. Ён пачырванеў па вушы і перастаў сматкаць цукерак. Гэтую перамену сваёй ахвяры заўважыў шпег і з большай сілай пачаў налягаць.

— Трэба стрэльбу канешна найсці, бо інакш твайго бацьку будуць усё жыццё трымаць і мучыць.

Маўчанка. Мікітка нярухомы, толькі на пальчык накручвае падол кашулькі і час-ад-часу глытае сьлінкі, якія набягаюць ад цукерак у роце.

— Ну скажы, ты-ж добры хлопчык, скажы, дзе схавана стрэльба, і бацька сягонья дахаты вернецца. А маці як будзе рада, што ты бацьку выраставаў!

Мікітка патоўпіў галаву, адварнуўся бокам да шпегі і, абводзячы пальцам каля сучка ў лаве, нешта абдумваў. Урэшце шпарка павярнуўся да шпегі і радасна прамяніста сказаў:

— Няхай яны перш бацьку выпускаць, тады я скажу, дзе стрэльба ляжыць.

Як ні мучыў шпег, якіх толькі абяцанак ні суліў— Мікітка быў пры сваім: пакуль ня выпускаць, не скажу.

Калі прышла маці ў хату і агледзела «агранома», дык пабялела з перапуду, бо ўся вёска добра ве-

дала, што гэта ў іх за «аграном» сядзіць. Шпег не хацеў сябе выдаць, ён ветліва развітаўся, аддаў апошнія прысмакі Мікітку і сам вышаў. Маці з трывогай да Мікіткі: як і што?

— А нічога,—кажа Мікітка, заядаючы цукеркі, частуючы маці. Вось мы гутарылі, бацьку шкадуючы...

На ўсе, злосна-трывожныя доказы маці, што гэта быў шпег і яго цукеркі шпікаўскія, можа нават атручаныя, што гэта скрыты вораг, які ня толькі бацьку, але іх усіх хоча згнаць у астросе—Мікітка спакойна адказваў, хоць у самога мароз па скуры пайшоў.

— Брахня ўсё гэта. А вось бацьку пабачыш, што звольню.

Такая гутарка для маці—нож у сэрцы. Непакой і згрызоты яшчэ пабольшалі, калі назаўтра яе сынка павялі ў пастарунак. Цярпела яна ўдвая: і за сябе і за Мікітку, якога мукі ёй прадстаўляліся куды страшнейшымі, чым у сапраўднасці, боль нарасталала, цярпела да сьлёз, бегала колькі разоў на пастарунак, лемантавала і маліла выпусціць. А з яе там здзекваліся, кажучы, што сын захварэў, што вушы яму паадкрывалі, што голадам мораць...

Мікітка перанёс усе катаваньні, устаяў проціў усіх ласых абяцанак панскіх паслугачоў—маўчаў, як рыба. Ня выдаў. І бадай таксама ён маўчаў, як вярнуўся дахаты. На ўсе дакучлівыя до-

быты і маці і вяскоўцаў неахвоча, каротка расказываў, як над ім здзекваліся, але ўпарта замаўчываў аб тым, што ў яго дапытваліся і чаго хацела «ашалелае панства». Калі-ж старшыя згледзелі, што гэтыя жудасныя ўспаміны наганяюць нэрвовую дрыжаку і цяжка адбіваюцца на дзіцяці, дык перасталі больш дапытваць, дакучаць.

Пасьля таго, як «паняньчылі» Мікітку на пастарунку, ён доўгі час меў выгляд хворага, нібы ў сухотах ці ў трасцы, хоць еў, як здаровы, і нічога не балела. Ня раз ноччу ў часе сна ён ускакваў з крыкам распачы і перапуду і, прытуліўшыся да маці, уздрагіваў ад рыданьняў.

Згледзеўшы ў вёсцы паліцыянта або іншага прадстаўніка панскай акупацыі, Мікітка хадзіў за ім усьлед і панура паўтараў:

— Усё роўна я вам не дарую. Вы мяне памніце.

Неўзабаве натрапіўся выпадак, калі Мікітка мог сваю пагрозу споўніць. Аднаго разу ноччу паўстанцы зноў наведаліся ў хату і прасілі матку, каб дала вінтоўку і куль, бо ім канешна патрэбна— адзін з іх, уцякаючы ад паліцыі, згубіў сваё аружжа.

— Ратуй, бо пагінем!—казалі.

На бяду, маці ня ведала, дзе захавана стрэльба, і разам з паўстанцамі доўга кідаліся, шукалі, і ўсё надарэмна. Ужо ажно золак пурпурам адбіўся на цёмнай сіні вокнаў. Мікітка прабудзіўся ў той час,

калі начныя госьці, вельмі засмучаныя, маніліся
выходзіць ні з чым. Скеміўшы, у чым справа, Мі-
кітка кульком скаціўся з пасьцелі і, зрэпіўшы за
падол барадатага паўстанца, валок яго да месца
захову стрэльбы.

Паўстанцы так былі заняты і ўсьцешаны, што,
дастаючы аружжа, ня чулі наказу малога Мікіткі,
які, вяртлява топаючы каля іх, прыгаварываў:

— Вы толькі каб добра цэліліся, няхай паны
даведаюцца, дзе знаходзіцца стрэльба.

„Цэнзар“

Маці падмятае вахлатым памялом печ, каб падсушыць аўсу на кісель,—яна няпісьменная і ў часе работы дыктуе сыну пісьмо да сваякоў у Савецкую Беларусь. Сын—вучань малодшых клясаў суседняй польскай школы. Ня глядзячы на захады і клопаты ксяндза, вучыцеля і ўсіх чорных фашыцкіх сіл ён расьце на бальшавіка.

— Ты-ж напішы, сынку, што мы, дзякаваць богу, жывы і здаровы, чаго і ім...

— А ня буду я так пісаць!—пярэчыць сын.

— Ну!? Чаму гэта ты ня будзеш?

— Да савецкіх людзей пісаць «дзякуй богу», каб на сьмех нас паднялі. Сама-ж здаецца ведаеш, што бога там ані сьледу, ані званьня.

— Ну, няхай сабе, а ты пішы. Гэтак у вас у моладзі, а мы ўжо будзем па-старыкоўску.

— Пакінь мама плявузгаць! Напісаць ім «дзякаваць богу», гэта тое самае, што напісаць якую брыдкую ляянку.

— Ды ўжо пішы сабе як хочаш, ці я ведаю, як лепш?

— Калі я кажу, значыць ведаю!

І зноў заскрыпела пяро па шаршавай пакаме-чанай паперы, выводзячы старанна радкі лісту, бяз бога. А маці далей дыктуе.

— Таксама паведамляю вас, што падзяліліся з Тодарам і цяпер душымся на адным загончыку. І няма ніякай надзеі атрымаць зямлі, хоць ты кладзіся ды памірай... Ну, напісаў?

— Напісаў, толькі пасвойму: «...і адна надзея на той час, калі пачнем біць паноў і дзяліць іх зямлю, калі нашыя гоні сальлюцца з вашымі».

— Эх, мой сыноч, ці дачакаць нам гэтага часу. Вось аб вайне таксама не забудзь, напішы, як тут паны з дня на дзень хочучь распачаць новую крываваю бойню і як мы чакаем збаўленьня ад Чырвонай арміі, якая скіне праклятае ярмо панскае няволі.

Праз якісь час сын чытаў напісаную думку маці ў сваёй рэдакцыі.

— Паны рыхтуюць супроць вас вайну, але мы ім паваюем, мы тут ім так падпячом пяткі, што яны самому чорту закажуць з намі звязвацца.

— Складна ты сынку пішаш. Ну, а тым часам канчай ліст. Пішы, што мы жывы і здаровы, чаго і ім жадаем і што яшчэ раз кланяецца ім Афрасіньня Мерыносік.

— Ведаеш, мама, неяк «Афрасіньня» не выпадае—усумніўся сын.

— А як-жа сынку?... Я-ж так ахрышчана і век пражыла Афрасіняй.

— Ды яно-то так, але туды усё-ж ткі не выпадае, у іх там, бачыш, царкоўных наменьняў няма. А тут раптам маеш табе «Афрасіньня».

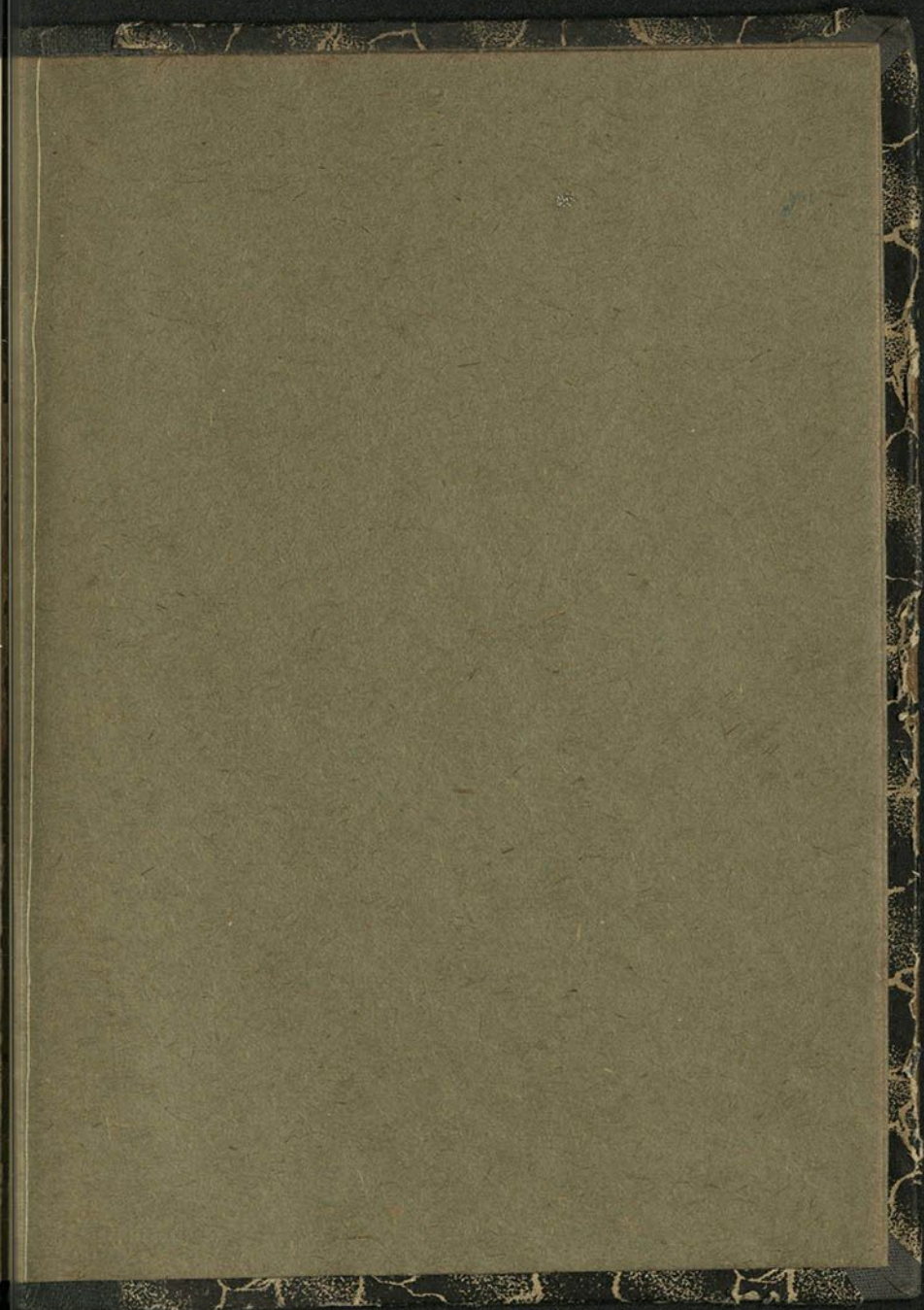
— Ну, дык як-жа?

— Найперш ліст трэба кончыць па іхнаму: няхай жыве рэволюцыя, далоў паноў! А заместа Афрасіня можна: Зарніца, Воля, Акцябрына.. Выбірай якую хочаш.

— Або сынку, каб-жа не сьмяяліся яны толькі. Як-жа гэта на старасьці гадоў ды мяняць..

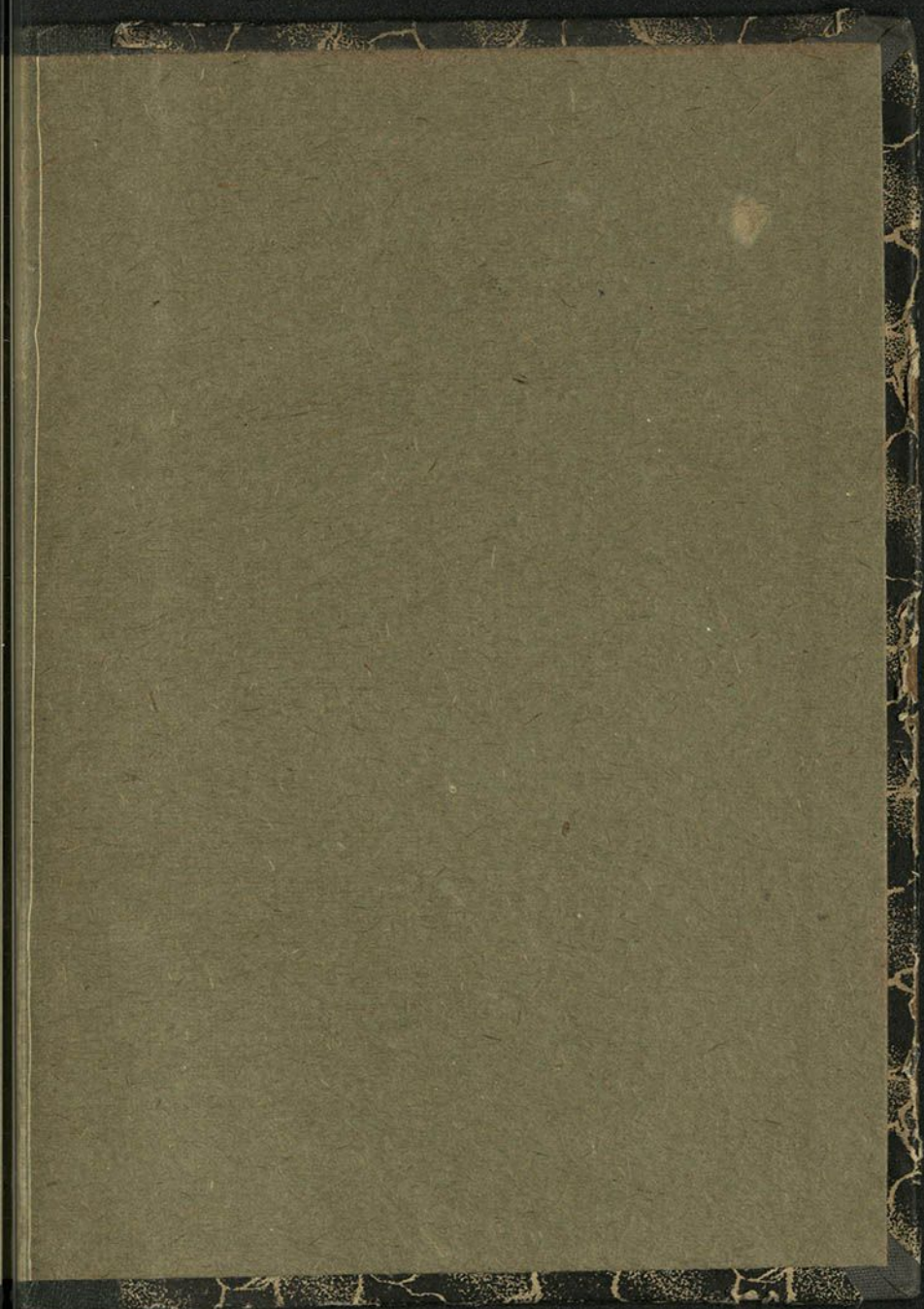
— Ат! Я ведаю, што кажу!

— Ну, дык падпішы: Зарніца Мерыносік.

19 64 =

Бел. едн. 1994 г.

8000000259264 1